

Liisa Immonen

Käsityksiä köyhyydestä Kuusjärven kunnassa 1875-1922

**Suomen historian
Pro gradu
Historian laitos
Jyväskylän yliopisto
Toukokuu 2000**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Historian laitos
Tekijä Liisa Immonen	
Työn nimi Käsityksiä köyhyydestä Kuusjärven kunnassa 1875-1922	
Oppiaine Suomen historia	Työn laji Pro gradu
Aika Toukokuu 2000	Sivumäärä 102
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkimuksen aiheena on köyhyys ideologisena kysymyksenä. Sitä tarkastellaan paikallisyhteisön, Kuusjärven kunnan, kautta maaseudun murroskaudella. Tuolloin kuntaan muodostui kunnallinen paikallishallinto, jonka yksi keskeinen tehtävä oli huolehtia köyhäinhoidosta. Samaan aikaan valtakunnan tasolla modernisoitiin köyhäinhoidon lainsäädäntöä ja hallintoa. Tutkimuksen keskeisenä kysymyksenä on selvittää niitä arvoja ja asenteita, jotka ohjasivat paikallisen vaivaishoidon käytäntöjä. Sen ohessa selvitetään myös lainsäädännön taustalla ollutta ajattelua. Paikallistasolla samaistettiin köyhyys ja vaivaisuus. Apua annettiin ihmisille, jotka olivat kykenemättömiä huolehtimaan itse itsestään. Valtakunnallista ajattelua ohjasivat toisaalta talousliberalismi ja toisaalta ulkomaiden, esimerkiksi Ruotsin malli. Köyhäinhoidon lainsäädäntöä kiristettiin vuonna 1879 ja valtio pyrki ottamaan keskeisemmän roolin myös köyhäinhoidon alalla. Käsityksiin köyhyydestä vaikutti keskustelu irtaimesta ”liikaväestöstä”, maaseudun tilattomasta työväestä, jonka kasvun koettiin uhkaavan yhteiskuntarauhaa. Valtakunnan tasolla pääteltiin, että kasvaneet köyhäinhoitomenot johtuvat tämän ryhmän kasvusta ja sen laiskasta elämänasenteesta. Köyhäinhoitoon haluttiin lisätä kasvattavia ja jopa rankaisevia elementtejä. Köyhiä haluttiin kasvattaa itsenäiseen toimeentuloon. Kasvatuksen välineeksi otettiin laitos, vaivaistalo, jonka perustamista jokaiseen kuntaan ylin vaivaishoidon viranomaisen, vaivaishoidon tarkastelija Gustaf Adolf Helsingius propagoi innokkaasti. Tutkimuksessa selvitetään, miten uudet ajatukset ja käytännöt omaksuttiin Kuusjärvelle ja millaisia törmäyksiä paikallisten käytäntöjen ja uuden ideologian välillä koettiin. Kuusjärvellä tiedettiin reaali-teetit. Avustettavat köyhät olivat vaivaisia, jotka tarvitsivat kasvatuksen, kurin ja rankaisujen sijasta hoitoa ja apua. Tästä huolimatta paikkakunnalle perustettiin viranomaisten painostuksen jälkeen vaivaistalo. Se muodostui kuitenkin vanhojen ja sairaiden hoitopaikaksi. Tutkimuksessa käsitellään myös vaivaistaloideologiasta luopumista vuoden 1922 köyhäinhoitolain myötä.</p>	
Asiasanat Köyhyys, vaivaistalo, köyhäinhoito.	
Säilytyspaikka Historian laitos	
Muita tietoja	

Liisa Immonen

Käsityksiä köyhyydestä Kuusjärven kunnassa 1875-1922

Sisällys:

1. Johdanto	
1.1. Tehtävä ja lähteet.....	1
1.2. Kuusjärvi 1875-1922.....	9
2. Köyhyys	
2.1. Köyhyyden syyt.....	14
2.2. Kysymys irtaimesta väestöstä.....	18
2.3. Vaivaishoitoa säännelty lainsäädäntö.....	21
3. Miten köyhyys määriteltiin Kuusjärvellä	
3.1. Kuka oli köyhä.....	24
3.2. Köyhtymisen riskit.....	26
3.3. Miten köyhiin suhtauduttiin.....	29
4. Köyhäinhoito Kuusjärvellä ennen vaivaistalon perustamista	
4.1. Ruotiukot kiersivät talosta taloon.....	31
4.2. ”Myydään huutokaupalla loismies Matti P-vainajan lapset ja tavarat”.....	34
4.3. Eloja huonokkaille.....	37
4.4. Kylänkiertolaiset ja kerjäläiset.....	41
4.5. Hätäapu kehnoina vuosina.....	43
5. Vaivaistalo	
5.1. Viranomaisten ja paikallisyhteisön törmäys.....	45
5.2. Vaivaistaloideologia.....	48
5.3. Vaivaistalon perustaminen Kuusjärvelle.....	50
5.4. Vaivaistalon tavoitteet.....	52
6. Vaivaistalon arki	
6.1. Vaivaistaloon tulo.....	56
6.2. Kuri ja rankaiseminen.....	59
6.3. Vaivaistalon rakennus.....	64
6.4. Ruokajärjestys.....	67
6.5. Vaivaistalon johtajat ja johtajattaret.....	69
6.6. Lapset vaivaistalon ongelmana.....	71
7. Suhtautuminen poikkeaviin	
7.1. Kehitysvammaiset ja mielisairaat.....	74
7.2. Juoppous ja prostituutio.....	78
8. Vaivaistaloideologian loppu.....	82
9. Köyhyys paikallisena ilmiönä ja valtakunnallisena aatteena.....	86
Lähteet.....	92
Liitteet.....	100

1. Johdanto

1.1. Tehtävä ja lähteet

Tutkimukseni aiheena on köyhyys Kuusjärven maalaiskunnassa 1875-1922. Köyhyyttä tuona aikana on tutkittu lähinnä osana aikakauden polttavaksi koettua sosiaalista ongelmaa "irtaimesta väestöstä" tai köyhäinhoidon näkökulmasta.¹ Köyhyys on vanhemmassa tutkimuksessa nähty lähes biologisena pakkona: 1800-luvun suuri syntyvyys on aiheuttanut suuren tilattoman väestön määrän ja tämä puolestaan köyhyyttä ja kurjuutta. Tämä käsitys toistuu vielä 1990-luvunkin tutkimuksessa. Esimerkiksi Antti Kuusterä kuvailee 1800-luvun lopun tilannetta noidankehänä, jossa köyhäinhoidon menot kasvoivat jatkuvasti irtaimen väestön määrän lisääntyessä. Osasyyn tilanteeseen oli hänen mukaansa työväen kielteinen asenne työntekoon.² Kaikki eivät tätä käsitystä allekirjoita. Esimerkiksi Pertti Haapalan kirjoituksissa³ liikkaväestöteoriaan otetaan jo kriittisempää etäisyyttä. Silti köyhyys nähdään vain materiaalisena seikkana, rahan, työn tai asunnon puutteena. Ei ole tarkemmin tutkittu, millaiset arvot ja käsitykset ohjasivat suhtautumista köyhiin ja köyhyyteen tai mihin olettamuksiin nuo käsitykset perustuivat.

Tässä tutkimuksessa köyhyyttä pohditaan ideologisena kysymyksenä. Tutkimuskohteenä eivät niinkään ole köyhyyden määrä, vaikutukset ja seuraukset tai köyhäinhoidotoimenpiteet sinänsä. Tarkoituksena on tarkastella mielipiteitä ja asenteita köyhyyttä ja köyhiä kohtaan. Kyse on ajan arvomaailmasta ja sen muutoksista osana maailmankuvaa ja ajan mentaliteetteja, niin moniselitteinen ja hankala kuin tuo käsite historian tutkimuksen kannalta onkin. Matti Peltonen puhuu mentaliteeteista ajattelun syvärakenteina, sen hitaina ja pitkäkestoisina aineksina. Tässä työssä on keskeistä huomata, kuten Peltonen on todennut, ettei ole olemassa jonkin aikakauden tai vuosisadan mentaliteettia vaan eri luokkien, eri sukupuolien, uskontokuntien ja etnisten ryhmien samaan aikaan vaikuttavia erilaisia mentaliteetteja.⁴ Tutkimuksessa tarkastellaan talonpoikaisen maailmankuvan ja sivistyneistön arvojen ja maailmankuvan kohtaamista.

¹Esim. Haatanen 1968; Piirainen 1958.

²Kuusterä 1990, 80.

³Esim. Haapala 1995.

⁴Peltonen 1992b, 16, 20, 55.

Peltosen mukaan maaseudulla ei vaikuttanut yksi talonpoikainen yhtenäiskulttuuri, kuten on usein haluttu nähdä. Sivistyneistön kansakunnan rakentamisen projekti perustui käsitykseen talonpoikaisesta, yhtenäisestä suomalaisesta kansasta.⁵ Peltosen mukaan tämä oli vain haavekuva, sillä 1800-luvulla oli olemassa kaksi ”talonpoikaisluokkaa”, talolliset ja tilattomat, joiden arvomaailmat poikkesivat toisistaan.⁶ Ratkaiseva kysymys oli maanomistus. Maanomistus teki ihmisestä yhteisön täysivaltaisen jäsenen. Maata omistamattomia pidettiin puolestaan yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta arveluttavana ”irtaimena väestönä”.

Kuusjärvellä tämä on selkeästi havaittavissa. Maata omistavat tai vuokramaata viljelevät talonpojat kuuluivat selkeästi eri kastiin kuin tilattomat. Maatilkkku teki ihmisestä ”vapaan miehen”, jolla oli kunnallisia oikeuksia ja sanavaltaa yhteisön asioihin. Koska äänioikeus ja -määrä perustuivat varallisuuteen, Kuusjärven paikallisyhteisössä päättivät vauraat talonpojat. Heidän mielipiteensä nousevat esiin lähteistä ja he määrittivät ne käytännöt ja säännöt, joilla köyhiä kohdeltiin. Valtakunnallisesti köyhäinhoidosta päätti ajan poliittinen ja sivistyksellinen eliitti. Sen kautta Suomeen kulkeutui uusia, ulkomailta omaksuttuja käsityksiä köyhistä ja köyhäinhoidosta. Maaseudun eliitin perinteiset käsitykset ja valtakunnallisen eliitin uudet näkemykset olivat usein ristiriidassa. Nämä ristiriidat kärjistyivät vanhakantaisen, säätyajatteluun perustuvan yhteisön arvojen ja modernin hallintokulttuurin törmäyksiksi.

Tutkimuksen ongelmana on, että itse köyhät jäivät marginaaliin. Heidän äänensä ei kuulu kunnallisissa asiakirjoissa ja vielä vähemmän lainsäädännössä tai valtakunnallisessa keskustelussa. Siitä, miten talonpojat puhuvat palkollisistaan ja näiden elintaivoista, voidaan päätellä, että vähävaraisimmilla oli oma, talollisten tavoista poikkeava kulttuuri. Alkuperäisenä tarkoitukseni oli ottaa myös köyhien oma ääni mukaan tutkimukseen. Sitä ei kuitenkaan lähteistä löytynyt. Siksi tutkimus painottuu muiden asenteisiin marginaalista ryhmää kohtaan. Pirjo Markkolan mielestä tämä voi olla hedelmällistä historiantutkimuksen kannalta. Hänen mukaansa marginaaliryhmien historia on väline, jonka avulla voidaan selvittää yhteiskunnan ajattelutapoja ja käytäntöjä. Keinot, joilla yhteisö kohtaa keskuudessaan olevaa erilaisuutta, kertovat sen

⁵Alapuro 1994, 58; Kansallisesta projektista enemmän Liikanen 1995.

⁶Peltonen 1992b, 127-141.

arvoista. Tätä kautta voidaan saada sellaista tietoa, joka muuten jäisi helposti pimentoon.⁷

Köyhyys oli Kuusjärvellä tuttua suurimmalle osalle väestöstä. Silti köyhiä ja marginaalisia olivat vain ne, jotka joutuivat turvautumaan kunnalta saatavaan apuun. Yksi tutkimuksen keskeisistä kysymyksistä on hahmottaa sitä, miten köyhät joutuivat yhä syvemmälle yhteisönsä marginaaliin. Tarkoituksena on tutkia köyhiin kohdistettua sosiaalista kontrollia. Miten köyhyydestä tuli normeista poikkeava ja siten rangaistava olotila?

Tutkimuksessa tarkastellaan käsityksiä köyhyydestä ja niistä keinoista, joilla se uskottiin voitavan poistaa. Paikallistasolla sitä tutkitaan Kuusjärven kuntalaisten näkemysten kautta ja yhteisöllisenä kysymyksenä. Eniten esiin nousevat vauraan, maata omistavan luokan käsitykset, mutta lähteistä voi lukea myös tilattoman luokan selviytymisstrategioista. Valtakunnantasolla huomio kiinnittyy lainsäädäntöön sekä julkiseen keskusteluun. Tässä keskeisiä toimijoita olivat vaivashoidon tarkastelija Gustaf Adolf Helsingius, läänien kuvernöörit sekä senaattorit. Sivistyneistön käsitykset ulottuivat paikallistasolle lainsäädännön ja sen valvonnan sekä sivistyneistön ajatukset omaksuneiden paikallistason toimijoiden, lähinnä papiston kautta.

Erot valtakunnallisen ja paikallisen sekä kaupunkilaisen ja maalaisen välillä ovat tutkimuksessa tärkeitä. Esimerkiksi vaivashoidon lainsäädäntöön otettiin ulkomailta omaksuttuja, paikallistasolla vieraaksi koettuja piirteitä.⁸ Hallinnon piirissä alkanut modernisaatioprosessi, oikeudellistuminen, tai kuten Toivo Nygård sitä nimittää, lainsäädännöllinen vallankumous, ulottui vähitellen maaseudullekin. Tämä tarkoitti kehitystä, jossa viranomaiset puuttuivat yhä useampiin elämänaloihin. Valtion laki korvasi paikallisyhteisön lait ja valtion oikeudenhoitoelimet vastaavasti paikalliset elimet.⁹ Kehitys oli kuitenkin eriaikaista kaupungeissa ja maaseuduilla.

Tutkimuksessa pohditaan köyhäinhoidon modernisaatioprosessin etenemistä maaseudun syrjäkylällä Kuusjärvellä. Tähän liittyvät uuden lainsäädännön omaksuminen, köyhäinhoidon ammatillistuminen, yhä suurempi kontrollipolitiikka köyhiä

⁷Markkola 1996, 8-16. Marginaalihistoriasta, mikrohistoriasta ja ”uudesta sosiaalishistoriasta”, jotka ovat olleet tutkimukseni metodologisia lähtökohtia myös esimerkiksi Zemon Davis 1996.

⁸Van Aerschot 1996, 7-16.

⁹Nygård 1985, 60.

kohtaan sekä aivan uuden keksinnön, vaivaistalon propagointi ja käyttöönotto. Kiinnostuksen kohteina on erityisesti se, missä vaiheessa valtakunnan tasolla hyväksytyt ajatukset ja toimintamallit omaksuttiin paikallisesti ja se, miten ne saatiin sovitetuksi perinteisiin käsityksiin köyhistä ja köyhyydestä. Työn aikarajaus perustuu kahteen seikkaan: alussa kunnalliselämän alkuun vuonna 1875 ja toisaalta vuonna 1922 köyhäinhoidon lainsäädännön muutokseen. Vuosi 1922 on luonteva lopetuskohta myös sen vuoksi, että Kuusjärvi, vanhakantainen maalaispitäjä, alkoi tuolloin muuttua voimakkaasti Outokummun kylän kaivostoiminnan johdosta. Yhteisöön virtasi uutta väkeä ja vanhan, maataomistavan eliitin valta kunnassa alkoi murtua.

Tutkimus jakaantuu kolmeen osaan. Aluksi käsitellään sivistyneistön ja päättäjien käsityksiä köyhyydestä. Keskeisiä kysymyksiä ovat: miten köyhä määriteltiin, mistä köyhyyden arveltiin johtuvan ja miten köyhiin tuli suhtautua. Näihin haetaan vastausta ajan keskustelusta sekä lainsäädännöstä, johon tiivistyivät ajan näkemykset köyhyydestä ja sen hoidosta. Toinen osa käsittelee kuusjärveläistä köyhyyttä. Kuka oli köyhä, ja miten häntä autettiin? Miten paikallisyhteisössä suhtauduttiin köyhään, ja kenelle vastuu köyhästä kuului paikallisesti? Tässä osassa käsitellään köyhäinhoidon käytäntöjä, sekä virallisia että epävirallisia, joista tosin on vaikea saada tietoa muuta kuin ”rivien välistä” lukemalla. Paikallisia käsityksiä ja ajatuksia voi parhaiten hakea niistä käytännöistä, joilla köyhiä kohdeltiin. Tekojen kautta voi lukea niiden taustalla vallinneita ajatuksia ja arvoja.

Kolmas osa käsittelee viranomaisten ja paikallisyhteisön normien ja arvostusten törmäystä vaivaistalokysymyksessä. Mikä oli vaivaistalo? Miksi se haluttiin viedä joka kuntaan, ja miksi sitä niin pitkään vastustettiin kunnissa? Miksi se lopulta perustettiin Kuusjärvelle, ja mitkä sen tavoitteet, julkiset ja ääneen lausumattomat olivat? Vaivaistaloa tarkastellaan myös lähemmin sen arjen rutiinien kautta. Tarkastelemalla kuria ja rankaisemista sekä talossa vallinnutta kontrollia koetetaan saada kuvaa siitä, millaisina laitokseen joutuneita köyhiä pidettiin ja millaiseksi heidät haluttiin muovata. Tähän liittyy myös suhtautuminen marginaalisuuteen ja yhteisön marginaalijäseniin Kuusjärven kunnassa. Poikkesiko se yleisistä mielipiteistä ja arvostuksista? Omaksuttiinko Kuusjärvelle sivistyneistön käsitykset esimerkiksi vammaisuudesta tai rotuhygieniasta? Lopuksi käsitellään lainsäädännön muutosta ja sitä aatteellista kehitystä, joka edelsi vuoden 1922 köyhäinhoitolain säätämistä.

Köyhyyden tutkimiseksi täytyy tarkastella köyhäinhoidon tuottamaa aineistoa. Olen jättänyt avustusten määrien laskemisen ja avustettavien tilastoinnin sivuosaan. Koska tavoitteenani on ollut köyhäinhoidon käytäntöjen sijasta selvittää yhteisön asenteita, arvoja ja yleensäkin elämää, tarkastelen köyhyyttä köyhäinhoidon kautta. Tärkeimmät lähteeni ovat Kuusjärven kuntakokouksen pöytäkirjat (alkaen vuodesta 1875) ja kunnallislautakunnan pöytäkirjat (vuodesta 1886). Kuntakokous päätti vaivaishoidosta lautakunnan perustamiseen saakka, ja senkin jälkeen joistakin avustustapauksista, esimerkiksi vammaisten lähettämisestä erityiskouluihin. Vaivaistalon perustaminen ja muut suuret taloudelliset päätökset tehtiin kuntakokouksessa. Lautakunta päätti rutiininluonteisista avustuksista. Sen kokouspöytäkirjat ovat niukkasanaisia, yleensä on kirjattu vain päätös ja joskus jokin yksittäinen perustelu tai päätöksen ehto. Kuntakokouksessa keskustelu rönseyli enemmänkin ja mielipiteitä kirjattiin tarkemmin muistiin. Varsinainen köyhäinhoitolautakunta Kuusjärvelle perustettiin vasta vuonna 1923 uuden köyhäinhoitolain myötä.

Muita kunnallisia lähteitä ovat Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirjat. Vaivaishoidontarkastelija Gustaf Ad. Helsingius¹⁰, itäisen alueen vaivaishoidon neuvot, piirilääkärit ja kuvernööri¹¹ tarkastivat Kuusjärven köyhäinhoitoa melko säännöllisin väliajoin. Ensimmäinen tarkastus oli vuonna 1894 ja toinen 1896. Tämän jälkeen tuli pitkä tauko, mutta vaivaistalon perustamisen aikoihin ja sen jälkeen vuodesta 1905 lähtien tarkastuksia suoritettiin parin vuoden välein. Tarkastuspäiväkirjoissa on mielenkiintoista tietoa vaivaishoidon käytännöistä ja niissä näkyy hyvin valtakunnallisen köyhäinhoitoihanteen ja paikallisten tapojen törmäys.

Olen käyttänyt myös vaivaistalon vuosikertomuksia, joita tosin on säilynyt vain muutamalta vuodelta, köyhäinhoidon vuosikertomuksia sekä kunnalliskertomuksia. Kaikkia näitä on tehty vasta 1900-luvun puolella. Vaivaistalosta ei ole juuri säilynyt tietoa sen alkuajoilta. Olen yhdistellyt kunnallislautakunnan pöytäkirjojen, kunnallisia vuosikertomusten sekä tarkastuspäiväkirjojen tietoja saadakseni kuvan laitoksen toiminnasta. Jonkin verran olen käyttänyt myös aikarajaukseni ulkopuolelle meneviä asiakirjoja, kunnalliskodin johtokunnan pöytäkirjoja vuodesta 1924 lähtien sekä

¹⁰ Helsingius oli syntynyt pappisperheeseen vuonna 1855. Koulutukseltaan hän oli insinööri ja yhteiskunnallista kokemusta hän keräsi työskennellessään Pohjanmaan ratarakennustyömailla. Helsingius nousi johtavien viranomaisten tietoisuuteen sanomalehtikirjoittelunsa ansiosta. Hänen aatemaailmaansa on kuvailtu kristillis-patriarkaaliseksi. Pulma 1995, 102-103.

¹¹ Kuopion läänin kuvernööreistä erityisesti J.F.G. Aminoff (kuvernöörinä 1888-1899) toimi tarmokkaasti vaivaishoidon alalla. Piirainen 1958, 224-225.

myöhempiä ohjesääntöjä saadakseni kuvaa laitoksen käytännöistä. Oletan, että myöhemmät käytännöt ja säännöt pohjautuvat varhaisempiin ja siksi on perusteltua käyttää niitä, kun varhaisempia ei ole säilynyt.

Kunnallisten lähteiden lisäksi olen käyttänyt kirkollisia. Paikkakunnalla ei ollut juuri muuta koulutettua väkeä kuin papit ja he olivat yhteisössään merkittäviä mielipidevaikuttajia. Papiston asenteita köyhyyttä kohtaan olen selvittänyt piispantarkastusten pöytäkirjojen (vuodesta 1887 lähtien) sekä piispantarkastuksia varten tehtyjen kertomusten avulla. Vuoden 1869 kirkkolain mukaan piispantarkastuksissa tuli käsitellä myös köyhäinhoitoa. Näin niistä saa tietoa köyhäinhoidosta sekä paikkakunnan tilanteesta, ymmärrettävästi uskonnollisesti ja konservatiivisesti värityneestä näkökulmasta.

Virallisen vaivaishoitoideologian perusteoksena olen käyttänyt vaivaishoidon ylimmän virkamiehen, vaivaishoidon tarkastelijan Gustaf Adolf Helsingiuksen kirjoittamaa Köyhäinhoidon käsikirjaa. Sen ensimmäinen, loppuunmyyty painos on vuodelta 1899, eikä sitä löytynyt mistään, joten jouduin käyttämään vuoden 1917 toista painosta. Toinen painos oli joltain osin uusittu, esimerkiksi 1800-luvulla yleisesti käytetty vaivaishoidon käsite oli korvattu köyhäinhoidolla. Tutkimuksessani käsikirja on korvaamaton lähde. Siinä tiivistyy koko senhetkinen ajattelu köyhistä, köyhyydestä sekä köyhäinhoidosta. Siinä esitetään ideologiset perustelut erilaisten köyhien kohteluun, annetaan käytännön neuvoja köyhäinhoidon toteuttamisesta ja esitellään ja tulkitaan vuoden 1879 vaivaishoitoasetus. Köyhäinhoidon käsikirja oli kunnissa laajalti tunnettu ja esimerkiksi köyhäinhoidon tarkastuksissa viitattiin käsikirjaan. Kuusjärvelläkin tarkastajat antoivat ohjeita, miten köyhäinhoidon puutteet piti korjata ja hoito järjestää käsikirjan mukaisesti.¹²

Virallinen linja levisi kuntiin myös köyhäinhoidon ohjesääntöjen avulla. Kuvernöörin piti hyväksyä ne ennen niiden voimaan tulemistä ja kuvernöörit myös käyttivät oikeuttaan tehdä niihin korjauksia. Kuusjärven kunnan vaivaishoidon ohjesääntöjä on säilynyt vuosilta 1890, 1893 ja 1923. Lastenkodin ohjesääntö on vuodelta 1920, eikä kunnalliskodista ole säilynyt varhaisempaa ohjesääntöä kuin vuoden 1937 sääntö. Nämä kaikki ovat valtakunnallisen mallin mukaisesti tehtyjä ja kuvernöörin

¹² Esim. OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-, 27.7.1905.

tai myöhemmin sosiaaliministeriön vahvistamia. Esimerkiksi vuoden 1893 ohjesäännöstä luettiin monta pykälää ääneen vuosittaisissa vaivaisten sijoituskokouksissa. Näin varmistettiin ohjesääntöjen tutuksi tuleminen Kuusjärveläisten keskuudessa.

Virallisista julkaisuista olen käyttänyt vuoden 1879 vaivahoitoasetusta ja vuoden 1922 köyhäinhoitolakia sekä vuoden 1922 lakia valmistelleiden komiteoiden mietintöjä vuosilta 1907 ja 1918. Tilattoman väestön alakomitean tutkimus maalaiskuntien oloista vuodelta 1901 on ollut tärkeä apu Kuusjärven kunnan sosiaalisen rakenteen ja varallisuuden selvittämisessä. Myös viralliset köyhäinhoitotilastot vuodesta 1881 lähtien ovat olleet apunani. Köyhäinhoitotilaston kunnittainen esitystapa muuttuu vuodesta 1914 valtakunnalliseksi, joten siitä eteenpäin tilastosta ei ole saatavissa eriteltyä tietoa Kuusjärven kunnasta.

Köyhyyttä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa on tutkittu Suomessa melko paljon. Tämän työn kannalta merkittävin tutkimus oli Veikko Piiraisen jo vuonna 1958 julkaistu väitöskirja Savon ja Pohjois-Karjalan vaivahoitotoiminnasta.¹³ Piiraisen tutkimus on ajalleen tyypillinen. Hän selvittää perusteellisesti vaivahoidon käytäntöjä ja tavoitteita ja käsittelee myös ajan keskustelua köyhistä. Mihinkään teorianmuodostukseen Piirainen ei kuitenkaan ryhdy. Piiraisen tutkimuksen tiedot toistuvat uudemmassakin kirjallisuudessa, esimerkiksi vuonna 1994 julkaistussa Armeilaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva -teoksessa.¹⁴

Myöhempi tutkimus, esimerkiksi Pekka Haatanen vuonna 1968 julkaistu tutkimus maalaisköyhälistöstä,¹⁵ on luonteeltaan enemmän kurjuustutkimusta. Haatanen esimerkiksi nimittää ajanjaksoa 1830-1890 pauperismin eli köyhäläisyyden ajaksi, jolloin paisuva liikaväestö kurjistui kurjistumistaan. Haatanen tutkimuksessa painottuu erityisesti biologinen selitysmalli, liikaväestön nostaminen kaiken köyhyiden syyksi. Haatanen tutkimuksessa näkyy ajalleen tyypillinen tendenssi - kurjuus alkaa väistyä kun Suomen maalaisköyhälistö "herätetään" sosialismin aatteen kannattajiksi.¹⁶

Sosiaalihistoriallisessa ja sosiologisessa tutkimuksessa köyhyys on ollut yksi keskeinen teema. 1800-luvun tilannetta on tosin käsitelty lähinnä johdantona 1900-luvun

¹³Piirainen 1958.

¹⁴Jaakkola 1994, 110-142; Myös Mirja Satka lainaa Piiraista runsaasti väitöskirjassaan, Satka 1995.

¹⁵Haatanen 1968.

¹⁶Haatanen 1968, 165.

paraneville oloille. 1800-luku on eräänlainen nollapiste, josta hyvinvointivaltiota lähdettiin rakentamaan.¹⁷ Vasta esimerkiksi Pertti Haapalan ja Matti Peltosen tutkimuksissa on irtauduttu kurjuusteemasta ja tutkittu 1800-luvun tilannetta erillään myöhemmästä kehityksestä.¹⁸ Vuosisadan yleistä aatteellista ilmapiiriä kartoittaessani ovat apunani olleet esimerkiksi Matti Klingen ja Seppo Knuutilan tutkimukset sekä *Kansa liikkeessä* -teos. Poikkeavuutta ja marginaalisuutta olen selvittänyt mm. Toivo Nygårdin ja Markku Mattilan teosten avulla. Paul van Aerschotin väitöskirja on tarjonnut oikeushistoriallisen näkökulman köyhäinhoitoon.¹⁹ Kuusjärven paikallisyhteisön kuvailussa ovat apunani olleet syksyllä 2000 ilmestyvän uuden *Outokummun* historiateoksen artikkelit, joita lisäkseni ovat kirjoittaneet Ismo Björn ja Matti Pennanen. Kuvailussa apunani on ollut myös vanha Kuusjärven-Outokummun historia. Olen käyttänyt muistitietoon perustuvaa kirjaa ”Ruotiukkoja ja huutolaisia” valottamaan maalaisyhteisön käsityksiä vaivaisistaan, vaikka siitä ei muisteluksia Kuusjärveltä löytynytäkään. Muistitietoon on suhtauduttava varauksellisesti, sillä se on kerätty yli 60 vuotta muisteltujen tapahtumien jälkeen.²⁰

Kontrollia ja poikkeavuutta olen pohtinut käyttäen apunani myös sosiologista tutkimusta. Kurin, ruumiillisuuden ja rangaistuksien osalta olen nojautunut Michel Foucaultin klassikkotutkimukseen *Tarkkailla ja rangaista*.²¹ Yksi Foucaultin ajatuksista on se, että esimerkiksi vankiloiden tarkoituksena ei ole parantaa pahatapaisia vaan luoda valvottu rikollisten luokka. Tätä teoriaa olen käyttänyt apunani pohtiessani siitä, luotiinko Suomeen marginaalista köyhien luokkaa. Amerikkalainen Erving Goffman on puolestaan tutkinut totaalisia laitoksia. Vaikka hänen tutkimuksensa ajoittuvat 1900-luvulle, ovat hänen ajatuksensa sovellettavissa myös varhaisempiin laitoksiin. Goffmanin keskeinen idea on se, etteivät totaaliset laitokset (esimerkiksi vankilat, mielisairaalat tai työlaitokset) suinkaan toteuta niitä päämääriä, joita varten ne on perustettu. Niiden toiminnan motiivit ja todelliset päämäärät ovat kätkössä.²² Tämän ajatuksen kautta voi vaivaistaloakin tarkastella uudessa valossa. Foucaultin ja Goffmanin tutkimukset eivät historiallisista esimerkeistään huolimatta kestä historian tutkimuksellista lähdekriittistä tarkastelua. Siitä huolimatta niiden teoriat ovat

¹⁷Esimerkiksi Vähätalo 1994.

¹⁸Esimerkiksi Haapala 1995; Peltonen 1992a.

¹⁹Klinge 1982; Knuutila 1994; Alapuro, Liikanen, Smeds ja Stenius 1989; Nygård 1985; Mattila 1999; Van Aerschot 1996.

²⁰Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971. Muistitieto on kerätty vuoden 1965 keruukilpailussa ja se käsittelee 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua.

²¹Foucault 1980.

²²Goffman 1997.

kiinnostavia ja uusia ajatuksia tarjoavia. Olen käyttänyt näitä tutkimuksia lähinnä ajattelun lähtökohtana, en niinkään tutkimuskirjallisuutena.

Tutkimuksessani toistuvat käsitteet vaivaishoito ja köyhäinhoito. Vaivaishoito on perinteinen nimitys heikoimmista huolehtimiselle. Se periytyi kunnan velvollisuudeksi seurakunnilta, ja vaivaishoidon käsitettä käytettiin laajalti 1800-luvulla. Köyhäinhoito on modernimpi käsite. Se alkoi yleistyä vasta 1900-luvun puolella ja se viittaa jo säänneltympään ja ammatillisempaan suhtautumiseen. Kuusjärvellä vaivaishoito-nimitys säilyi pitkään. Esimerkiksi vaivaistaloa kutsuttiin vaivaistaloksi sinnikkäästi aina 1920-luvulle saakka ja kunnan myöntämää apua kutsuttiin samoin vaivaisavuksi. Vaikka vaivaistalo nimettiin köyhäintaloksi vuonna 1920 ja pian sen jälkeen kunnalliskodiksi, vaivaistalo-nimitys säilyi vielä kansan suussa ja myös virallisissa pöytäkirjoissa. Tutkimuksessa olen käyttänyt lähteissä käytettyä nimitystä. Vaivaisen ja köyhän käsitteet menevät myös helposti päällekkäin, sillä Kuusjärvellä köyhät olivat nimenomaan vaivaisia eli jollakin tapaa avuttomia. Valtakunnallisessa keskustelussa köyhyydellä oli muitakin merkityksiä.²³

1.2. Kuusjärvi 1875-1922

Tämän tutkimuksen esimerkkikunnaksi on valittu pohjoiskarjalainen Kuusjärven kunta monestakin syystä. Ensinnäkin se oli maaseutua, pieni ja syrjässä. Voidaan ajatella, että muutokset tapahtuivat siellä hitaasti ja perinteiset ajatukset ja toimintatavat säilyivät siellä kauemmin kuin kaupungeissa. Elämää 1800-luvun maaseudulla leimasi yhteisöllisyys ja isäntävaltaisuus. Isännän auktoriteetti oli ehdoton niin vaimoon, lapsiin kuin palkollisiinkin nähden. Patriarkaalisuus oli koko yhteiskunnan läpäisevä periaate, joka toteutui myös säätyrakenteen hierarkiassa. Yhteiskunta ei koostunut yksilöistä, kansalaisista, vaan säädyistä, joilla oli kullakin omat velvollisuutensa ja oikeutensa.²⁴ Kuusjärvenkin kunnassa vallitsi sääty-yhteiskunnan mukainen ajattelu. Esimerkiksi nouseva säätykierto oli harvinaista. Ihmiset syntyivät tiettyyn asemaan ja pysyivät siinä, ainakin yhteisön muiden jäsenten mielissä. Loisen poika oli loisen poika, vaikka olisi hankkinut itselleen ammatin.²⁵ Toiseksi kunnassa

²³ OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk. Ptk. 1915-1922.

²⁴ Pulma 1987, 12.

²⁵ Ismo Björn kertoi isoisästään, joka 1900-luvun alussa myllärin ammatistaan huolimatta merkittiin asiakirjoihin yhä "loisen poikana". Ismo Björnin suullinen tiedonanto 21.2.2000.

oli köyhyyttä. Kuusjärvi oli esimerkiksi Tilattoman väestön alakomitean vuonna 1901 tekemän tutkimuksen mukaan monilla muuttujilla tutkittuna yksi Suomen vähävaraisimmista kunnista. Tilatonta väestöä siellä oli suhteellisesti eniten Suomen maalaiskunnista ja maanomistus keskittyi tiukasti pienen ryhmän käsiin.²⁶

Kuusjärveltä on matkaa Joensuuhun noin 50 kilometriä ja Kuopioon reilut sata. Kunta kuului tutkimusajanjaksolla hallinnollisesti Kuopion lääniin. Kuusjärven itsenäinen kappeliseurakunta erotettiin Liperin seurakunnasta vuonna 1863. Se muodostettiin Liperin pitäjän länsikolkan kylistä sekä kaavilaisesta Varislahden kylästä, joka liittyi kunnallishallintoon vuonna 1877.²⁷ Vuoden 1865 kunnallisasetuksen mukaisen kunnallisen toiminnan aloittaminen viivästyi kunnassa 1860-luvun nälkävuosien vuoksi. Ensimmäinen kuntakokous pidettiin vuonna 1872 ja kunnallishallinto säännöllistyi vuodesta 1875 lähtien. Alussa kuntatoiminta oli varsin sääntelemätöntä. Kokousten kerrotaan olleen kiihkeitä ja sanankäytön railakasta. Puheenvuoroja ei pyydetty, eikä asiassa aina pysytty. Vähitellen kuntakokousten meno rauhoitui ja asioiden hoitoon totuttiin.²⁸

Kunnallishallintoa oli uudistettu maaseudulla vuoden 1865 lailla. Tällöin kirkolliset hallintoelimet korvattiin maallisilla eli seurakuntakokouksen tilalle muodostettiin kuntakokous. Kokouksen päätökset toimeenpani kunnallislautakunta. Kirkkoherrat erotettiin periaatteessa maallisesta hallinnosta, mutta käytännössä heitä kuunneltiin yhä monissa asioissa. Esimerkiksi vaivaishoidosta päätettäessä kirkkoherralla oli oikeus osallistua keskusteluun ja päätöksentekoon kunnallislautakunnassa.²⁹ Liperin kirkkoherra A.F. Åkerblom osallistui kunnalliseen keskusteluun ainakin vaivaishoidon osalta, tosin hän ei, varmaankin kirkkoherrakuntansa laajuuden vuoksi, osallistunut kuin osaan kokouksista. Åkerblomin kuoltua Kuusjärvi sai oman kirkkoherran, mutta Åkerblomin seuraajien osallistuminen kunnalliseen elämään ei ollut kovin aktiivista.³⁰

Kunnat olivat itsenäisiä päätöksenteossaan. Valtiollinen sääntely oli vähäistä ja kunnilla oli käytännössä itsehallinto: oma talous ja verotusoikeus. Paikallishallinnolla oli

²⁶Komitean tuloksista enemmän luvussa 3.1.

²⁷Björn a, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

²⁸Huttunen ja Sivonén 1974, 62,67-68.

²⁹Van Aerschot 1996, 74, 117.

suuri merkitys ihmisten arkielämässä. Kuusjärven kunnan keskeisiä tehtäviä olivat alusta lähtien köyhäinhoito, järjestyksenvalvonta ja maanteiden ylläpito. Myöhemmin tehtävät lisääntyivät koulujen perustamisen ja lääkärin ja muiden virkamiesten palkkaamisen myötä. Kuntakokous päätti köyhäinhoitoasioista vuoteen 1886 saakka, jolloin kuntaan perustettiin kunnallislautakunta.³¹

Pitäjän keskus muodostui vuonna 1878 rakennetun kirkon ja hautausmaan ympärille. Kirkon valmistumisen aikoihin Kuusjärvestä tuli itsenäinen kirkkoherrakunta. Kuusjärvestä kehittyi pieni kylä, jossa 1800-luvun lopussa sijaitivat pappila, poliisi, posti, kansakoulu ja Kuokkasen kauppa. Useimmat kuntakokoukset istuttiin kauppias Juhana Kuokkasen suuressa kauppatalossa. Voimasuhteita kuvasi kansan Kuusjärvestä käyttämä nimitys - Kuokkasen kylä.³² Kunnalliselämä oli talonpoikaista, sillä säätyläisiä ei pitäjässä ollut. Vasta oman papiston saamisen ja kansakoulun perustamisen myötä paikkakunnalle muutti sivistyneistöä. Äänioikeus ja äänimäärä oli sidottu varallisuuteen, joten valtaa kunnassa käyttivät varakkaimmat maanomistajat. Puoluetoimintaa ja politiikkaa alettiin Kuusjärvellä harrastaa vasta Suomen itsenäistymisen aikoihin.³³

Yhdistystoiminta ei saanut Kuusjärvellä suurta kannatusta. Konservatiivisella ja herrännäisyyden leimaamalla maaseudulla yhdistysriennot koettiin usein maailmallisiksi, synnillisiksi ja turhiksi.³⁴ Maamiesseura perustettiin vasta vuonna 1897. Sen kokouksissa vallitsi voimakas isänmaallinen henki. Seuran toiminnassa olivat mukana varakkaat talolliset ja kokouksissa keskusteltiin maanviljelyksen lisäksi myös isäntä- ja palvelusväen suhteista. Isännät kokivat palvelusväkensä kovasti tuhlaavaiseksi. Säästämisen edistämiseksi kuntaan perustettiin vuonna 1899 säästöpankki. Osuuskassa perustettiin neljä vuotta myöhemmin.³⁵ Maamiesseura ja säästöpankki kertovat uudenlaisesta kunnallisesta aktiivisuudesta. Kansakoulun tuomat uudet, kansallishenkiset ja kansan sivistystasoa nostamaan pyrkivät virikkeet alkoivat vaikuttaa yhteisössä. Huomattavaa on, että pyrkimykset olivat vielä hyvin konservatiivisia. Niillä ehkä lähennettiin vähälukuista sivistyneistöä ja talonpoikaistoa toisiinsa, mutta

³⁰ Björn d, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa. Åkerblom kuoli vuonna 1901. Hänen jälkeensä Kuusjärven kirkkoherrana toimi muutaman vuoden F.P. Vuornos ja Vuornoksen lähdettyä Antti (Anders) Vartiainen. Heidän toiminnastaan vaiwashoidon alalla ei ole mainintoja.

³¹ Haapala 1995, 32-36.

³² Pennanen a, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

³³ Björn c, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

³⁴ Stenius 1977, 86.

³⁵ Björn a, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

mihinkään todelliseen tasa-arvoon ei varhaisella maaseudun järjestäytymisellä pyritty. Palkollisia ei hyväksytty toimintaan mukaan. Esimerkiksi säästöpankkitoiminta oli tarkoitettu palkollisten moraalien kohottamiseksi. Vanhoja säätyrajoja ei haluttu horjuttaa, sillä pelättiin sen johtavan työmoraalin ja isäntävallan höltymiseen.³⁶

Toisenlaista järjestäytymistä edusti Kuusjärven työväenyhdistys, joka perustettiin vuonna 1907. Sen kantava voima oli Olli Koistinen, joka edusti yhdistystä sosiaalidemokraattisen puolueen Kotkan puoluekokouksessa vuonna 1909. Yhdistys ehti hankkia oman talonkin, mutta sen toiminta hiipui kansalaissodan jälkeen. Punaisella puolella taistellut Olli Koistinen ammuttiin Varkaudessa vuonna 1918. Kuusjärvelle saakka sisällissodan tapahtumat eivät ulottuneet. Muillakin kylillä oli työväenyhdistyksiä, mutta työväenlauteella ei ehtinyt olla vaikutusta kunnalliseen elämään ennen sisällissotaa. Työväentoiminta vahvistui paikkakunnalla uudelleen vasta 1920-luvun lopulla.³⁷

Kuusjärven kuntaa ei enää ole. Nimi vaihtui Outokummun kauppalaksi vuonna 1968. Kuusjärven kirkonkylä alkoi menettää merkitystään Outokummun kylällä alkaneen kaivostoiminnan myötä vuodesta 1913 lähtien. Tästä lähtien kunnan kasvu tapahtui Outokummussa. Sinne muutti paljon työväkeä omasta kunnasta ja ympäristöstä, mutta myös ”parempaa” väkeä: kaivoksenjohtaja, insinöörejä ja teknikoita perheineen.

Tutkimusajalla 1875-1922 Kuusjärven henkikirjoitettu väkiluku nousi reilusta parista tuhannesta asukkaasta yli 3500:aan.³⁸ (Liite 1) On kuitenkin huomattava, että henkikirjoitettu väestöluku tarkoitti niitä henkilöitä, jotka kunakin vuonna oli merkitty kirkonkirjoihin, eikä se välttämättä kertonut seurakunnassa todellisuudessa asuvien määrää. Esimerkiksi Huttunen ja Sivonen ovat Kuusjärven-Outokummun historiasaan laskeneet Kuusjärven väestömääräksi vuonna 1878 noin 2700 henkilöä. Kunta on puolestaan ilmoittanut kuvernöörille henkikirjoitetun väkiluvun vuonna 1881 vain 2316 hengeksi. Ero johtuu siitä Kuusjärven-Outokummun historia laskee mukaan myös Varislahden kyläläiset, joita oli noin 600, ja jotka otettiin väkilukutilastoihin

³⁶ Liikanen 1995, 240.

³⁷ Björn a, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

³⁸ SVT XXIA Köyhäinhuoltotilasto. 1881 Kuusjärvelle oli henkikirjoitettu 2316 henkilöä, 1913 3631 henkeä.

mukaan vasta vuonna 1887.³⁹ Toiseksi henkikirjoituskäytäntö oli vielä 1880-luvun alussa vakiintumatonta. Henkikirjoitus perustui henkikirjoitustilaisuuksiin, jossa ruokakunnan päämies ilmoitti väkensä määrän. Vuoden 1878 asetuksen mukaan tuli ilmoittaa kaikki yli 16-vuotiaat, myös henkiveron maksusta vapautetut, mutta käytännössä näin ei aina tapahtunut.⁴⁰

Henkikirjoitettu väestömäärä poikkesi todellisesta myös muista syistä. Esimerkiksi vuonna 1901 kunnan henkikirjoitettu väkiluku oli 3477 henkeä, kun taas Tilattoman väestön alakomitean tilastoissa luku oli 3260. Komitea vaati kyselyssään kuntien kirkkoherroja antamaan jokaisesta kuntalaisesta tarkat tiedot: asunto, viljelmä, karja jne. Komitean kyselyvihkoihin vastattiin kunnissa usein kuitenkin epämääräisesti, löysäläisten, kylänloppulaisten ym. asunnottomien ja jollekin tilalle merkitsemättömien kohdalle ei merkitty tietoja. Komitea patisteli kirkkoherroja kyselyjen täydelliseen täyttämiseen, jolloin monet kirkkoherrat yksinkertaisesti pyyhkivät ongelmalliset tapaukset pois luetteloista. Kiihtelysvaaran kirkkoherra kuvaili tilannetta: "Näitä nimiä on henkikirjoissa niin paljon, ettei niitä varmuudella tunne kukaan. Löysäläiset kun ovat vuosimääriä ulkopitäjissä työansioilla, eivät he pidä huolta siitä, että tulisivat jonkin tilalle hengille kirjoitetuksi, käyvät jonkun kerran vuodessa tahi ei sitäkään kotiseurakunnassa ja lähtevät uudestaan työnetsintään. Löytyy tosin löysäläisten luettelossa henkilöitä, jotka samalla ovat myöskin kirjoitetut hengille johonkin taloon ja jäävät poispyyhkimättä löysäläisten joukosta, ja siten ovat merkityt kahdesti hengille; samoin löytyy kylän "huonojen" joukosta sellaisten henkilöiden nimiä, jotka ovat kuolleet."⁴¹ Irtaimen väen määrä vaihteli siis suuresti, ja usein henkikirjoihin jäi roikkumaan vuosikausiksi paikkakunnalta lähteneiden henkilöiden nimiä, kun heidän myöhemmistä vaiheistaan tai olinpaikastaan ei saatu tietoa.

Vuonna 1901 kunnan väkimäärä siis luultavasti oli suurempi kuin 3260, mutta pienempi kuin 3477 henkeä. Väestökehitys oli vuosina 1887-1913 melko tasaista. Syntyvyys oli kuolleisuutta suurempaa, mutta runsas poismuutto hidasti väestönkasvua. Tarkkojen väkilukutietojen puuttuminen ei ole suuri ongelma. Voidaan perustellusti sanoa, että Kuusjärven väkimäärä pysytteli 1880-luvun lopulta 1910-luvulle alle

³⁹Huttunen ja Sivonen 1974, 73; Björn d, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

⁴⁰Orrman 1980, 3-7; Pitkänen 1998, 55.

⁴¹Tilattoman väestön alakomitea 1901, 15.

3500 hengessä ja lähti sitten nousemaan Outokummun kylän kaivostoiminnan paikakunnalle tuoman työväen myötä.⁴²

2. Köyhyys

2.1. Köyhyyden syyt

Köyhyys merkitsi 1800-luvulla tilannetta, jossa ihminen ei kyennyt itse tai perheensä avulla tulemaan toimeen ja tarvitsi siksi ulkopuolisten, kirkon tai myöhemmin kunnan tukea. Yleiset käsitykset köyhistä olivat melko myönteisiä 1800-luvun alussa. Jopa kerjäläisiä siedettiin, sillä heidän avullaan parempiosaisilla katsottiin olevan tilaisuus osoittaa armeliaisuutta. Kerjäläisiä pidettiin myös hyödyllisinä ”elävinä sanomalehtinä”, jotka levittivät uutisia kylästä kylään. Sivistyneistön parissa kerjuuta pidettiin kyllä usein laiskurien häpeällisenä elinkeinona, laiskuuden ja pahuuden kouluna, jossa ihminen menetti omanarvontuntonsa ja aleni eläimen tasolle. Toisaalta kerjuuta pidettiin Luojan luomana ilmiönä. Raamatussakin todetaan, miten ”Aina teillä on teidän köyhänne” ja kehoitetaan auttamaan. Kerjäläinen kuului kylänkuvaan luonnollisena asiana.⁴³

1840-luvulle tultaessa tilanne alkoi muuttua. Nygårdin mukaan tämä johtui 1820- ja -30-lukujen kato- ja tautivuosista. Heikko-osaisten taloudellinen asema huononi ratkaisevasti ja yhä useammat ajautuivat kerjuulle. Kerjäläiset alettiin kokea maanvaihavana ja katsottiin, että oli soveliasta auttaa vain omaa syyttään köyhiä, kuten vaivaisia ja vanhuksia. Muut olivat joutuneet laiskuuttaan tai taitamattomuuttaan toisten elätettäväksi. Kerjuun arvostelu oli suurinta Länsi-Suomessa, kun taas köyhemmässä Itä-Suomessa asia hyväksyttiin. Lännessä ja sivistyneistön piirissä köyhyyden syiden alettiin nähdä olevan köyhässä itsessään: köyhyys oli seurausta viinanpoltosta, sääntämättömyydestä, kevytmielisistä avioliitoista tai laiskuudesta. Yhteiskunnallista järjestystä tai rakennetta ei arvosteltu, sillä niitä ei pidetty ihmisen määräysvaltaan kuuluvina asioina.⁴⁴

⁴²SVT XXIA, Köyhäinohoitotilasto; Tilattoman väestön alakomitea 1901; Huttunen ja Sivonen 1974, 73. Liitteessä 1 lasketut prosentit perustuvat kirkkoherran ilmoittamaan henkikirjoitetun väestön määrään. Näin niitä ei voi pitää aivan tarkkoina.

⁴³Haapala 1995, 200; Piirainen 1958, 20-21.

Sääty-yhteiskunnassa vallitsi ajattelu, jonka mukaan ihmiset olivat luontovarustuksensa mukaisella paikalla. Tämän ajattelun mukaan omaisuuden epätasainen jakautuminen ei suinkaan ollut ihmisten välisten erojen syy, vaan pikemminkin sen seuraus. Kansa tyytyi osaansa, sillä ajan käsitysten mukaan sille ei voinut mitään, että toiset syntyivät "herroiksi" ja toiset kuuluivat rahvaaseen. Hallitsevat tahot eli herrat pitivät hallitsevaa asemaansa luonnollisena, sillä kansa oli heidän mielestään heitä rumempaa ja tyhempää ja siten ikään kuin lähempänä luontoa. Toisaalta rahvas nähtiin rehellisenä ja vaatimattomana.⁴⁵

Köyhyyskään ei siksi ollut jotakin, jota olisi voinut muuttaa yhteiskunnallisilla uudistuksilla. Sen ajateltiin olevan ihmisten henkilökohtainen ongelma, ja sen poistamiseksi tuli muuttaa yksilöitä. Luonnontieteiden kehityksen myötä oli herännyt innostus kasvatusharrastukseen ja usko kasvatuksen mahdollisuuksiin. Kasvatuksessa nähtiin uusi väline ihmisen jalostamiseen ja käyttäytymisen muuttamiseen. Esimerkiksi Z. Topelius näki köyhyyden juurien olevan varhaisvuosina laiminlyödyssä kasvatuksessa.⁴⁶

Myös J.V. Snellman näki tilattoman väen ahdingon helpottamiseksi ratkaisun väestön sivistämisessä. Hän kirjoitti 1840-luvulla: "Sivistys saa ihmisen kaipaamaan semmoista elämäntapaa ja semmoista ulkonaista ympäristöä, joka suo hänen olemassaololleen toisenlaista viehätystä kuin eläimellisen himon raaka tyydytys voi tuottaa".⁴⁷ Snellmanin kirjoitusten taustalla oli pelko samanlaisesta kehityksestä kuin esimerkiksi Englannissa. Hän pelkäsi kapitalismin synnyttävän yhteiskuntaa uhkaavan kurjaliston ja halusi kasvatuksen avulla nostaa työväestön sellaiselle siveelliselle ja moraalille tasolle, että se voisi yhdistyä yhteiseen kansakuntaan.⁴⁸

Ajan keskustelussa toistuva teema oli se, että köyhyys on itse aiheutettua ja sen vuoksi avun antaminen köyhille olisi hukkaan heitettyä ellei suorastaan turmiollista. Taloudellisen avun jakaminen köyhille ei johtaisi köyhyyden vähenemiseen, vaan se totuttaisi köyhät odottamaan apua muilta eikä kannustaisi työntekoon. Köyhyyden voittamiseksi tuli keskittyä koulutuksen ja valistuksen antamiseen köyhälistöluokille ja siten turvata niiden tekninen ja moraalinen elämän perusta. Sosiaalisia ongelmia

⁴⁴Haatanen 1968, 58; Nygård 1985, 34, 45.

⁴⁵Haapala 1995, 99-100.

⁴⁶Piirainen 1958, 37-38, 75.

⁴⁷Haatanen 1968, 95.

pidettiin henkilökohtaisen moraalien ja sivistyksen ongelmina. Köyhyyskeskustelun voi nähdä osana fennomaanisen kansakunnan rakentamisen projektia. Fennomaanien ideologiassa painotettiin, miten sivistyksen jalostavaa valoa tuli levittää myös työväestölle etenkin kansakoulujen avulla. Sivistystasoa kohottamalla ajateltiin voitavan ratkaista myös köyhyyden ongelma.⁴⁹

Valistushenkiset ajatukset köyhyyskysymyksessä olivat vallitsevia aina 1860-luvulle saakka. Asenteet köyhiä kohtaan kovenivat etenkin 1860-luvun lopun nälkävuosina. Tuolloin ravintotilanne vaikeutui ja kerjäläislaumat lähtivät liikkeelle. Mitä vaikeammaksi tilanne tuli, sitä yleisemmiksi muodostuivat kadon uskonnolliset ja mystiset selitysmallit. Tuhon syyksi nähtiin synty: koreus, tuhlaavaisuus, ylellisyyt, velttous, huolettomuus, toimettomuus ja taitamattomuus. *Sanomia Turusta* -lehdessä kirjoitettiin vuonna 1868: "Köyhyyden syy on ylpeys suureksi osaksi; toisaalta myös kansan raakuus ja Jumalattomuus". Katovuosina ajateltiin, että on köyhän oma syy jos Jumala rankaisee synnillisestä elämästä.⁵⁰

Valistushenkisten, kasvatusta painottavien ajatusten rinnalle nousi rankaisevampi ajattelumalli. Esimerkiksi vaivaishoidon tarkastelija Gustaf Ad. Helsingius painotti sitä, ettei köyhille saa antaa muodostua sellaista käsitystä, että yhteiskunta olisi velvollinen tukemaan työkykyistä jäsentään. Hänen mielestään työkykyisen ihmisen ahdingon syynä oli ihminen itse, hänen siveettömyytensä ja piittaamattomuutensa, ei yhteiskunnan olosuhteet. Kurjuuden syynä oli liian lempeä vaivaishoitojärjestelmä, joka hävitti ihmisen halun ja kyvyn itsensä elättämiseen. Ajan talousliberalististen aatteiden mukaisesti jokaisen tuli tulla toimeen omin neuvoin. Jos joku ei tähän kyennyt, tuli hänet Helsingiuksen mukaan osoittaa kuntien vaivaishoidon rangaistavaksi ja ojennettavaksi. Vaivaishoitoon turvautuminen piti tehdä vastenmieliseksi niin, että avun saannin piti merkitä köyhälle itsemääräämisoikeudesta luopumista, kodista, omaisista ja puolisoista eroamista ja toisen käskyvaltaan alistumista vaivaistalossa.⁵¹

1900-luvun alussa köyhyyskeskusteluun liittyi mukaan uusia rotuhygieenisia ajatuksia, mikä näkyi myös Helsingiuksen kirjoituksissa. Hänen mukaansa syyt köyhyyteen olivat yksiselitteisiä: köyhyyden taustalla olivat siveettömyys ja synnit, etenkin

⁴⁸Haatanen 1968, 95.

⁴⁹Haapala 1990, 213; Pulma 1990, 171; Uimonen 1999, 128.

⁵⁰Häkkinen 1990, 119.

⁵¹Piirainen 1958, 214-215, 217,179.

juoppous ja haureus. Hänen mukaansa tuhannet raajarikot, tylsämieliset ja kaatumatautiset ovat suurimmaksi osaksi juomarien lapsia tai irstaan elämän seurauksena syntyneitä. Helsingiuksen ajatusten taustalla oli rotuhygieeninen tutkimus, jonka mukaan monet kielteiset ilmiöt, mm. alkoholismi ja kaatumatauti, olivat perinnöllisiä. Etenkin alkoholi nähtiin perimään vaikuttavana ”rotumyrkkinä”, jonka seurauksia mm. rikollisuus ja psyykkiset sairaudet olivat. Yleensäkin monet yhteiskunnan ongelmat haluttiin lukea rodun rappeutumisen eli degeneroitumisen syyksi.⁵²

Vaivahoidon neuvoja Bruno Sarlin kirjoitti *Köyhäinlaittolehdessä* vuonna 1912: ”Rotujen ja kansojen välisessä taistelussa ei ulkonaisella suuruudella eikä näennäisesti loisteliaalla sivistykselläkään ole ratkaisevaa merkitystä. Ratkaisu riippuu kansallishengen voimasta, kansan siveellisen ja taloudellisen kannan etevyydestä.”⁵³

Evoluutioteorian myötä syntyneet ajatukset siitä, miten vahvempi rotu syrjäyttää heikomman, saivat siis kannatusta myös köyhäinhoidon viranomaisilta. Jotta kansa menestyisi taistelussa, sitä tuli vahvistaa. Sarlinin mukaan tavoitteena pitää olla köyhyydentömyys, köyhyyden syiden poistaminen ja köyhäinhoidon tarpeettomaksi tekeminen. Häden syyt, kuten kykenemättömyys, kodin- ja työnpuute, juoppous, laiskuus ja huikentelevaisuus piti poistaa. Sarlin ei kerro, millä käytännön toimenpiteillä tämä onnistuisi, mutta samassa lehdessä Helsingius kehottaa osoittamaan laiskat ja siveettömät vetelehtijät, elähtäneet juomarit ja irstaat naiset työhön köyhäintaloon. Ilmeisesti vaivaistaloa pidettiin oikotienä köyhyyden poistoon.⁵⁴

Köyhäintaloissa tuli vallita ankara kontrolli, sillä ilman sitä köyhät ainekset ”lisääntyisivät kuin kaniinit”.⁵⁵ Laiskureita, juoppoja ja tylsämielisiä pidettiin degeneroituneena aineksena, joka lisääntymisellään uhkasi koko yhteiskuntaa. Aiempi kristillisenfilantrooppinen köyhäinhoitoideologia, jonka mukaan esimerkiksi tylsämieliset tarvitsivat yhteiskunnan taholta suojelua, haluttiin korvata uudella rotuhygieenisellä opilla, jossa tylsämieliset koettiin uhkaksi. Suojelua tarvitsikin nyt yhteiskunta. Pahin uhka oli degeneroituneiden aineiden lisääntyminen ja siitä aiheutuvat kustannukset yhteiskunnalle. Tylsämieliset ja muut degeneroituneet tuli alistaa kontrolliin

⁵²Helsingius 1917, 171; Nygård 1998, 88; Mattila 1999, 30,48.

⁵³*Köyhäinlaittolehti*. Näytenumero no 0 25.11.1912. ”*Köyhäinlaittolehden lukijalle*”, kirj. vaivahoidon neuvoja Bruno Sarlin.

⁵⁴*Köyhäinlaittolehti*. Näytenumero no 0 25.11.1912. ”*Köyhäinlaittolehden lukijalle*”, kirj. vaivahoidon neuvoja Bruno Sarlin. ”*Köyhäin elätteelle anto*”, kirj. vaivahoidontarkastelija Gustaf Ad. Helsingius.

⁵⁵Mattila 1999, 340-342.

ja eristää muusta yhteiskunnasta köyhäintaloihin.⁵⁶ Ajan tutkimuksissa etenkin kaupunkien nautinnonhaluista elämäntapaa pidettiin tuhoisana heikoille ja degeneroituneille yksilöille.⁵⁷

2.2. Kysymys irtaimesta väestöstä

Tutkimuksessa on ollut monia käsityksiä irtaimen väestön asemasta. Pekka Haatasen tutkimuksen mukaan 1800-luvulla maatalouden kehitys ei ulottunut rahvaaseen, ja nopea väestönkasvu söi tuotannonlisäyksen. Lisäksi tuotoksen epätasainen jakaantuminen piti suurta osaa kansasta alituisessa pienessä nälässä. Haatasen mukaan liikaväestön paine oli suuri etenkin maaseudulla, jossa ei ollut toimeentulomahdollisuuksia nopean väestönkasvun myötä laajenevalle irtaimelle väestölle. Haatainen määrittelee maalaisköyhälistön tilattoman väestön siksi osaksi, jolle oli ominaista elintason alhaisuus kaikkien osatekijöiden kohdalla, köyhyyden laajeneva ja syvenevä luonne ja ylisukupolvinen jatkuvuus. Tällaisessa tilanteessa eli 1800-luvun lopulla etenkin asunnoton loisväestö. Huonoimmassa asemassa maalaisköyhälistö oli Haatasen mukaan Kuopion läänissä, jossa maatalous oli määrällisesti ja laadullisesti liian heikkoa turvaamaan väestön kohtuullisen toimeentulon.⁵⁸

Näitä käsityksiä toistaa myös Pulma artikkelissaan 1800-luvun maatalousyhteiskunnasta. Hän puhuu ns. suhteellisen liikaväestön synnystä. Tälle väestölle oli hänen mukaansa tyypillistä, ettei sen työvoimalle enää ollut täyttä kysyntää eikä sen elättämiseen enää riittänyt silloinen elintarviketuotanto. Oman tuotannon lisäksi piti tuoda Venäjältä halpaa viljaa. Pulma laskee jopa puolen 1880-luvun maatalousväestöstä olleen liikaväestöä. Itä-Suomessa kaskeamisen lopettaminen synnytti Pulman mukaan laajan köyhälistön, jonka elämä perustui satunnaisten ansioiden ja vaivashoidon varaan.⁵⁹

Uudempi tutkimus on ottanut kriittisemmän kannan liikaväestökysymykseen. Esimerkiksi Pertti Haapalan mielestä maataloudessa oli kyllä enemmän työvoimaa kuin maataloustuotanto olisi edellyttänyt. Tilanne muuttuu, jos metsätyöt ym. sesonki-

⁵⁶Mattila 1999, 234-5.

⁵⁷Nygård 1994, 39.

⁵⁸Haatanen 1968, 2, 6, 23-27.

⁵⁹Pulma 1994, 53-55.

luonteiset työt lasketaan mukaan. Haapalan mukaan Suomessa ei ollut 1900-luvun alussa liikaväestöä, kun myös maataloustyöväen sivuelinkeinot otetaan huomioon. Tuon ajan keskustelu johtui siitä, että vakaa yhteiskunta samaistettiin maanomistukseen. Haapalan mukaan tämä johti siihen, että maata omistamaton "irtain väki" nähtiin ongelmallisena "liikaväestönä". Joka tapauksessa liikaväestökysymys ja yleensäkin keskustelu irtaimen väestön toimeentulosta oli paljon esillä 1800-luvun loppupuolella.⁶⁰

Käsitykset irtaimesta väestöstä eivät noudattaneet kieli- tai puoluerajoja. Esimerkiksi jungfennomaanisen liikkeen sisällä oli suorastaan ristiriitaisia käsityksiä köyhyyden syistä. Sen johtajista Agathon Meurman vastusti 1860-luvun nälkävuosien aikana kaikkia valtion tukitoimia hädänalaisia kohtaan. Hänen näkemyksensä olivat vahvasti talonpoikaisia. Hän nimitti tilattomia "joutoväeksi", "laiskaksi loisväeksi" ja "roistoväeksi" ja piti parhaana ratkaisuna tilattoman väestön kysymykseen kaiken vaivashoidon lopettamista. Meurman ei säästellyt sanojaan. Hänen mukaansa esimerkiksi Pohjois-Suomen tilaton väki oli kaskimaille ominainen syöpäläislaji, joka lisääntyi kuin "jänikset ja oravat", ja Kuopion läänin vähäosaisten avustamista hän piti "hulluutena". Toisaalta esimerkiksi Yrjö Koskinen vaati valtion tukitoimia, kannatti julkisia töitä ja hädänalaisten avustamista.⁶¹

Vuoden 1879 vaivashoitoasetusta valmistellut komitea totesi, että vähävaraiset kansanluokat olivat osoittaneet taipumusta toimeettomuuteen ja kuljeskeluun ja heidän huolenpitonsa omasta tulevaisuudestaan oli heikentynyt. Uutta lakia valmisteltaessa myös Gustaf Ad. Helsingius syytti Kuopion lääniin tekemänsä tarkastusmatkan jälkeen irtainta väestöä syyppääksi omaan ahdinkoonsa. Helsingiuksen mukaan väestö elää vain päivän kerrallaan ja loiset tuhlaavat tulevaisuudesta piittaamatta. Loiset kärsivät Helsingiuksen mukaan työhalun lamaanuttavasta uskosta, jonka mukaan yhteiskunta elättää kovina aikoina loisen ja hänen perheensä.⁶²

Irtaimen väestön ongelmien syynä nähtiin myös liian varhainen avioituminen. Esimerkiksi Kuopion läänin kuvernööri A. Ramsayn mielestä pauperismin eli köyhäläisyyden varsinaisena syynä oli työväen ja palvelijain luokkaan kuuluvien kevytmielinen ja harkitsematon naimisiinmeno. Lääkkeeksi ongelmaan hän tarjosi työntekoa ja

⁶⁰ Haapala 1995, 77-78.

⁶¹ Liikanen 1995, 148-9.

siveellisen ryhdin kasvattamista. Kuvernööri J.F.G. Aminoff puolestaan piti irtainta väestöä laiskana eikä kypsänä siihen vapauteen, mikä sille oli palveluspakon poistamisen⁶³ jälkeen annettu. Hän kannatti tilallisten tai kunnan isäntävallan palauttamista ainakin heikoimpien osalta. Aivan kaikki eivät uskoneet köyhyyden syiden olevan niin yksiselitteisiä. Muunmuassa senaattori Yrjö-Koskinen kirjoitti, ettei vaivaistaloja perustamalla voida poistaa köyhien ahdingon todellisia syitä. Hänen mukaansa irtolaisväestön keskeinen ongelma oli työn puute, joka vaivasi jopa puolta kuntien väestöstä. Yrjö-Koskisen mielestä ratkaisu ongelmaan olisi omien asuntojen hankkiminen irtolaisväestölle, jotta näillä olisi siten mahdollisuus elättää itsensä teemmällä käsitöitä.⁶⁴

Helsingius puolestaan oli sitä mieltä, ettei valtion tulisi myöntää lainoja irtaimelle väestölle asumusten rakentamiseen. Mökit sitoisivat työvoiman paikalleen, joten lainat olisivat talousliberalismin ihanteiden vastaisia. Vuonna 1901 Helsingius totesi kirjassaan ”Irtain väestö ja kotiteollisuus”, miten irtain väestö on vajonnut syvälle henkiseen pimeyteen, siveelliseen eksymiseen ja taloudelliseen rappiotilaan 1800-luvun loppupuolella. Irtainta väestöä vaivaa välillä huoleton ylellisyys, välillä huutava hätä ja he ovat kovin usein tapojaturmelevasta almunannosta riippuvaisia. Helsingiuksen mukaan erilaisia keinoja, kuten oma asunto ja maatilkkku, kansansivistys ja uskonnollinen kasvatus, on tarjottu irtaimen väestön aseman parantamiseksi. Nämä olivat Helsingiuksen mukaan kaikki hyviä asioita, mutta keskeistä ongelmassa olisi kuitenkin työttömyyden poisto. Nimenomaan talvityön puute oli irtaimen väen ongelma ja tähän hän tarjoaa avuksi käsitöiden tekemistä. Käsitöistä saattavat saada tienestiä työkykyisten lisäksi myös raajarikkoiset, vanhukset ja lapset.⁶⁵ Helsingius paheksuu sitä, miten ”syvälle juurtunut on väärä käsitys yhteiskunnan velvollisuudesta elättää kokonaan jokainen, joka ei ole täysin työkykyinen”.⁶⁶

⁶²Piirainen 1958, 156, 213-5.

⁶³Palveluspakosta ks. viite 68.

⁶⁴Piirainen 1958, 71,216-7, 225.

⁶⁵Helsingius 1901, 3-8.

2.3. Vaivaishoitoa säännellyt lainsäädäntö

Köyhäinhoitoa sääteli vuonna 1879 säädetty vaivaishoitoasetus aina vuoteen 1922 saakka. Se oli edeltäjänsä, vuoden 1852 vaivaishoitoasetusta huomattavasti ankarampi puutteenalaisia kohtaan. Siinä määriteltiin, ettei vaivaishoidon tehtävä enää ollut työkykyisten taloudellinen auttaminen eikä palkkatulon luontoista apua tarjoaneen ansiotyön järjestäminen, mihin vuoden 1852 asetus kuntia velvoitti. Nyt kunnan järjestämä elatus ja hoito kuuluivat vain pysyvästi ja pitkäaikaisesti työkyvyttömil-
le.⁶⁷

Asetuksessa näkyi tuohon aikaan vallalla ollut talousliberalistinen ajattelu. Yhteiskunnan vastuuta köyhistä haluttiin vähentää ja painottaa yksilön vastuuta. Vaivaishoitoasetusta edelsivät vuonna 1865 tapahtunut laillisen suojelun järjestelmän ja palveluspakon lopettaminen⁶⁸ sekä vuoden 1879 elinkeinovapauslaki. Ihmisille annettiin uusia vapauksia, kuten oikeus valita vapaasti asuinpaikkansa, mutta samalla heidän velvollisuudekseen katsottiin käyttää vapauttaan hankkiakseen itselleen elantonsa. Vapautumisen uskottiin ratkaisevan kaikki toimeentulon ongelmat. Jos työkykyinen ei kaikesta huolimatta tullut toimeen, syy oli yksilössä itsessään ja hänen henkilökohtainen ongelmansa.⁶⁹

Liberalistisen ideologian mukaan kansaa tuli kasvattaa, ohjata ja tarvittaessa holhota köyhyyden voittamiseksi. Vaivaishoitoon turvautuminen tuli tehdä vastenmieliseksi ja vaikeaksi. Yhteiskunnan apuun turvautuvan tuli alistua ankaraan kuriin ja jopa oikeuksien menettämiseen. Tarkoituksena oli pelottaa ihmisiä hakemasta vaivaishoitoa, ja samalla vähentää kustannuksia ja opettaa köyhät oma-apuun. Asetus korosti elatusvelvollisuutta uhkaamalla sen laiminlyöjiä jopa pakkotyöllä. Se poisti kunnan velvollisuuden ansiotyön järjestämiseen ja samalla vahvisti kunnan asemaa rajoittamalla vaivaishoidon saajien valitusoikeutta kunnan tekemistä päätöksistä. Jatkuvasti vaivaishoidon varassa elävästä henkilöstä tuli vaivaishoitohallituksen holhousvallan

⁶⁶Piirainen 1958, 214.

⁶⁷Vaivaishoitoasetus 1879; Piirainen 1958, 24-25.

⁶⁸Epäitsenäisten (maata omistamattomien) oli hankittava itselleen "laillinen suojelu" jonkun vapaan kansalaisen (maanomistajan, virkamiehen tai porvarin) luona. Lopullisesti laillisen suojelun järjestelmä lakkautettiin vuoden 1883 irtolaislainsäädännön myötä. Irtolaisuus alkoi uusien lakien myötä tarkoittaa pahantapaisuutta ja kuljeskelevaa elämäntapaa. Haapala 1990, 215; Nygård 1998, 36; Pulma 1990, 175.

⁶⁹Pulma 1990,175-176; Piirainen 1958, 22.

alainen, mikä riisti häneltä kunnallisen ja valtiollisen äänioikeuden. Kunnalla oli myös oikeus ottaa omakseen kaikki, mitä tällainen avunsaaja omisti.⁷⁰

Vuoden 1879 asetuksen kiristyneiden asenteiden taustalla oli monta tekijää. Vuoden 1852 asetusta pidettiin liian löysäkätisenä ja sen syyksi luettiin vaivaishoitokustannusten kasvu ja vaivaishoitoa saavien määrän nousu etenkin maaseudulla. Katsottiin, että asetukset on vienyt köyhiltä yllykkeen pahan päivän varalle säästämiseen. Antti Häkkisen mukaan myös 1860-luvun lopun nälkävuodet olivat muuttaneet suhtautumista köyhiä kohtaan ja muistissa oli vielä tuon ajan vaeltavien kerjäläislaumojen synnyttämä pelko ja inho. Vaivaishoidon saajien määrä oli todella kaksinkertaistunut 1850-luvulta 1870-luvulle, mutta Häkkisen mukaan löysäkätisyyden sijasta syynä oli pikemminkin väestön ikärakenteen muutos yli 60-vuotiaiden määrän noustua suuresti.⁷¹ Vaivaishoitoasetusta muokkasi myös Ruotsin malli. Siellä oli säädetty uusi liberalistinen laki vuonna 1871, joka Veikko Piiraisen mukaan ”suhtautui kylmästi köyhän väestön vaikeuksiin”.⁷²

Asetuksen ideologinen tausta oli talousliberalismiakin vanhempi. Jyrkät asenteet pohjautuivat jo Lutherin opetukseen siitä, ettei avunsaajina voitu pitää mitään köyhiä hyvänsä, vaan ainoastaan niitä, jotka raihnaisuutensa, heikkovoimaisuutensa ja turvattomuutensa takia olivat kykenemättömiä muuten toimeentuloaan saamaan. Näitäkään ei pitänyt auttaa kohtuuttomasti, vain sen verran että ”he eivät kuole nälkään ja viluun”.⁷³ Sillä eihän käynyt laatuun, ”että toinen laiskana kulkee eläen toisen työstä”, kuten Luther opetti.⁷⁴

Vuoden 1879 asetukset pohjautuivat siihen ajatukseen, että vain orpolapset sekä vanhuuden ja sairauden vuoksi työkyvyttömät ovat yhteiskunnan myötätunnon ja avustusten tarpeessa. Muille avun antamista pidettiin hyödyttömänä, koska heidän köyhyytensä katsottiin olevan itse aiheutettua. Ruotsin mallin mukaan vaivaishoito jaettiin pakolliseen ja vapaaehtoiseen vaivaishoitoon. Kunnilla oli velvollisuus avustaa köyhiä eli antaa pakollista vaivaishoitoa toisen huoltoon vailla oleville ihmisille, joilta ei edellytetty omatoimista toimeentulon hankkimista. Työkyvyttömyys oli avunsaannin yleis-

⁷⁰Pulma 1990, 177; Van Aerschoot 1996, 95-97; Piirainen 1958, 22-24; 158-9. Käytännössä äänioikeuden menettämällä tuskin oli merkitystä, sillä vähävaraisilla henkilöillä ei ollut sanavaltaa kunnallisissa asioissa.

⁷¹Van Aerschoot 1996, 97; Piirainen 1958, 85, 157-8; Häkkinen 1990, 109-111; Haatanen 1968, 35.

⁷²Piirainen 1958, 86.

⁷³Piirainen 1958, 28-29.

nen edellytys. Tällaisia avustettavia olivat hädänalaiset alle 15-vuotiaat, heikkomieli-
set, raajarikkoiset, heikot vanhukset ja sairaat. Kunnan tuli antaa vaivaishoitoa myös
perheille tai huollettaville, joiden elatusvelvollinen oli jättänyt velvollisuutensa täyt-
tämättä. Kunnalla oli tällöin oikeus periä antamansa apu takaisin elatusvelvolliselta.⁷⁵

Vapaaehtoinen vaivaishoito oli täysin kunnan harkinnassa. Tämä ei kuitenkaan mer-
kinnyt muiden kuin ”pakollisten” köyhien avustamisen lopettamista, vaan paljon
riippui kunnan omaksumasta linjasta. Vaivaishoidon tarkastajan Gustaf Helsingiuksen
kirjoittamassa Köyhäinhoidon käsikirjassa erotellaan ”hyveelliset” ja ”paheelli-
set” köyhät ja samoin avunsaajat jaetaan kahteen ryhmään. Helsingiuksen mukaan
apua voi antaa niille, joiden puutteeseen ovat syynä asianhaarat, joihin he itse eivät
ole syytä. Esimerkiksi köyhälle leskelle, joka luottaen Jumalaan tekee työtä, voi-
daan antaa apuja. Sen sijaan sellaisille, jotka ovat itse syytä ahdinkoonsa laiskuu-
tensa tai paheidensa tähden, ei pidä antaa apua. Pahinta on, jos avunanoja vaatimalla
vaatii apua hänelle kuuluvana oikeutena. Myös Veikko Piirainen korostaa tutkimuk-
sessaan, miten nöyryys oli avunanojan tärkeä ominaisuus, sillä avunannon piti pe-
rustua vapaaehtoisuuteen, sääliväisyyteen ja kristilliseen rakkauteen. Vaivaishoitoa
pidettiin armeliaisuuden lahjana, johon kenelläkään ei ole oikeutta.⁷⁶

Se, että vaivaishoidosta huolehti nimenomaan kunta eikä valtio, periytyi kunnan vel-
vollisuudeksi seurakunnalta. Kunnan velvollisuutta perusteltiin yhteenkuuluvuutta
painottavan kotiseututeorian avulla. Teorian mukaan sen kunnan, jossa ihminen va-
kituisesti asui ja johon monet siteet yhdistivät hänet, tuli pitää hänestä huolta. Kun-
nan antamaa vaivaishoitoa pidettiin korvauksena siitä taloudellisesta hyödystä, jonka
kunta oli aiemmin saanut vaivaiselta verotuloina ja muulla tavalla. Ihminen saattoi
saada kotipaikkaoikeuden kuntaan, kun hän oli ollut kaksi vuotta siellä henkikirjoi-
tettuna, tosin vaivaishoitoon turvautuminen keskeytti jakson. Kunnalla oli oikeus pe-
riä korvaus ulkopaikkakuntalaiselle annetusta pakollisesta vaivaishoidosta tämän ko-
tikunnalta.⁷⁷

⁷⁴Van Aerschot 1996, 152.

⁷⁵Pulma 1990, 171; Van Aerschot 1996, 99; Piirainen 1958, 157.

⁷⁶Van Aerschot 1996, 99; Helsingius 1917, 14-16; Piirainen 1958, 156,158. Suomalaisten ihanteelli-
siksi ominaisuuksiksi oli jo 1800-luvun alussa määritelty alamaisuus, nöyryys, vaatimattomuus ja
työteliäisyys. Näitä ominaisuuksia vaadittiin köyhiltäkin. Rantanen 1997, 176.

⁷⁷Van Aerschot 1996, 100-102.

3. Miten köyhyys määriteltiin Kuusjärvellä

3.1. Kuka oli köyhä

Köyhyys määriteltiin 1800-luvulla kyvyttömyydeksi huolehtia itsestään eli toisten avusta riippuvaisuudeksi. Tällöin köyhyys tarkoitti lähes samaa kuin vaivaisuus. Kuten Nygård toteaa, köyhiä oli niin paljon kuin muut halusivat heitä elättää. Yhteisö määritteli, keille se antoi apua ja miten paljon. Nälkäräjällä eläminen, asunnottomuus ja työttömyys ei vielä ollut köyhyyttä. Siksi se muodostui vasta, kun tilanteeseen haettiin ja saatiin apua. Lait kyllä periaatteessa ohjasivat avunantoa, mutta käytännössä päätökset tehtiin itsenäisesti paikallisyhteisöissä.⁷⁸

Avustettujen määrä vaihteli Kuusjärvellä vuosina 1881-1913 122:n ja 236:n välillä. Vuosittain autettiin keskimäärin noin 180:aa henkilöä. Avustettujen lukumäärä suhteutettuna koko väkilukuun vaihteli 3,52 ja 10,19 prosentin välillä, ollen keskimäärin noin 5,4 prosenttia. Prosenttiluku oli koko tarkasteluajankohdan suurempi kuin läänin keskiarvo. Esimerkiksi katovuonna 1899 Kuusjärvellä autettiin lähes kuutta prosenttia asukkaista kun läänin keskiarvo oli vain kolme. Tämä johtui tuskin kuntakouksen löysäkätisyydestä avunannossa. Kuusjärvellä oli siis naapurikuntia enemmän köyhiä. (Liite 1).⁷⁹ Koko maahan verrattuna Kuusjärven tilanne oli vieläkin synkempi. Valtakunnallinen avustettavien määrä oli maaseudulla 2.2 prosenttia ja kaupungeissa kymmenystä suurempi samaisena vuonna.⁸⁰ Syitä avustettavien määrän suuruuteen ei tilastoista voi lukea, mutta voi olettaa, että se liittyi kuntalaisten ikärakenteeseen. Kuusjärvi kärsi pitkään muuttotappiosta, kun työikäinen väestö lähti lähikuntiin työnhakuun. Siksi voi olettaa, että paikkakunnalla oli paljon elätettäviä, vanhuksia ja sairaita, suhteutettuna työikäisen väestön määrään.⁸¹

Vuoden 1895 tilaston mukaan eniten Kuusjärvellä autettiin sairauden tai työkyvyttömyyden takia pulaan joutuneita. Toiseksi suurin avustettujen ryhmä olivat vanhat ja voimattomat. Turvattomuuden ja alaikäisyyden vuoksi autettiin myös suurta ryhmää kuusjärveläisiä. Myös ison perheen tähden saatiin apua kunnalta. Vain neljä

⁷⁸Nygård 1985, 29.

⁷⁹SVT XXIA Köyhäinhuoltotilasto.

⁸⁰SVT XXIA Köyhäinhuoltotilasto 1899.

⁸¹Huttunen ja Sivonen 1974, 73-77.

avunsaajaa 200:sta on merkitty ryhmään laiskuus, velttous ja kuleksiminen, joten apua saivat pääosin vain kunnialliset köyhät. (Liite 2).⁸²

Kuusjärvi oli varsin vähävarainen paikkakunta. Tilattoman väestön alakomitean tutkimuksissa vuodelta 1901 Kuusjärvi sijoittuu kyseenalaisille johtopaikoille monissa tutkituissa asioissa. Kunnassa oli maan suurin loisruokakuntien määrä Suomessa, eli kaikkiaan 55,5 prosenttia ruokakunnista oli vailla omaa asuntoa. Kuusjärvi oli toisella sijalla myös asumistiheydellä mitattuna. Kun maan keskiarvo oli 2,4 henkilöä huoneessa, asuttiin Kuusjärvellä todella tiheästi, jopa 4,8 henkilöä huoneessa. Komitea totesi kunnassa olevan suuren liika-asutuksen vallalla. Se pohdiskeli suuren asumistiheyden johtuvan kansan tavasta ja kansanluonteesta Itä-Suomessa. Itäsuomalaiselle rodulle oli yhteistalous ja yhteiselämä tyypillisempää kuin länsisuomalaiselle. Tämä taas johtui komitean mielestä lännen vanhemmasta sivistyksestä ja suuremmasta varallisuudesta. Tosin komiteakin joutui myöntämään, että asumistiheydellä oli jotakin tekemistä myös koko agraarikysymyksen kanssa. Asuntokysymys oli osa kysymystä maaomaisuuden jakautumisesta.⁸³

Kuusjärvellä maata omisti viidennes ruokakunnista. 16 prosentilla ruokakunnista oli vuokraviljelmä ja 64% ruokakunnista oli täysin ilman viljelystä. Vuokraviljelmät olivat varsin pieniä, sillä vaikka kaikista viljelmistä vuokraviljelmiä oli lähes puolet (45%), oli niiden viljellyn maan ala vain 15% koko kunnan viljellystä alasta. Suurin osa torpista oli kooltaan alle 5 hehtaaria. Talollisille, joiden viljelmien osuus oli 55%, kuului valtaosa viljellystä maasta, 85%. Vuokraviljelmät eivät olleet talollisten suosiossa Kuusjärvellä. Sopimuksissa määriteltiin vuokra-aika yleensä 11 - 25 vuodeksi, joten vuokralaisten asema oli melko turvaton. Tämä johtui siitä, että tilat olivat suhteellisen pieniä eikä niitä haluttu jakaa. Uusien tilojenkaan perustamista ei haluttu edistää, sillä pelättiin metsäomaisuuden hupenemista.⁸⁴

⁸²SVT XXIB Vaivaishuoltotilasto 1895, 70-71.

⁸³Tilattoman väestön alakomitea. Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901, 1901:12c,145; 1901:12d, 58, 63-64; Huttunen ja Sivonen 1974, 78.

⁸⁴Tilattoman väestön alakomitea 1901:12d,12e; Huttunen ja Sivonen 1974, 81.

3.2. Köyhtymisen riskit

Kuntakokous määritteli Kuusjärven tilaa vuonna 1910: “Kuntamme on pohjoisia sisämaakuntia, jossa hallaki tekee melkein joka vuosi tuhoisaa hävitystyötään ja kunnassamme viljelykseen kelpaava maa on parastaan karluontoista. Vaikka asukkaita on vähä yli 3000 henkeä, joista hengillä olevia on toista tuhatta ja maksukykyisiä on vain 1000 henkeä. Eikä myöskään kunnassamme ole minkäänlaista teollisuuslaitosta, jota voisi verottaa suuremman tulon perusteella.”⁸⁵

Köyhyys oli siis tuttua Kuusjärvellä. Tämä ei tarkoittanut sitä, ettei Kuusjärvellä olisi ollut lainkaan varallisuutta. Paikkakunnan tilalliset olivat suhteellisen vauraita, joten esimerkiksi katovuodet eivät uhanneet heidän toimeentuloaan. T.R. Malthusin väestöoppien mukaan nälkävuodet, kuten Kuusjärven katovuodet johtuivat väestönkasvun myötä syntyneestä liian suuresta ruokittavien määrästä eli liikaväestöstä. Uudemmissa teorioissa tätä käsitystä kritisoidaan voimakkaasti. Esimerkiksi Amartya Sen ei pidä ravinnon määrää merkityksellisenä vaan sitä, miten se jakautuu. Kuusjärvenkään köyhyys tuskin johtui pelkästään kivisistä pelloista. Paikkakunnan väestöstä oli 1900-luvun alussa yli puolet vailla omaa viljelmää. Paikkakunnan isännät eivät suosineet tilojen jakamista tai uusien perustamista, sillä sen pelättiin kuluttavan tuolloin jo rahanarvoisiksi ymmärrettyjä metsiä. Tämän vuoksi varallisuus ja sen myötä kunnallinen valta pysyivät tiukasti harvoissa käsissä.⁸⁶

Ennen vuoden 1879 vaivaishoitoasetusta kunnalla oli oikeus kieltää ihmisiä muuttamasta kuntaan heistä mahdollisesti tulevien vaivaishoitokustannusten perusteella. Kuusjärvellä riskit joutua köyhyyteen ja vaivaishoidon varaan määriteltiin vuonna 1875: “Kunnan yhteyteen, ulkopiiristä pyrkivistä, otetaan ainoastaan sellaisia joutolaisihmisiä, jotka ovat yleisesti tunnetut hyvämaineisiksi ja jotka avioliiton jäsenenä ovat kumpiki alle 35 ikävuotensa eikä heillä ole enemmän kuin kaksi alaikäistä lasta. Yksinäisiä eli naimattomia niinhyvin miehen kuin vaimon puoliakin otetaan vastaan jos he ovat alle 40-vuotiaita.” Näiden ehtojen lisäksi kuntaan pyrkivällä tuli olla todistus hyvästä maineestaan.⁸⁷

⁸⁵JoMa, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan kuntakok.ptk. 18.4.1910. Henkikirjoituksen mukaan vuonna 1910 Kuusjärvellä oli 3498 henkilöä. SVT XXIA Köyhäinhuoltotilasto 1910.

⁸⁶JoMa, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan kunnallistk.ptk.27.3.1886; Pitkänen 1991, 42; Huttunen ja Sivonen 1974, 78-81.

Joutolaisihminen merkitsi irtainta, tilatonta ihmistä. Heillä oli suurin riski joutua huonoina vuosina työttömyyden mukanaan tuoman ahdingon myötä kunnan köyhäinhoidon varaan. Kuusjärvellä oli huomattu myös, miten perheen suuri lapsiluku oli uhka sen toimeentulolle. Kolmas uhka toimeentulolle oli korkea ikä. Vanhukset eivät jaksaneet tehdä työtä ja sen vuoksi, varsinkin jos olivat tilatonta väkeä, joutuivat usein muiden elätettäväksi.

Ikärajoitus, 35 tai 40 vuotta, perustui maalaisyhteisön käsityksiin vanhuudesta. Kustaa H.J. Vilkun mukaan vanhuuden laskettiin alkavan jo 50 vuodesta ja 60-vuotias oli jo selvästi vanhus. Tämä ei tarkoittanut sitä, että esimerkiksi 1800-luvulla olisi kuoltu heti kuudenkymmenen iässä, joten vanhuus saattoi olla pitkäkin kausi ihmisen elämässä. Vanhuuteen liittyi työkyvyn menetys, jonka vuoksi vanha ihminen menetti helposti aiemman sosiaalisen statuksensa. Työkyvyttömyys merkitsi useimmiten muiden elätettäväksi joutumista, joten tämän vuoksi Kuusjärvellekään ei haluttu iäkkeitä ihmisiä muista kunnista.⁸⁸

Tilatonta väkeä Kuusjärvellä oli paljon. 55,5 prosenttia kaikista ruokakunnista oli loisperheitä eli vailla omaa asumusta. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että loisia oli keskimäärin kaksi ruokakuntaa kussakin talossa. Ruokakunta taas oli keskimäärin 3,1 henkeä, joten jokaisessa talossa oli talonväen ja palvelijoiden lisäksi keskimäärin kuusi ylimääräistä asujaa.⁸⁹ Kaikille ei löytynyt työtä paikkakunnalta, joten kynnelle kykenevät muuttivat läheisiin maalaiskuntiin ja Joensuuhun, jotkut jopa Viipuriin saakka työn perässä. Suomen Julkiset Sanomat runoili tilanteesta: Karjalasta paras työväki on matkustanut ”leviöille leipämaille, rahamaille runsahille”. Muuttoliike suuntautui pois Kuusjärveltä aina vuoteen 1913 saakka, jolloin kaivostoiminta alkoi Outokummun kylässä.⁹⁰

Tilattomuus ja loisen asema ei silti merkinnyt välittömään kurjuuteen joutumista. Loiset asuivat yleensä pysyvästi jonkin talon tai torpan katon alla. Heidät merkittiin henkikirjoituksessa jonkin tilan väkeen kuuluviksi, joten he olivat eräänlaista pysyvää kausityövoimaa tiloilla. Vuokransa he maksoivat yleensä työllä. Huonoina vuosina palkollisista tuli helposti loisia, kun isännät sanoivat heikon sadon vuoksi pal-

⁸⁷JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk.13.12.1875; Van Aerschot 1996, 84.

⁸⁸Vilkuna 1999, 55-57.

⁸⁹Haatanen 1968, 165; Huttunen ja Sivonen 1974, 76-81.

⁹⁰Huttunen ja Sivonen 1974, 73-77.

kollisensa ja työmiehensä irti. Hyvinä vuosina loisten toimeentulo oli melko turvattu, samoin jos säilyi terveenä ja jaksoi tehdä töitä. Avioituminen ja sen myötä suuri lapsiluku oli riski loisperheen toimeentulolle. Nälkä iski yleensä kevättalvella, jolloin kesän säästöt oli jo syöty. Tällöin perinteisesti loisperheen isä lähti etsimään töitä esimerkiksi metsätyömailta ja äiti ja lapset tai vanhimmat lapset keskenään lähtivät kerjuulle. Kerjäämisen estämiseksi kunta maksoi usein loisperheelle elatusapuja kesään saakka selviämiseksi.⁹¹

Kuusjärveläistä loisenelämää kuvailtiin leppoisaksi Kuusjärven-Outokummun historiaa varten kerätyssä muistitiedossa. ”Loiset asuivat talollisten tuvissa eukkoineen ja lapsilaumoineen. Usein nukkui isäntäväki samassa tuvassa, mutta heidät erotti huonompiosaisista se, että heillä oli sängyt uunin vieressä. Vain talon tyttaret olivat erillään kamarissa. Eikä loinen majapaikastaan muuta ”hyyriä” maksanut kuin lakasutti eukollaan välistä tuvan lattian. Kesäisin loiset työskentelivät maatoissa ja talvella mentiin metsätöihin. Osa kesän töistä oli tehtävä talon laskuun, osasta maksettiin pientä palkkaa. Niinpä vuosisadan vaihteessa sadasta lyhteestä leikattua ruista sai itselleen kapan viljaa. Tupakka tuli talosta ilmaiseksi työmiehelle, ja isäntä ruokki myös hänen lapsensa. Mikäli loisella oli oma lehmä, hän sai pitää sitä talon laitumilla. Talot antoivat myös loisen käydä nuotalla, jolloin osanuotalla olija sai kolmasosan kaloista.”⁹² Voi olla, että aika on kullannut muistot, sillä aina talollisten ja loisten yhteiselo ei ollut näin ongelmaton.

Huonompi asema oli löysäläisiksi tai joutolaisiksi kutsutuilla ihmisillä. Löysiä ei merkitty millekään tilalle, vaan he vaelsivat työn perässä paikasta toiseen. He olivat myös yleensä naimattomia ihmisiä. Löysä-nimitys tuli luultavasti ruotsin lös-sanasta, joka merkitsi irtolaista. Esimerkiksi vuonna 1878 vaivaiskassan maksuista vapautettiin edellisen vuoden osalta kolme ihmistä ja 13 löysää. Löysiä ei siis pidetty edes täysinä ihmisinä. Rikollisina heitä ei pidetty, sillä palveluspakko oli poistettu vuonna 1865. Löysä oli eri asia kuin irtolainen, joka oli irtolaisuudesta tuomittu ja rikollista elämää viettävä henkilö. Silti irtain elämäntapa oli vastoin yhteiskunnan normeja. Maaseudulla sitä ei tosin pidetty kovin pahana, sillä löysiäkin tarvittiin tilapäisenä työvoimana. Löysiä surkeammassa asemassa olivat kylänloppulaiset, jotka olivat asuinpaikan puutteen lisäksi vielä työkyvyttömiäkin. He joutuivat köyhäinhoidon

⁹¹Haatanen 1968, 45,83; Piirainen 1958, 20.

⁹²Huttunen ja Sivonen 1974, 80.

varoilla elätettäviksi ellei heillä ollut sukulaisia, jotka olisivat kyenneet heidät elättämään.⁹³

Kylän sisäinen hierarkia näkyy hyvin kättilölle annetusta taulukosta, jonka mukaan hänen piti periä maksua synnytysavusta. Säätyhenkilöiltä piti periä 5 markkaa, talollisilta 2 mk, loisväeltä 1 mk ja köyhiä piti auttaa ilmaiseksi. Merkittävää tässä oli, että loiset ja köyhät oli merkitty erikseen. Ne eivät paikkakunnalla merkinneet samaa asiaa, vaan loismääritelmä tarkoitti vain ilman omaa asuntoa ja viljelmää olevaa henkilöä. Köyhyys oli eri asia ja se liittyi työmahdollisuuksien ja työkyvyn puutteeseen.⁹⁴

Irtaimen väen "irtaimuus" oli siis suurta riippuvuutta talollisväestöstä, kuten Peltonen toteaa. Loiset olivat talollisten päivätyöläisiä ja voidaan ajatella, että loisille talvisaikaan maksettu köyhäinapu oli eräänlaista palkanjatketta kesän ansioiden oltua riittämättömiä. Vaikka tilattomien ja talollisten välillä on nähtävissä elintason ja elämäntavan ero, eivät talollisetkaan suuressa ylellisyydessä eläneet. Talonpojat söivät samaa ruokaa kuin tilattomat, lähinnä maitoa, ruisleipää ja piimää. Maatalous oli varsin heikosti kannattavaa etenkin Itä-Suomessa. Silti talollisten toimeentulo oli varmempaa huonompinakin vuosina.⁹⁵

3.3. Miten köyhiin suhtauduttiin

Vuonna 1903 kunnallislautakunnassa keskusteltiin kuvernöörin kirjeen johdosta tilattoman väestön aseman parantamisesta läänissä. Lautakunta totesi: "Kokemus on osoittanut, että ne jotka irtolaisestakin väestöstä ovat ahkeroineet koota työn ansiota, ja säästäväisyydellä hoitaneet ansaitsemaansa rovon, ovat saaneet riittävän toimeentulon ja päässeet pikkutilallisiksi, jossa suhteessa katsomme parhaaksi, jos saataisiin opetetuksi ahkeruuteen ja säästäväisyyteen. Ja sitä varten on meidänkin kuntaan anottu tilattoman väestön rahastosta 25 000 markan laina jolla saataisiin auttaa ahkerointa yritteliöitä pääsemään omistuksen (oman) asunnon hankkimiseen."⁹⁶

⁹³JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 28.10.1878 ja Kunnallislk.ptk.28.12.1892; Nygård 1985, 14-15.

⁹⁴JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallislk.ptk. 5.5.1902.

⁹⁵Peltonen 1992a, 277, Haapala 1995, 109-113.

Tilattoman väestön lainarahastoa ei kuitenkaan Kuusjärvellä haluttu järjestää sääntöjen mukaisesti. Rahaston hoitokuntaan olisi pitänyt valita kolme tilattomien edustajaa, mutta tähän ei ryhdytty. Isännät halusivat pitää vallan rahastossakin tiukasti omissa käsissään. Vasta vuonna 1905 hoitokunta järjestettiin lailliseksi ja tilattomat otettiin mukaan päätöksentekoon.⁹⁷

Aiemmin irtaimen väestön aseman parantamiseksi tehdyt aloitteet eivät saaneet kuusjärveläisiä isäntiä puolelleen. Vuonna 1889 kuvernööri ehdotti kalastusluvan myöntämistä myös tilattomalle väestölle. Kuntakokous päätti yksimielisesti, ettei lupaa myönnetä. Kalastus säilyi edelleen vain tilallisten oikeutena ja sivuelinkeinona. Kymmenen vuotta myöhemmin kunnalle olisi ollut tarjolla valtion lainaa irtolaisväestön rahastosta tilattomien maanviljelystä ja maahan kiinnittämistä varten. Kuntakokouksen enemmistö ei tuolloin halunnut ottaa lainaa. Samassa hengessä kuntakokous esitti vuonna 1900 toivomuksenaan valtiopäiville, että tilattomalle väestölle määrätyt lainarahat määrättäisiin jollakin tavoin maanviljelyksen parantamiseksi eli tilallisten hyödyksi. Kunnassa asioista päättäneet varakkaat talolliset halusivat säilyttää olevat olot. Heidän etunsa mukaista oli, että paikkakunnalla oli paljon halpaa työvoimaa eli loisväestöä. Irtaimen väen aseman parantamiseksi tehdyt ehdotukset koettiin yritykseksi heikentää tilanomistajien asemaa ja niihin suhtauduttiin kielteisesti. Valtiollinen äänioikeuskin haluttiin myöntää vain kunnallisen äänioikeuden omaaville, jotta olemassaolevat valtasuhteet eivät järkkyisi.⁹⁸

Tilanomistajille virallinen, köyhiä syyllistävä linja siis sopi. Kun ajateltiin, että köyhyys oli seurausta ihmisen omasta saamattomuudesta ja laiskuudesta, ei tarvinnut kiinnittää huomiota maanomistussuhteisiin tai muihin epäkohtiin. Samaa mieltä oli myös paikkakunnan papisto. Vuonna 1904 kirkkoherra kirjoitti: “Kesällä tehdään työtä kovasti, vaan talvella ei näytä kiirettä olevan.”⁹⁹ Kirkkoherra tosin myönsi, että irtolaiskansalta puuttui usein työtakin. Paikkakunnalla vierailut piispa oli kannanotossaan jyrkempi. Hänen mukaansa “osa kansaa ei pidä työtä arvossa silloin kun sitä on vaan on taipuvaista laiskuuteen.”¹⁰⁰

⁹⁶Jo Ma, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 19.9.1903.

⁹⁷Huttunen ja Sivonen 1974, 84.

⁹⁸JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 10.6.1889, 15.5.1899, 26.2.1900, 30.11.1896.

⁹⁹Outokummun seurakunnan kirkonarkisto. Kertomukset synodaali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1903-, Kertomus Kuusjärven seurakunnasta piispantarkastusta varten 22.5.1904.

Köyhiä paheksuttiin herkästi. Loisperheiden “kevytmielisyys” ärsytti paremmin toimeen tulevia. Köyhien olisi tullut mieluummin olla kohtalonsa lyömiä ja katumuksen murtamia. Loisperheiden vaikeuksien syynä pidettiin “kun käteen niin kärsään” - asennetta, säästäväisyyden ja huomisesta huolehtimisen puutetta. Samanlaista henkeä oli Kuusjärvelläkin. Loisihmisiä ei juuri kunnioitettu. Esimerkiksi löysäläinen Aleksander K:sta todetaan, että hän on ruumiiltaan riski mies, mutta osoittanut laiskuutta ja työhön taipumattomuutta. Hänen mainettaan pidettiin myös kyseenalaisena, sillä kyläpuheiden mukaan hän on huonotapainen ja irstas. Köyhien aseman parantamiseksi ehdotettiin ahkeruuteen ja säästäväisyyteen opettamista. Sen sijaan vaivaistaloa vastustettiin Kuusjärvellä pitkään. Köyhiä ei sentään haluttu rangaista köyhydestään.¹⁰¹

4. Köyhäinhoito Kuusjärvellä ennen vaivaistalon perustamista

4.1. Ruotiukot kiersivät talosta taloon

Ruotuhoito merkitsi lakimääräisen, järjestelmällisen vaivaishoidon alkua Suomessa. Sitä alettiin toteuttaa kunnissa vuodesta 1817 lähtien, mutta esimerkiksi joissain paikoin Pohjois-Karjalassa ruotuhoito vakiintui vasta 1840-luvulla. Pulman mukaan seurakuntien ja myöhemmin kuntien merkitys vaivaishoidon antajana kasvoi sitä mukaa, kun maaseudun sosiaaliset erot kasvoivat ja epävirallisten huolenpitojärjestelmien kattavuus pieneni. Itä-Suomessa virallisella huollolla ei juuri ollut merkitystä vielä 1700-luvulla.¹⁰² Ruotuhoito merkitsi asennemuutosta: avun anto ei enää ollut yksin antajan asia vaan yhteisesti pitäjänkokouksessa sovittun tehtävän täyttämistä. Köyhistä aiheutuva rasitus tasattiin sen myötä kaikille taloille, ja köyhät siidottiin ruotuun kuljeskelun estämiseksi. Lisääntyneen valvonnan avulla pyrittiin estämään kerjäämistä. Järjestelmän myötä alettiin kerätä vaivauskassaan veroa niiltä, jotka eivät voineet ottaa ruotilaista hoitoonsa, esimerkiksi palvelusväeltä, mäkitupalaisilta ja pienimmiltä torppareilta. Ruotuhoitoa alettiinkin pitää verosuorituksen luontoisena rasituksena.¹⁰³

¹⁰⁰Outokummun seurakunnan kirkonarkisto. Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, Tarkastuspöytäkirja 13.4.1887.

¹⁰¹JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 12.7.1877; Haatanen 1968, 77,94.

¹⁰²Pulma 1987, 26.

¹⁰³Piirainen 1985, 31-32,51-55; Van Aerschot 1996, 104.

Kuusjärven kunnassa ruotilaiseksi ei huolitettu ketä tahansa vaivaista. Ruotilaisen tuli jaksaa tehdä vähäsen työtä tai ainakin olla melko hyvässä kunnossa. Koska ruotia elättävä talo ei saanut korvausta kunnalta kuten elätehoitolaisen ottanut talo, oletettiin ettei ruotilainen olisi talonväelle ainakaan vaivaksi. Kunnallislautakunnassa määrättiin periaate vakinaisen vaivashoidon elättien sijoittamiseksi vuonna 1893: parempikykuiset asetetaan ruoteille ja lapset sekä huonoimmat vanhukset urakalla elätettäväksi eli elätehoitoon¹⁰⁴. Ruotia tuli syöttää ja muuten hoitaa sekä vaatetta tietyn määrän päiviä joka maatengalta eli äyriältä. Esimerkiksi Sysmänrannan piirissä ruotia syötettiin 6 päivää/tenka vuonna 1893 ja koko Kuusjärven kunnassa 10 päivää/tenka vuonna 1894. Sysmänrannassa ruoti oli yhdessä talossa 6-60 päivää, yleisin jakson pituus oli kahdesta neljään viikkoa.¹⁰⁵

Lapsien sijoittaminen ruotuhoidon ei ollut tavatonta vielä 1880-luvun alussa, mutta 1890-luvulle tultaessa käytännöstä luovuttiin ja lapset sijoitettiin elätehoitoon. Ruotien määrä Kuusjärvellä vaihteli eri vuosina 18 ja 36 välillä, tosin esimerkiksi vuodelle 1885 ei tilastoihin ole merkitty yhtään ruodilla hoidettua. Ruotuhoidon merkitys väheni 1880-luvulta 1890-luvulle tultaessa. Kun vielä vuonna 1881 kaikista kunnan hoidettavista 15% hoidettiin ruodulla, oli osuus vuonna 1895 enää 8%.¹⁰⁶

Vuosina 1890-1893 Kuusjärven kunta oli jaettuna kuuteen vaivashoitopiiriin. Kukin piiri huolehti ”omista” köyhistään ja vaivaisistaan. Riidoilta piirien välillä ei vältytty, ja siksi kokeilu jäi lyhytaikaiseksi. Kuvaava on Sysmänrannan piirikokouksessa käyty keskustelu vuodelta 1890: ”Keskusteltiin ruotien syöttämisestä. Edellisessä kokouksessa jäänyt lukuun ottamatta 3 henkilöä, ovat jo vuoden alusta olleet ruotiin sijoitettuna. Ei tietoa mihin piiriin kuuluvat sillä liikana he täälläkin ovat... Pitäisi tehdä tasinkia piirien kesken.”¹⁰⁷ Sysmänrannassa kaikki ruotivaivaiset tuli hoitaa syöttämällä, eli hoitamalla taloissa. Velvollisuudesta ei selvinnyt vain maksamalla ruodille elo- eli vilja-apuja. Muista piireistä ei ole säilynyt tietoa, mutta piiriin purkamisen jälkeen syöttäminen oli vallitseva käytäntö.¹⁰⁸

¹⁰⁴Elätehoitosta luvussa 4.2.

¹⁰⁵JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallislautakunnan ptk 26.6.1893 ja 27.11.1893; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallislautakunta, Sysmän piirin vaivaiskokous 27.12.1892.

¹⁰⁶SVT XXIA, Köyhäinhuoitotilasto 1881-1895.

¹⁰⁷OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallislautakunta, Sysmänrannan piirikokouksen ptk 13.7.1890.

¹⁰⁸JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö Kuusjärven kunnan vaivashoidolle 1890 ja Ohjesääntö yleiselle vaivashoidolle Kuusjärven kunnassa

Ruotuhoidon sijoitettiin Kuusjärvellä vaivaisia aina vuoteen 1895 saakka. Tyypillistä oli, että kesken sovitun ruotuhoidojakson kuolleen vaivaisen sijalle sijoitettiin uusi hoidokas, esimerkiksi: “Lois Pentti H...määrättiin käymään ruotina ne viikko kaudet jotka ovat jääneet syömättä ruoti Anna K-vainajalta”.¹⁰⁹ Ruotuhoidon verotuksellinen luonne näkyy hyvin tässä järjestelyssä: kyseessä oli talojen kesken sovittu rasiuksen hoito, ei vaivaisen parasta hoitoa tavoitellut järjestelmä. Tästä huolimatta ruotivaivaiset harvemmin valittivat hoidostaan ja monissa tapauksissa sitä pidettiin parempana ja inhimillisempänä kuin elätehoitoa. Tästä esimerkkinä on, että Veikko Piiraisen mukaan ruodille sijoittamisen jo loputtua Kuusjärvellä neljän iäkkään sokean ruotilaisen annettiin olla vielä ruodulla omasta pyynnöstään. Luultavaa on, että yhteisön kontrolli takasi sen, ettei kiertävää ruotilaista voitu kohdella miten kehnosti tahansa. Toisaalta Itä-Suomesta kerätyssä muistitiedossa kuvailtiin, miten ruotilaisen elo oli usein huonoa. Ruotilaista sai kohdella kuinka huonosti tahansa. Hoidon huonoudesta ei saanut valittaa tai seurasi ankara kuritus. Luultavasti ruotilaisten kohtelu oli jotakin näiden kuvailujen välimaastosta.¹¹⁰

Ruotuhoidojärjestelmästä luovuttiin Kuusjärvellä samoihin aikoihin kuin naapurikunnissa, eli 1890-luvun puolivälissä. Luopuminen johtui taloudellisista syistä. Ruotuhoido oli järjestetty maa- ja varallisuusäyreiäin, joiden määrät vaihtelivat vuosittain, mikä johti siihen että ruotuja muutettiin lähes joka vuosi. Köyhien määrä lisääntyi kunnassa, mutta ruotujen ei, mikä myös aiheutti kiistoja. Toinen syy oli kuntaan ulkoapäin kohdistuva paine. Vaivashoitoviranomaiset, lähinnä vaivashoidon tarkastaja Gustaf Ad. Helsingius ei pitänyt ruotuhoidoa vuoden 1879 asetuksen hengen mukaisena hoitokeinona. Hän propagoi voimakkaasti vaivaistalojen perustamisen puolesta ja katsoi, että vaivaistalolla saavutettaisiin parempia tuloksia vaivashoidossa kuin ruotuhoidolla. Helsingiuksen mukaan ruotuhoido ei ollut riittävän pelottava vaihtoehto, sillä köyhät saattoivat hakeutua siihen liian köykäisin perustein. Ruotuhoido ei ollut viranomaisten mieleen siksikään, että siitä puuttui kontrollin mahdollisuus. Ruotien syöttämisestä ja ruodiksi ottamisen perusteista sovittiin paikallisesti, eikä hoidosta tehty kirjallisia sopimuksia kuten elätteelle annosta. Näin ruotuhoido oli viranomaisvalvonnan ulottumattomissa. Kunnissa ruotuhoidoa puolustettiin pitkään.

1893; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk, Sysmänrannan piirikokouksen ptk 13.10.1890; Esim. OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 22.1.1894.

¹⁰⁹OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallislautakunnan ptk 4.6.1895.

¹¹⁰Piirainen 1958, 325; Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971, 29.

Se oli kunnanisille mieluisa vaihtoehto, sillä se oli kunnalle ilmainen hoitomuoto, eikä verottanut kunnan vaivaskassaa kuten elätehoito tai vaivaistalo. Lopullisesti Helsingiuksen propaganda tehosi 1900-luvun alkuvuosina, jolloin ruotuhoidosta luovuttiin koko Kuopion läänissä. Laissa ruotuhoidon kiellettiin vuonna 1916.¹¹¹

4.2. “Myydään huutokaupalla loismies Matti P-vainajan lapset ja tavarat”

Ruotuhoidon lisäksi vaivaisia hoidettiin yleisesti elätehoidolla eli antamalla heidät vaivaskassan varoilla elätettäväksi vähiten korvausta vaativalle hoitajalle. Kuusjärvellä, samoin kuin muissa kunnissa, yksityishoitoon antaminen katsottiin soveliaaksi hoitomuodoksi etenkin alaikäisille lapsille ja heikkomielisille eli mielisairaille ja vammaisille. Kuusjärvellä isättömät tai muuten turvattomat lapset annettiin 1880-luvulla hoidettavaksi 15 vuoden ikään saakka. Esimerkiksi vuonna 1886 viisivuotias Anna Juvonen annettiin hoidettavaksi 15 vuoden ikään. Hoitajan tuli antaa Annalle kristillinen kasvatus ja hänet tuli opettaa hyviin tapoihin sekä antaa kahdet vaatteet hänen lähtiessään hoitokodista. Annan tapauksessa oli erikoista, että hänellä oli kyllä isä Heikki, jolle maksettiin tytön varhaisemmasta hoidosta. Ilmeisesti isä oli kykenemätön huolehtimaan lapsestaan äidin ehkä kuoltua ja lapsi määrättiin annettavaksi hoitoon. Annan otti pienimmästä summasta hoitaakseen Antti Juvonen, joten luultavasti Anna päätyi sukulaisten hoiviin. Lapsista tehtiin yleensä kirjallinen elättämissopimus, jossa määriteltiin hoitajan velvollisuudet.¹¹²

Kuusjärvellä lapsien ja mielisairaiden lisäksi elätteelle alettiin antaa myös muita “huonokkaita”. Esimerkiksi rannat ja sokeat eivät usein kelvanneet ruotulaiseksi, joten heidät sijoitettiin elätehoitoon. Apua tarvitsivat myös aviottomat äidit (“jalkavaimot”, joiksi heitä 1880-luvulla paikkakunnalla kutsuttiin¹¹³), jotka sijoitettiin yleensä vauvansa kanssa yhdessä elätiksi. Naisten isommat lapset, yleensä yli kolmi- vuotiaat, annettiin erikseen eläteiksi. Aikuiset elätettävät sijoitettiin vuodeksi kerrallaan. Vuodesta 1893 eteenpäin myös lapset sijoitettiin yleensä vain vuodeksi kerral-

¹¹¹JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 27.12.1889; Piirainen 1958, 312-317,328, 440; Van Aerschot 1996, 109; Pulma 1995, 115.

¹¹²JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 6.2.1886, 27.12.1887; JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnantvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivashoidolle Kuusjärven kunnassa 1893; Van Aerschot 1996, 106-7.

¹¹³Muistitiedossa kuvailtiin, miten aviottomia äitejä kohdeltiin kehnosti ja miten isännät kävivät näiden luona “vierailuilla”. Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971, 29.

laan elätteelle.¹¹⁴ Kuusjärven kunnan vaivashoidon ohjesäännössä samalta vuodelta ei löydy syytä käytännön muuttamiseen, pikemminkin säännössä painotetaan jatkuvuutta: “Ainakin vanhat, vaivaloiset ja lapset jätetään, miten mahdollista, edelleen samalle hoitajalle, jonka luo heitä ensin sijoitettiin, jollei hoitolaista siellä huonosti hoideta tahi toiset seikat välttämättömästi muutosta vaadi.” Elätehoidossa kohtelu vaihteli paljon riippuen hoitopaikasta. Muistitiedon mukaan yhteisön kontrolli oli tärkeä tekijä hyvän hoidon turvaamisessa. Nurmeksesta muisteltiin, miten vähämielisen Jussin sukulaiset, lähinnä topakka täti, valvoivat hoitoa ja valittivat heti, jos siihen oli aihetta.¹¹⁵

Piiraisen mukaan syynä hoitoajan muutokseen oli luultavasti ohjesäännön vaatimat kirjalliset elatussopimukset, joita elätteelle ottajat karsastivat. Hoitosopimus määräsi elättäjälle koko joukon velvollisuuksia ja toi mukanaan tarkastuskäynnit hoitokotiin. Tarkastuksiin ei haluttu alistua vaan mieluummin otettiin lapsi hoidettavaksi vuodeksi kerrallaan ilman “kontrahtia”. Kuusjärven kunnallislautakunta määritteli elätteleantoojaksi vuonna 1893 yhden vuoden. Tämä johtui luultavasti vaivashoidon tarkastajan kuntiin lähettämistä mallisopimuksista, joissa määriteltiin hoitojaksoksi yksi vuosi, jolloin Kuusjärvellä saatettiin luulla tätä lain määräämäksi ajanjaksoksi. Käytännössä vuoden sijoitus ei merkinnyt hoitopaikan vaihtoa vuosittain: esimerkiksi vuonna 1900 sijoitetuista 21 lapsesta vain viisi annettiin eri hoitopaikkaan kuin edellisenä vuonna.¹¹⁶

Elätettävät sijoitettiin suuressa vaivashoitokokouksessa vuoden lopulla. Kokous saattoi Kuusjärvellä kestää kaksikin päivää, kun ruotuhoidon loputtua elätettäviksi sijoitettavien määrä kasvoi. Tilaisuudet olivat kansaa houkuttelevia, esimerkiksi vuoden 1899 kokouksen pöytäkirjaan merkittiin, että paikalla oli kunnallislautakunnan jäsenten lisäksi lastentarkastaja, vaivashoidon tarkastusmiehiä ja suuri määrä yleisöä. 1880-luvulla tilaisuuksista puhuttiin avoimesti huutokauppoina, esimerkiksi vuoden 1886 kunnallislautakunnan kokouksessa päätettiin, ketä vaivaisia annetaan huutokaupalla hoidettavaksi. Muistitiedon mukaan huutokaupassa käyttäydyttiin kaupantekotilanteen mukaisesti: meklari kehuskeli myytävien ominaisuuksia ja vä-

¹¹⁴JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk ptk 18.1.1886, 29.6.1889, 27.12.1889, 27.11.1893,

¹¹⁵JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivashoidolle Kuusjärven kunnassa 1893; Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971, 68.

¹¹⁶JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk ptk 27.11.1893, 26&27.11.1900; Piirainen 1958, 290, 296-7.

kijoukko osallistui toimitukseen laskemalla leikkiä ja tinkimällä tarjouksiaan alas-päin.¹¹⁷

Vaivaishuutokauppoja alettiin arvostella ajan sanomalehdistössä ja kirjallisuudessa voimakkaasti ihmisarvoa alentavina ja myös viranomaisten taholta ne haluttiin lopettaa. Jo Kuusjärven kunnan vuoden 1890 vaivaishoidon ohjesääntöön kuvernööri lisäsi pykälän, jossa kiellettiin elätteelle sijoitettavien läsnäolo vaivaishoitokokouksissa.¹¹⁸ Vuoden 1893 ohjesäännössä huutokauppa kiellettiin jo ankarasti: "Hoitolaisia siis ei milloinkaan sijoiteta huutokaupan, vaan aina sopimuksen kautta, jossa hoidon ja hoitajan kelvollisuus eikä huokeus silmällä pidettäköön".¹¹⁹ Tuolloin laki jo määräsi, ettei kuvernööri saanut vahvistaa huutokaupat sallivia kunnallisia ohjesääntöjä.¹²⁰

Veikko Piiraisen mukaan huutokauppojen taustalla ei ollut vihamielinen suhde köyhiin vaan tarkoituksenmukainen, taloudellinen ajattelutapa. Huutolaisten läsnäolo sijoituskokouksissa saattoi toisaalta olla alentavaa, mutta toisaalta se paljasti huutolaisen kunnan ja hänen edellisvuonna saamansa kohtelun. Silti, esimerkiksi Kuusjärven kunnallislautakunnan päätös vuodelta 1888 myydä "huutokaupalla loismies Matti P-vainajan lapset ja tavarat"¹²¹ antaa osviittaa siitä, miksi vaivaishuutokauppoja vastustettiin aikalaiskeskustelussa niin kiivaasti. Piiraisen mukaan paikallisyhteisöissä huutokauppoja ei koettu kovin alentavina tilaisuuksina, vaan niitä saatettiin käyttää apuna kunnan antaman kotiavustuksen määrittelyssä. Tarkoituksena oli huutokauppaamisen kautta saada hoidosta parempi korvaus kun mitä kunnan myöntämä kotiavustus olisi ollut. Tällöin omaiset huusivat tarjotun hoitoonsa, esimerkiksi vaimo miehensä.¹²²

Kuusjärvellä tällaisia tapauksia ei ollut kovin paljon tai sitten hoitolaisen ja hoidettavan sukulaisuussuhdetta ei katsottu tarpeelliseksi merkitä pöytäkirjoihin. Merkittävää on, että tällainen tapaus¹²³ löytyy vielä vuodelta 1906, jolloin vaivaishuutokauppojen

¹¹⁷Oka, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 27.12.1886, 27. ja 28.11.1899.

¹¹⁸JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö Kuusjärven kunnan vaivaishoidolle 1890; Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971, 44-48.

¹¹⁹JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivaishoidolle Kuusjärven kunnassa 1893.

¹²⁰Piirainen 1958, 56,261,275.

¹²¹JoMa, Kuusjärven kunta, kunnallisltk ptk 26.5.1888.

¹²²JoMa, Kuusjärven kunta, kunnallisltk ptk 26.5.1888; Piirainen 1958, 266.

¹²³Vaivaishoitolainen Matti N tarjottiin hoidettavaksi. Vaimolleen Maria N:lle hoidettavaksi 20 mar-kalla ensi vuodeksi (JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 31.12.1906).

olisi pitänyt jo aikaa sitten päättyä. Kuusjärvellä vanha tapa istui sitkeässä. Tilaisuuksia ei ehkä enää kutsuttu huutokaupoiksi, mutta juuri muuta eroa entiseen ei ollut.¹²⁴ Kuvaavaa oli, että vaivashoidon tarkastajan nuhteisiin lasten elätteelle annon järjestämisestä kunnallislautakunta reagoi päättämällä vuonna 1905, että “koitetaan niin paljon kuin on mahdollista välttää huutokaupalla antamista vaivaisia elätteelle”.¹²⁵ Huutokaupat olivat selvästi ristiriidassa ajan vaivashoitoideologian kanssa, mutta kun ne oli paikallisyhteisössä havaittu käytännöllisiksi, ei tavan muuttamiselle nähty perusteita.

Elätehoito ja huudolla sijoittaminen oli yleistynyt merkittävästi ruotuhoidosta luopumisen jälkeen. Kun ennen sitä, vuosina 1881-1894 huudolla sijoitettiin 21-55 henkeä vuodessa, alle kolmannes kaikista kunnassa avustetuista, nousi määrä vuonna 1895 85 henkeen ja puoleen kaikista avustetuista. Vuodesta 1895 lähtien myös elätteelle sijoitettujen aikuisten määrä oli isompi kuin alle 15-vuotiaiden lasten. Kaikkiaan elätehoitoa sai vuoden 1895 jälkeen keskimäärin noin 40% kaikista avustetuista.¹²⁶

Aikuisten sijoittaminen elätteelle väheni Kuusjärvellä vuoden 1906 jälkeen, sillä hoidokkaita sijoitettiin vastaperustettuun vaivaistaloon ja yksityisille vain ne, jotka eivät vaivaistaloon mahtuneet. Lapsia sijoitettiin yksityiskoteihin vielä vaivaistalon perustamisen jälkeenkin, sillä vaivaistaloon ei sääntöjen mukaan saanut ottaa yli kolmivuotiaita lapsia. Vuonna 1920 kuntaan perustettiin erillinen lastenkoti, jonne tosin mahtui vain osa orpolapsista. Vaivashuutokaupat päättyivät vasta sitten, kun niiden tilalle oli tullut korvaavia vaivashoidon käytäntöjä.¹²⁷

4.3. Eloja huonokkaille

Ruotu- ja elätehoidon lisäksi kunta saattoi auttaa köyhiä kotiaavustuksia antamalla. Kotiaavustus tarkoitti kotona asuville suoritettavaa säännöllistä tai tilapäistä avustusta rahana tai viljana. Kuusjärvellä avut maksettiin pääsääntöisesti eloina eli viljana. Vasta 1900-luvun puolella yleistyi käytäntö viljan ohella antaa myös pieniä raha-

¹²⁴JoMa, Kuusjärven kunta, kunnallisltk ptk 2.10.1905; Piirainen 1958, 118.

¹²⁵OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 5.8.1906.

¹²⁶SVT XXIA, Köyhäinhuoitilasto 1881-1907.

apuja. Syynä raha-apujen välttämiseen oli pelko väärinkäytöstä. Maataloudesta elävälle yhteisölle oli myös luontevaa maksaa vaivaiskassan maksut ja niin myös avustukset viljana. Kuusjärvellä talolliset ja loiset maksoivat henkimaksut viljana ja vain rengit ja piiat rahana. Raha-apua annettiin yleensä vain lääkarissäkäyntiin ja lääkkeiden ostoon sekä hautauskuluihin. 1800-luvun puolella Kuusjärvellä ei annettu apua vaate- tai kenkähankintoihin, joihin muissa kunnissa saattoi saada apua. Piiraisen mukaan ryysyisyys oli köyhän tuntomerkki, eikä köyhien ulkoasua katsottu tarpeelliseksi kohentaa kunnan varoilla. 1900-luvun puolella myönnettiin jo avustuksia kenkien hankintaan, joten ilmeisesti elintason nousun myötä kuntalaisten käsitys riittävästä pukeutumisesta oli muuttunut, kun vaivaishoitolaisellekin saatettiin kustantaa kengät.¹²⁸

Tämä ei johtunut siitä, että köyhät olisi haluttu välttämättä nähdä rääsyissä ja paljasjaloin. Luultavasti kyseessä oli maaseudulla tyypillinen asenne rahaan. Vaikka rahatalous oli tullut jo tutuksi, rahaa liikkui maaseudulla vain niukasti, ja sen arvo ihmisten silmissä oli suuri. Ostovaatteet olivat suurta ylellisyyttä, esimerkiksi torppareilla harvoin oli niihin varaa. Samoin kenkien hankinta oli harvinaislaatuinen tapaus. Tästä johtuen ei katsottu tarpeelliseksi tuhjata kunnan varoja johonkin ostohyödykkeeseen, kuten kenkiin. Köyhät saivat kulkea muiden vanhoissa.¹²⁹

Vapaaehtoisen köyhäinavun antaminen oli periaatteessa tiukasti säänneltyä ja rajoitettua. Kuusjärven vaivaishoidon ohjesääntökin totesi, että “muille hätääkärsiville annettakoon poikkeusoloissa ja surkuteltavissa tapauksissa apua vaivaishoitohallituksen tutkinnon mukaan”.¹³⁰ Käytännössä apua annettiin usein samoilta henkilöille ja perheille kokouksesta toiseen. Avun antaminen kotiin oli kunnalle usein edullisempaa kuin perheen hajottaminen elätteelle antoa varten, ja omaiset hoitivat vaivaisensa vähemmällä korvauksella kuin mitä huutokaupan kautta hankitut elättäjät. Tyypillisiä syitä satunnaisen avun myöntämiseen olivat leskeys eli “lastensa hoitamiseksi yksipuolisena vanhempana olon tähden” tai apu sairaan tai vähämielisen (mielisairaana tai vammaisen) omaisen hoitoon. Vuosiapujen antoperusteita vuonna 1911 olivat mm.

¹²⁷OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk ptk 5.8.1906, 22.11.1920 ja Kuusjärven kunnan köyhäinhuollon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, 5.3.1917.

¹²⁸JoMa Kuusjärven kunta: Kunnallisltk. ptk. 15.1.1906 ja Kuntakokouksen ptk 4.9.1886; Van Aerschot 1996, 109; Piirainen 1958, 126-9.

¹²⁹Peltonen 1992a, 277.

¹³⁰JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivaishoidolle Kuusjärven kunnassa 1893.

vanhuus, kivulloisuus, vanhuus ja huonous, sokeus ja vanhuus sekä perheen monilapsisuus.¹³¹

Vuosiapua annettiin siis pysyvistä syistä, satunnaisia apuja kun uskottiin tilanteen vielä korjautuvan. Usein ero avustusmuotojen välillä oli vähäinen, sillä satunnaisia apuja saatettiin myöntää samalle henkilölle läpi vuoden. Ero saattoi olla vain periaatteellinen, sillä pysyviä apuja ei yleensä haluttu myöntää köyhille perheille. Satunnaisia apuja antamalla saatettiin myös kontrolloida perheen elämää. Ihanteena oli, ettei kunnassa olisi ollut jatkuvasti köyhäinhoidon varassa eläviä perheitä. Käytännössä samat perheet saivat apuja vuodesta toiseen.¹³²

Kotiavustukseen liittyi periaatteessa takaisinmaksuvelvollisuus. Kuusjärvellä avun korvaamista kunnalle työnteolla ei vaadittu kuin katovuosina, jolloin kunta järjesti hätäaputoita työttömille. Tämä johtui taloudellisista syistä, sillä töiden järjestäminen tuli kunnalle kohtuuttoman kalliiksi. Hätäaputyötkään eivät kunnan kannalta olleet kannattavia, sillä hätäapuna teetettyjä käsityötuotteita oli vaikea saada kaupaksi. Sen sijaan elatusvelvollisuutensa laiminlyöneitä kohtaan oltiin ankarampia, ja perheille maksettuja avustuksia vaadittiin korvaamaan työllä. Vaivaishoidon ohjesäännössä katsottiin, että laiminlyöntiin oli syynä joko juoppous, laiskuus tai huolettomuus, joten ankaraa kohtelua pidettiin perusteltuna. Esimerkiksi Antti J oli hylännyt perheensä, eikä antanut heille mitään hoitoa. Antin kolme lasta otettiin vaivaishoidon haltuun, ja vanhemmat määrättiin maksamaan työllään lasten hoidon. Päätöksen mukaan siis myös Antin vaimon piti maksaa Antin laiminlyönnistä.¹³³

Antin vaimoa ei toki pidetty syyllisenä miehensä laiminlyönteihin. 1800-luvun lopulla kaupungeissa ja porvariston piirissä yleistyi kaksijakoinen kansalaisuuskäsitys. Sen mukaan vaimon tehtävä perheessä oli hoitaa koti niin, että mieskin viihtyi siellä. Myös lastenkasvatus katsottiin vaimon velvollisuudeksi. Mies puolestaan liikkui julkisen elämän piirissä. Maaseudulla tällaiset ajatukset olivat tuntemattomia. Perhettä ja usein myös laajemmin sukua pidettiin kollektiivina. Miehellä ja naisella oli oma

¹³¹Jo Ma, Kuusjärven kunta, kunnallistk. ptk. 27.12.1887,29.11.1907, 13.11.1911; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. Sysmän piirin vaivaiskokous 30.1.1892, 22.2.1892; Van Aerschot 1996, 110.

¹³²Jo Ma, Kuusjärven kunta, kunnallistk. ptk. 27.12.1887,29.11.1907, 13.11.1911; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. Sysmän piirin vaivaiskokous 30.1.1892, 22.2.1892; Van Aerschot 1996, 110; Nygård 1985, 32.

¹³³JoMa, Kuusjärven kunta: Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivaishoidolle Kuusjärven kunnassa 1893 ja Kunnallistk. ptk. 28.12.1888; Piirainen 1958, 126-129.

paikkansa ja tehtäväkenttensä, mutta keskeistä oli se, että lähiyhteisö huolehti omistaan. Myös vaivahoidon ohjesäännöt korostivat tätä. Sukulaisten velvollisuus oli pitää huolta toisistaan. Paikallisyhteisön normit poikkesivat tässä suhteessa sivistyneistön parissa hyväksytyistä. Kun 1879 vaivahoidon asetuksen henki oli jo yksilöllistä vastuuta korostava ja sama korostus voimistui koko vuosisadan lopulla, maaseudulla yksilöllisen vastuun sijasta keskeistä oli perheen vastuu. Tästä kertoo myös Antin vaimon tapaus. Siinä ei ollut kyse vaimon syyllisyydestä laiminlyönteihin vaan koko perheyhteisön asettamisesta vastuuseen.¹³⁴

Kotiavustuksien antoa olisi vaivahoidon viranomaisten mielestä pitänyt valvoa kontrollikäynneillä avustettavien kotona. Kuusjärvelläkin valittiin vaivahoidon katsantomiehiä, mutta mitään merkintöjä heidän työskentelystään ei ole säilynyt. Katsantomiesten olisi pitänyt tehdä muistiinpanoja tarkastamistaan kodeista ja valvoa niiden elämää, mutta saattoi olla, että Kuusjärven kaltaisessa pienessä kunnassa tiedettiin lähimmäisten asiat ilman kontrollikäyntejäkin. Sen sijaan kunnan lastentarastaja, joka valittiin ainakin vuodesta 1893, toimi aktiivisemmin valvoen lastensaamaa hoitoa. Vaivahoidon tarkastajan mukaan myös kotiavun antamisen olisi pitänyt kulkea katsantomiesten kautta niin, että katsastaja olisi tehnyt kirjalliset muistiinpanot avun anojan tilanteesta, ja avustusasias olisi käsitelty niiden perusteella kunnallislautakunnan kokouksessa anojan itse osallistumatta kokoukseen. Kuusjärvellä käytäntö oli päinvastainen - apua annettiin vain henkilökohtaisesti kokoukseen saapuneille. Myös avut annettiin suoraan anojalle, eikä niitä kierrätetty katsantomiesten kautta. Avun anoja tarvitsi silti luotettavia todistajia todellisen tarpeensa selvittämiseksi.¹³⁵ Näiden ei ilmeisesti kuitenkaan tarvinnut olla katsantomiehiä vaan rehelliseksi tunnettu henkilö riitti, esimerkiksi lois Adam T:n tapauksessa avunpyyntö hylättiin siitä syystä, että ”paikalla ei (ollut) ketään joka olisi hänen tarpeensa tarkoin tietänyt onko se todenperäistä vai valhemuotoista”.¹³⁶

Vuoden 1879 asetus tiukensi omaisten vastuuta vaivaisten hoidosta. Sukulaisten suoraan ylenevästä ja alenevasta polvesta tuli pitää toisistaan huolta, eikä apua anovalle saanut sitä myöntää ennen sukulaisuussuhteiden tutkimista. Kuusjärvellä tämä johti

¹³⁴JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, -hallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Ohjesääntö yleiselle vaivahoidolle Kuusjärven kunnassa 1893; Sulkunen 1989, 170-171; Van Aerschot 1996, 96.

¹³⁵JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakokouksen ptk. 26.6.1893, 9.9.1893, 20.12.1909. Kunta jaettiin vuonna 1893 12 tarkastusalueeseen johon kuhunkin tuli yksi tarkastaja. Mitään tietoa tarkastajien toiminnasta ei ole säilynyt; Helsingius 1917, 46-49, 65.

¹³⁶JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakokouksen ptk. 27.10.1889.

annetun avun perimiseen takaisin omaisilta ja lain tiukkaan soveltamiseen. Maaseudun kollektiivista vastuuta korostavassa ilmapiirissä lakia luettiin hyvin kirjaimellisesti, eivätkä myöhemmät, yksilön vastuuta painottavat tulkinnat saaneet siellä vasta-kaikua.¹³⁷ Esimerkiksi kylän loppulainen Mikko T havaittiin kykenemättömäksi omin neuvoin elämään ja vuoden 1879 asetukseen vedoten määrättiin Mikon vävy, tilanomistaja Antti K, antamaan apellensa täydellinen hoito, ”johon hänellä varoja riittää”.¹³⁸ Kotiavustuksen maksaminen sidottiin Kuusjärvellä myös avun anojan ja hänen omaistensa maksamiin verotuloihin. Esimerkiksi loinen Riikka K:lle luvattiin lastensa hoidoksi vaivaiskassasta antaa sen verran apua, minkä hänen isänsä Kusti K tulee kuntaan maksamaan kunnallisia maksuja. Samoin Anna H:lle myönnettiin isänsä hoidosta annettavaksi apua sen summan, jonka hänen kuntakuittinsa sisältää. Ilmeisesti kotipaikkateoria oli Kuusjärvelläkin tuttu. Vaivaisapu sidottiin kunnan vaivaisesta aiemmin saamaan hyötyyn.¹³⁹

4.4. Kylänkiertolaiset ja kerjäläiset

Ruotuapuakin vanhempi vaivashoidon keino oli kylän- eli pitäjänkierto, jossa myönnettiin köyhälle oikeus kiertää talosta taloon tietyllä alueella ja saada kustakin elatuksen määräpäiviksi tai määräteriat. Kierto merkitsi lyhytaikaista apua etenkin talvisaikaan ja kierrolle määrättiin yleensä perheittäin. Näin perhettä ei tarvinnut hajottaa kuten huudolla elätettäessä. Kuusjärvellä on merkintä ”rätinkikukulaisesta” talvelta 1886. Hänet päätettiin antaa hoidettavaksi huutokaupalla, mikä ehkä merkitsi, että tässä vaiheessa pyrittiin kiertolaiset sijoittamaan pysyvämpiin hoitopaikkoihin. Luultavaa on, että kiertolaisia on ollut enemmänkin, mutta mitään merkintöjä heistä ei ole pöytäkirjoihin tehty. Vuosi 1886 ei ollut edes erityisen paha katovuosi, jona kiertolaisia olisi luullut liikkuvan enemmänkin. Pohjois-Karjalan irtolaisväestön keskuudessa oli nimittäin tapana talvella tai kevättalvella rahojen ja ruuan loputtua lähettää äiti ja lapset kiertämään ja kerjäämällä hankkimaan itselleen elantoa. Perheenpää lähti yleensä paikkakunnalta työn etsintään. Kylänkierto oli varhai-

¹³⁷JoMa, Kuusjärven kunta: Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivashoidolle Kuusjärven kunnassa 1893.

¹³⁸JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk. ptk. 22.1.1894, (Tästä esimerkistä voisi päätellä, ettei sukulaisuussuhteita tarvinnut selvittää kovin aktiivisesti - kyläläisten keskinäinen kateus kyllä huolehti asiasta.)

¹³⁹JoMa, Kuusjärven kunta: Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivashoidolle Kuusjärven kunnassa 1893 ja Kunnallistk. ptk. 27.11.1893, 16.1.1905, 1.5.1905. Kotipaikkateoriasta kts. myös s. 10.

nen yritys säännellä ja rajoittaa tätä kerjuuta. Myöhemmin irtolaisperheiden selviytymisstrategia muuttui jonkin verran: kuntakokouksessa käsiteltiin talvisin tapauksia, jossa loismies halusi huutokaupata yhden tai useamman lapsensa hoidettavaksi kunnan varoilla seuraavaan syksyyn asti. Näissä tapauksissa annettiin yleensä kotiapua pahimman ajan yli pääsemiseksi.¹⁴⁰

Kerjuu kiellettiin vuosien 1852 ja 1879 asetuksissa ankarasti. Luultavasti tästä syystä pöytäkirjoista ei löydy merkintöjä kerjuunomaisesta kylänkierrosta. Sekä Piiraisen että Haataisen mukaan sitä esiintyi Pohjois-Karjalassa vielä 1800-luvun lopulla, joten melko varmasti ilmiö oli tuttu Kuusjärvelläkin. Kerjuunkaan esiintymisestä ei juuri ole merkintöjä, mutta vaivaishoidon ohjesäännöistä voi päätellä, että se ei asetusten kielloista huolimatta ollut kadonnut minnekään. Vuoden 1890 ohjesäännössä, jossa kunta oli jaettu vaivaishoitopiireihin, määrättiin toisen piirin kerjäläiset saattamaan kotipiiriinsä sekä ulkokunnan kerjäläiset lähetettäväksi kotipaikkaansa. Seuraavana vuonna toimitetussa piispantarkastuksessa toivotaan hurskaasti, että kerjääminen vähenee uuden vaivaishoidon järjestelyn myötä. Vielä vuoden 1893 ohjesäännössäkin määrätään, että kerjääminen on kovasti estettävä.¹⁴¹ Siitä huolimatta vielä vuonna 1906 määrätään äiti ja poika vaivaistalolle hoidettavaksi sen perusteella, että ”äiti Ruutun myllyllä asuessaan kerjää myllymiehiltä itselleenkin evästä”.¹⁴² Samoin vuonna 1907 joukolle vaivaistalon asukkeja annetaan lupa lähteä laitoksesta sillä ehdolla, että elättävät muualla itsensä työllä, ”mutta kerjäämistä ei sallita”.¹⁴³ Ilmeisesti vielä tuossa vaiheessa kerjääminen oli yksi toimeentulon mahdollisuus. Kuten sananparsi asian ilmaisi: ”Kerjuu on kielletty, mutta antamasta ei ole lakattu”. Muistitiedon mukaan kerjääminen oli maaseudulla yleistä huonoina vuosina vielä 1900-luvun puolellakin, etenkin vuosina 1918-9.¹⁴⁴

¹⁴⁰JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk. ptk. 27.12.1886 ja Kuntakok. ptk. 22.3.1890; Piirainen 1958, 32-33, 317-318; Haatanen 1968, 74.

¹⁴¹JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö Kuusjärven kunnan vaivaishoidolle 1890 ja Ohjesääntö yleiselle vaivaishoidolle Kuusjärven kunnassa 1893; Outokummun seurakunnan kirkonarkisto, Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, Yleinen piispantarkastus 26.-29.9.1891; Haatanen 1968, 74; Piirainen 1985, 317.

¹⁴²JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk. ptk. 31.12.1906.

¹⁴³JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk. ptk. 25.5.1907.

¹⁴⁴Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971, 100, 146-9.

4.5. Häätäpu kehnoina vuosina

Kerjuun ehkäisemiseksi ja vuoden 1868 tapaisen katastrofin estämiseksi¹⁴⁵ kunnat pyrkivät turvaamaan köyhimmän väestön toimeentulon katovuosina. Kyse ei ollut vain armeliaisuudesta vaan koko yhteisön selviämisestä. Antti Häkkisen mukaan kato- ja nälkävuosina yhteisön turvallisuus ja toimintakyky järkkäivät. Avustustoimia ryhdyttiin järjestämään silloin, kun hätä oli niin suuri, että se uhkasi koko yhteisön toimintaa, ja niillä ikään kuin ostettiin yhteisön sisäinen rauhallisuus. Avunantoon liittyi autettavien kontrollointi, jolla haluttiin taata avustettavien lainkuuliaten käytös. Kaiken taustalla vaani pelko nälän synnyttämästä rikollisuudesta ja levottomuuksista sekä kerjäläisjoukkojen levittämistä taudeista, mikä kiristi asenteita köyhiä kohtaan.¹⁴⁶

Kuusjärven kunnan vaivashoidon ohjesäännössä vuodelta 1893 säädettiin: ”Yleisen hädän aikana annettakoon, vaivashoitohallituksen harkinnan mukaan, vaivashoitopua henkilöille, jotka työn puutteesta eivät voi itseänsä elättää, ja vaivashoitohallituksen toimen kautta työtä hankittava”.¹⁴⁷ Ohjesäännössä säädetään myös vaivasmajan vuokrauksesta. Katovuosien aikana kuitenkin aloite häätäputöiden järjestämiseksi ja vaivasmajan vuokraamiseksi tuli useimmiten läänin kuvernööriltä. Kriisiapua katovuoden tähden annettiin Kuusjärvellä vuosina 1879, 1881, 1892-94, 1899, 1902, 1911, 1914, 1917-8. Näistä viimeinen oli enemmän kadon lisäksi poliittisesta tilanteesta johtuva kriisi, mutta muut johtuivat suoraan katovuodesta ja sen aiheuttamasta työnpuutteesta.¹⁴⁸ Kaikki eivät kunnassa kärsineet huonoista vuosista samalla tavalla. Nimismiehen tiedusteluun vuonna 1886 yhteisön taloudellisesta tilanteesta vastattiin Kuusjärvellä, että ”varmoja toimeentulosta on 3/3 osaa kunnan maanviljelijöistä, mutta irtaimella rahvaalla ei ole työtä paljon nimeksikään ja jos mitä sattuu, niin ei palkkaa makseta kuin 1/3 osa entiseen nähden.” Kato merkitsi siis sitä, ettei talollisilla ollut varaa teettää töitä irtaimella väellä, tai jos töitä oli, niistä maksettu palkka ei riittänyt elämiseen.¹⁴⁹

¹⁴⁵1860-luvun lopun nälkävuosista Häkkinen 1994.

¹⁴⁶Häkkinen 1990, 111,119,123.

¹⁴⁷JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö yleiselle vaivashoidolle Kuusjärven kunnassa 1893.

¹⁴⁸JoMa, Kuusjärven kunta: Kuntakok. ptk. 29.3.1879, 30.7.1881, 1.5.1892, 6.2.1893, 8.1.1894, 21.10.1899, 29.9.1902, 27.2.1911, 29.9.1914, 23.4.1917 ja Kunnallistk.ptk. 27.3.1886. OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallistk. ptk. esim. 25.3.1918.

¹⁴⁹JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. 27.3.1886.

Hätäapua ei suinkaan kohdistettu suoraan työn- ja ruuanpuutteesta kärsiville. Kuusjärvellä oli sisäistetty iskulause “ei apua ilman työtä” ja apu ohjattiin maanviljelijöille sillä ehdolla, että he käyttäisivät saamansa rahat maatöiden teettämiseen köyhällä työkansalla. Maanviljelijät saivat korotonta lainaa valtion hätäapuvaroista ja heidän piti esittää todisteet, että he olivat käyttäneet varat aiottuun tarkoitukseen. Valtiolta anottiin myös hätäapuvaroja erilaisiin julkisiin hankkeisiin, kuten tietöihin. Muina katovuosina tämän avun katsottiin yleensä riittävän, mutta erityisen pahan kriisin koetellessa Kuusjärveä vuosina 1892-4 kunta joutui osallistumaan köyhäinavun järjestämiseen enemmänkin. Vuosi 1891 ei ollut sadoltaan kummoinen, ja kunta joutui lainaamaan valtiolta siemen- ja syömäviljaa. Seuraavana vuonna iski pahempi kato, eikä vanhoja lainoja pystytty maksamaan takaisin. Viljanpuutteesta huolimatta ei kuntakokouksessa tahdottu ensin suostua uuden lainan ottamiseen köyhäinhoidon järjestämiseksi, vaikka kuvernööri siihen kehotti. Talven tultua kuntakokouksen isäntienkin piti taipua huomaamaan realiteetit ja anoa lainaa köyhäinhoidon edesauttamiseksi ja työhuoneiden järjestämiseksi. Tilanne koettiin sen verran uhkaavaksi, että kuntaan valittiin jokaiseen kylään vaivashoidon päälliköt. Heidän tehtävänään oli ulkokunnan kerjäläisten vieminen poliisikonstaapelin luo, joka sitten lähetti heidät kotipaikoilleen.¹⁵⁰

Vuonna 1892 maanviljelijöiden järjestämät työt eivät riittäneet köyhän väen elatukseksi alkuunkaan. Kunnan täytyi ryhtyä turvaamaan irtaimen väen toimeentuloa talven tullessa, ja lokakuussa perustettiin saaduilla lainarahoilla neljä työtupaa ja hankittiin työtarpeita niihin. Työhuoneissa teetettiin kehruutöitä ja miehillä pieniä käsistöitä, kuten voiastioiden tekoa. Kaikki työpalkat maksettiin jauhoina. Hätäaputöinä tehtyjä tavaroita yritettiin sitten huutokaupata työhuoneiden aiheuttamien kulujen peittämiseksi. Seuraava vuosi oli ilmeisesti parempi, mutta silti loppuvuonna 1893 katsottiin tarpeelliseksi vuokrata tilapäinen vaivasmaja. Vaivasmajassa saatettiin nopeasti auttaa pahimmasta puutteesta kärsiviä ja niissä myös teetettiin hätäaputöitä, joista saatu tulo otettiin kunnalle. Majassa ei saanut viipyä enempää kuin kolme kuukautta kerrallaan. Piiraisen mukaan vaivasmajat ehkäisivät tehokkaasti kerjäläisyyttä Pohjois-Karjalassa. Niihin päätyi useimmiten naisia, lapsia ja vanhuudenheikkoja ukkoja miesten lähdettyä etsimään töitä muilta paikkakunnilta. Samalla vaivasmajojen avulla köyhät voitiin eristää ja heitä voitiin kontrolloida esimerkiksi

¹⁵⁰JoMa, Kuusjärven kunta: Kuntakok.ptk. 30.7.1881, 10.10.1892, 7.11.1892, 16.1.1893, 6.2.1893 ja Kunnallisltk.ptk. 30.4.1892.

tautien leviämisen estämiseksi. Kuusjärvellä vaivaismajaa ylläpiti yksityinen maanomistaja, kuntakokouksen esimies M. Sallinen, joka laskutti kuntaa jokaisesta hoitamastaan henkilöstä 50 penniä vuorokaudelta.¹⁵¹

Vuonna 1894 jouduttiin taas köyhän väen toimeentulon turvaamiseksi järjestämään työmahdollisuuksia. Kehruutöitä teetettiin suurimmassa puutteessa olevilla perheillä ja hätä oli sen verran suuri, että kuntakokouksen täytyi taipua periaatteissaan: huonimmille annettiin apuja ilmaiseksi. Keväällä 1894 tapahtui se, mitä eniten pelättiin - kulkutaudit uhkasivat nälän heikentämää väestöä. Lavantautia tavattiin jo Sysmän kylässä, mutta sen laajamittainen eteneminen estettiin vuokraamalla sairashuone tarttuvia tauteja sairastaville. Huoneeseen palkattiin vaimo Katri Kosunen sairaanhoitajaksi ja poliisikonstaapeli Antti Ervast hoiti oman toimensa ohella myös sairashuonevälskärin virkaa. Köyhäinavuista ja sairashuoneesta huolimatta vuonna 1894 kunta antoi ennätysmäärän hautausapuja köyhien hautaamiseen. Pitkällinen puute korjasi satoa heikkojen vanhusten ja sairaiden keskuudessa.¹⁵²

5. Vaivaistalo

5.1. Viranomaisten ja paikallisyhteisön törmäys

Kuvernöörillä ja muilla virkamiehillä oli usein erilaiset käsitykset vaivaisten hyvästä hoitotavasta kuin kuntatason päättäjillä, kunnallislautakunnan ja kuntakokouksen isännillä. Kuusjärvelläkin elettiin vielä melko perinteisessä maalaisyhteisössä ja monet ylhäältäpäin tulleet ohjeet olivat vastoin paikallisia tapoja. Esimerkiksi kerjuun ja kylänkierron sekä vaivaishuutokauppojen kieltäminen aiheuttivat ongelmia, mutta kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, vaivaishuutokauppoja jatkettiin pitkään niiden virallisen kieltämisen jälkeenkin. Aina kuvernöörin ja vaivaishoidontarkastajan ohjeita ei siis toteltu. Silti, 1880-luvulta 1900-luvun ensimmäisiin vuosiin on Kuusjärven vaivaishoidossa nähtävissä selvä muutos kohti yhä säännellympää, kontrolloidumpaa ja viranomaisten ohjeiden mukaista vaivaishoitoa. Paul van Aerschot kä-

¹⁵¹JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 8.10.1892, 21.11.1892, 2.9.1893; Piirainen 1958, 340-341.

¹⁵²JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 16.12.1893, 8.1.1894, 5.3.1894, 16.4.1894; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 3.11.1894.

sittelee väitöskirjassaan tällaisia modernisaatioprosesseja oikeudellistumisen näkökulmasta.¹⁵³

Van Aerschot tarkoittaa oikeudellistumisella yhteiskunnallisten ja yksityisten rakenteiden, tilanteiden ja tapahtumien muuttumista juridisiksi ja sen myötä normien ja oikeudellisten elementtien leviämistä yhteiskuntaan ja ihmisten elämään. Hän liittää oikeudellistumiskehityksen Max Weberin tapaan markkinatalouden voimistumiseen ja sen asettamiin vaatimuksiin. Weberin mukaan markkinatalous tuhosi sen toimintaa häiritseviä traditionaalisia rakenteita, joiden varassa oikeus ja oikeusturva olivat. Suomeen sovellettuna tämä merkitsee 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun murrosta, jossa yhteisöllisten perinteiden varassa toimivat päätöksenteko-orgaanit lakkautettiin ja korvattiin laajempiin kansankerroksiin tukeutuvilla edustuksellisilla elimillä ja rationaalisia menettelytapoja käyttävillä toimeenpanoviranomaisilla. Samalla yhteiskunta byrokratisoitui, syntyi moderni hallinto eli siirtyminen kirjalliseen menettelyyn, tarkka, yleisesti sovellettavissa ja ennustettavissa oleva ja puolueeton hallintokäytäntö. Myös virkamiehen olemus muuttui: valtion virka lakkasi olemasta tietyn säädyn tai eliitin yksinoikeus, eikä virka ollut enää "omaisuutta".¹⁵⁴

Vaivaishoidossa tämä merkitsi valtion sääntelyn kasvua. Vaivaishoitoon palkattiin ensimmäiset virkamiehet, ja myös kuvernöörit ottivat aktiivisemmän roolin lääninsä vaivaishoitoasioiden hoidossa. Van Aerschotin mainitsemat markkinatalouden periaatteet, tehokkuuden vaatimus, kilpailu, aikataulu, kuri, itsekuri, arviointi ja valvonta, alkoivat vaikuttaa myös tällä elämän alalla. Myös vuoden 1879 vaivaishoitoasetusta voi tarkastella oikeudellistumisteorian valossa. Toisaalta asetukseen kirjattiin jo olemassa olevia, yleisesti hyväksytyjä, oikeudellisia ratkaisuja, kuten sukulaisten elatusvelvollisuus. Toisaalta siinä oli paljon ulkoisia, olemassaolevista käytännöistä poikkeavia ratkaisuja, kuten kirjallisen menettelyn painottaminen. Ulkoisten ratkaisujen legitimizeetti vaatii Van Aerschotin mukaan oikeudellisten normien tukea ja uusien organisaatioiden luomista niitä edistämään. Usein ne johtavat suoraan normitulvaan. Keskeistä kuitenkin oli säädettyjen normien sisäistäminen, etteivät ne olisi jääneet ulkokohtaiseksi sääntelyksi. Legitimizeetti tarvitsi perustan paikallisyhteisöjen sisältä, muuten sääntely jäi tuloksettomaksi.¹⁵⁵

¹⁵³Van Aerschot 1996.

¹⁵⁴Van Aerschot 1996, 1-28.

Vaivaishoitoon sovellettuna tämä tarkoitti sitä, että vuoden 1879 asetusta ei suoralta kädeltä kunnissa hyväksytty eikä ryhdytty soveltamaan. Esimerkiksi Kuusjärven kunnassa keskusteltiin vuonna 1881 siitä, millä tavoin saadaan kunnan vaivaishoito vuoden 1879 asetuksen mukaiseksi. Päätös oli yksimielinen: toimitaan entisen vaivassäännön mukaan. Muissakaan kunnissa ei aina toimittu valtiovallan toivomalla tavalla. Valtio oli jo vuodesta 1877 ohjannut varoja vaivaistalojen perustamiseksi, mutta tämä ei juuri tuottanut tuloksia. Normeja ei siis oltu sisäistetty paikallistasolla. Lääkkeeksi otettiin kontrollin lisääminen. Vuonna 1888 perustettiin vaivaishoidon tarkastelijan virka, johon kuului oikeus valvoa kuntien vaivaishoitoa ja ilmoittaa kuvernöörille mahdollisista puutteista. Kuvernöörillä oli oikeus käyttää pakkovaltaa tilanteen korjaamiseksi.¹⁵⁶

Kuvernöörin keinona kuntien vaivaishoidon sääntelyyn oli puuttuminen niiden vaivaishoidon ohjesääntöihin. Vuoden 1879 asetuksessa ei määrätty vaivaishoidon toimeenpanosta, vaan siitä säädettiin kuntien ohjesäännöissä. Kuntien piti lähettää ohjesääntönsä kuvernöörille, ja tällä oli oikeus hylätä se asetuksen vastaisena ja vaatia muutoksia. Esimerkiksi vuonna 1890 Kuusjärven kunnan ohjesääntöehdotusta ei hyväksytty lääninhallituksessa ennen kuin siihen oli lisätty pykälä, jossa kiellettiin elätteelle annettavien läsnäolo sijoituskokouksissa. Vuoden 1893 ohjesäännön tarkasti vaivaishoidon tarkastelija ennen sen hyväksymistä lääninhallituksessa.¹⁵⁷

Ohjesääntöihin puuttumisen päämääränä oli tehdä paikallisesta vaivaishoidosta tarkoituksenmukaista ja helposti viranomaisten kontrolloitavissa olevaa. Ohjesääntöjä noudatettiin kunnissa kuitenkin vain ohjeellisesti, joten muutoksen aikaansaamiseksi kunnissa täytyi turvautua järeämpiin keinoihin. Vaivaishoidon tarkastelija Gustaf Ad. Helsingius toimi erittäin aktiivisesti vaivaistalojen perustamiseksi ja säännellyn vaivaishoidon edistämiseksi. Hän kiersi kunnissa, kirjoitteli sanomalehtiin, laaditutti laitosten mallipiirustuksia ja lähetti niitä ja vaivaishoidossa tarvittavia asiakirjojen kaavoja ja sääntöehdotuksia kunnille. Hänen apunaan olivat vuodesta 1902 lähtien kiertävät vaivaishoidon neuvojat, joista kaakkoisen piirin neuvoja Bruno Sarlin ehti Kuusjärvellekin. Helsingiuksen kirjoittama, vuonna 1899 julkaistu Vaivaishoidon

¹⁵⁵ Van Aerschot 1996, 1-28, 179.

¹⁵⁶ JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 31.8.1881; Piirainen 1958, 92, 203.

¹⁵⁷ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945: Ohjesääntö Kuusjärven kunnan vaivaishoidolle 1890 ja Ohjesääntö yleiselle vaivaishoidolle Kuusjärven kunnassa 1893.

käsikirja levisi lähes joka kuntaan.¹⁵⁸ Helsingiuksen ajatuksia levitti kuntiin myös hänen vuonna 1912 perustamansa Köyhäinhoitolehti.¹⁵⁹ Vähitellen vaivashoidon tarkastelijan tarjoamasta vaivashoidon mallista tuli lainsäädännön ja ohjeiden muutosten myötä ainoa mahdollinen. Kaikesta valistustyöstä huolimatta pääsyy uusien oppien omaksumiseen ja vaivaistalojen perustamiseen oli yleensä taloudellinen: valtion tarjoamat halvat, pitkäaikaiset lainat.¹⁶⁰

Byrokratisoituminen ei kuitenkaan ollut pelkästään kielteinen ilmiö. Verrattuna vuoden 1868 tapahtumiin myöhemmät kato- ja nälkävuodet eivät koetelleet kuntia enää yhtä dramaattisesti. Valtiovalta oli valmiimpi järjestämään apua, ja katovuosien aiheuttamiin ongelmiin reagoitiin ripeämmin. Kuten Kuusjärvellä, valtiovallan edustajien eli kuvernöörien oli monesti pakotettava kunnat ottamaan apua vastaan ja organisoimaan köyhäinhoitoa. Valtiolla oli siis aiempaa aktiivisempi rooli, ja sen voimistunut keskushallinto pystyi paremmin suuntaamaan ja kontrolloimaan köyhäinapua.¹⁶¹

5.2. Vaivaistaloideologia

Vaivaistalojen perustamisen taustalla oli kaksi tavoitetta: vähentää vaivaisavun hakijoiden määrää ja sitä kautta vähentää kustannuksia, sekä juurruttaa laitoksessa hoidettaviin työntekijöiden ja itsensä elättämisen halua. Vaivaistaloaate tuli Suomessa tunnetuksi vuoden 1879 asetusta valmistelleen komitean työn myötä. Komitea tutustui Englannin, Ruotsin ja Tanskan vastaaviin laitoksiin ja päätyi suosittelemaan vaivaistaloa parhaaksi ratkaisuksi Suomenkin köyhyysongelmaan. Englannissa vaivaistalojen perustaminen pohjautui Robert Malthusin oppeihin. Hänen mukaansa väestö pyrki lisääntymään nopeammin kuin mitä elintarvikkeiden tuotanto kasvaa, joten oli luonnonlakien vastaista luoda köyhäinhoidosta elatustapa, joka turvaa köyhien hollittoman lisääntymisen. Samanlaisia ajatuksia esitettiin Suomessakin, muunmuassa Kuopion läänin kuvernööri A. Ramsay piti köyhyysongelman varsinaisena syynä

¹⁵⁸Piirainen 1958, 207, 219-220, 335; Pulma 1995, 107.

¹⁵⁹Jousimaa 1987, 17.

¹⁶⁰Piirainen 1958, 207, 219-220, 335; Pulma 1995, 107. Toisaalta on kiintoisaa huomata, miten esimerkiksi Mitchell Dean pitää köyhäintaloja merkantilistisina laitoksina. Niiden tarkoituksena oli vain saada köyhät ylläpitämään itsensä, ei tuottaa kapitalismin ihanteiden mukaista voittoa. Siksi vaivaistalon idea vaikuttaa muiden vaivashoidon modernisointipyrkimysten rinnalla jälkijättöiseltä. Dean 1997, 74.

¹⁶¹Häkkinen 1990, 124.

työväen ja palvelijain luokkaan kuuluvien kevytmielistä ja harkitsematonta naimisiinmenoa.¹⁶²

Englannissa periaatteena oli, että köyhille annettiin apua vain työlaitoksissa. Aiemmin työlaitoksissa oli teetetty köyhillä käsitöitä, mutta teollistumisen myötä tästä oli tullut kannattamatonta ja laitoksissa siirryttiin maanviljelykseen. Maatalous oli hitaasti koneellistunutta ja työvaltaista, joten se sopi vaivaistalojen työsaraksi. Pohjoismaissa vaivaistalolaitoksen edelläkävijämaa oli Tanska, jossa laitokset yleistyivät nopeasti 1860-luvulta lähtien. Periaatteet välittyivät Tanskasta Suomeen ja Ruotsiin: keskeistä laitoksissa olivat työ, säännöllisyys, kristillisyys sekä naisten ja miesten sijoittaminen erilleen toisistaan. Tanskassa vaivaistaloista luovuttiin jo 1890-luvulla, kun huomattiin, että niistä oli tullut lähinnä vanhusten ja lasten hoitopaikkoja. Silti Tanskan malli ehti antaa sysäyksen Suomen ja Ruotsin vaivaistalojen perustamiseen.¹⁶³

Suomessa ensimmäinen vaivaistalo perustettiin Mikkelin maalaiskunnan Suonsaareen vuonna 1868. Se oli työlaitos, joka oli tarkoitettu työkykyisille köyhille ja lapsille. Suonsaari oli yhdistetty työ- ja kasvatustulos, samalla asuinpaikka, työpaikka ja koulu. Sen ideana oli antaa köyhille mahdollisuus elättää itsensä kunniallisesti ja totuttaa heidät työntekoon, ahkeruuteen, huolenpitoon ja kristilliseen, siveään elämään. Korkeista ihanteistaan huolimatta Suonsaari oli pakkolaitos, jossa asukit olivat laitoksen johdon isäntävallan alaisia. Mikkelin malli tuli tunnetuksi ympäri Suomea. Vaikka malli ei johtanut uusien laitosten perustamiseen muualle Suomeen ennen kuin 1880-luvulla, Suonsaarta käytettiin esimerkkinä, jonka avulla laitosten perustamista propagoitiin.¹⁶⁴

Vaivaistalojen perustamista puollettiin sillä ajatuksella, että laitosasukkaiden työn tuotto kattaisi huomattavan osan laitoshoidon kustannuksista. Näin kunnat säästäisivät rahaa ja samalla vaivaistalo toimisi pelotteena niille, jotka hakivat apua kunnalta liian kevytmielisin perustein. Avun saajilta voitaisiin nimittäin vaatia avun korvaamista työllä vaivaistalossa, ja myös laitoksen ankaran kurin ajateltiin pelottavan pois liian kevein perustein apua anovia. Vaivaistalon vastustajat, lähinnä kunnalliset päättäjät, suhtautuivat näihin perusteisiin epäillen. Kunnissa pelättiin kustannusten

¹⁶²Piirainen 1958, 71, 167-172.

¹⁶³Piirainen 1958, 173-176.

nousua ja epäiltiin vaivaistalojen itsekannattavuutta. Köyhien ongelmat nähtiin koko perhettä koskettavina, eikä uskottu vaivaistalon niitä ratkaisevan. Pelkän laitoksen olemassaolon tuomaan kasvattavaan vaikutukseen ei myöskään jaksettu uskoa.¹⁶⁵

Jyrki Paloposki on tutkinut köyhäinhoidon muutosta Karjalan Kannaksella 1800-luvun lopulla. Siellä ylhäältä päin annetut ja alueen ulkopuolelta tulleet ajatukset köyhäinhoidon muuttamisesta saivat vastakaikua vain vähälukuisessa sivistyneisyydessä. Suurin osa kuntalaisista piti harjoitettua köyhäinhoitoa täysin soveliaana ja hoidettavien tarpeet tyydyttävänä. Myös köyhäinhoitoa saavat suhtautuivat laitoksiin kielteisesti. Entiset hoitomuodot olivat tuttuja ja käsitettäviä, kun taas vaivaistalo olisi merkinnyt tutusta ympäristöstä irtaantumista ja asumista vieraiden ihmisten parissa.¹⁶⁶

5.3. Vaivaistalon perustaminen Kuusjärvelle

Vaivaistalon perustaminen oli ensimmäisen kerran esillä Kuusjärven kuntakokouksessa jo vuonna 1886. Rovasti A.F. Åkerblom toi asian esille kokouksessa ja piti "valaisevan esittelyn sekä useasta Ruotsin valtakunnan että Mikkelin hoitohuoneen kannattavuudesta".¹⁶⁷ Merkille pantavaa on, että kokouksessa puhuttiin kunnan vaivaisten ja hoitoa tarvitsevien lasten ja vanhusten laitoksesta, ei niinkään Mikkelin mallisesta työlaitoksesta. Kunnassa tiedettiin realiteetit: avustettavat olivat enimmäkseen työkyvyttömiä vaivaisia ja vanhuksia. Kun rovasti oli luvannut lahjoittaa 2500 markkaa, ja paikkakunnan mahtimies, kauppias Juhana Kuokkanen 600 markkaa hankkeeseen sekä valtiolta tiedettiin saatavan edullista lainaa vaivaistaloa varten, kuntakokous päätti yksimielisesti hyväksyä hankkeen. Vaivaistalolle päätettiin ostaa sopiva maatila, jota etsimään perustettiin toimikunta samoin kuin tekemään hankkeen kustannusarvion sekä ohjesääntöehdotuksen laitosta varten.¹⁶⁸

Seuraavan kerran hanke oli esillä kuntakokouksessa parin kuukauden kuluttua. Kuntalaisilta kysyttiin, minkä toimikunnan ehdottamista kolmesta talosta he päättävät ostaa vaivaishuoneen taloksi. Kuntalaiset ryhtyivät kuitenkin vastarintaan, ja koko-

¹⁶⁴Piirainen 1958, 132-133.

¹⁶⁵Van Aerschot 1996, 112; Piirainen 1958, 180.

¹⁶⁶Paloposki 1991, 108.

¹⁶⁷JoMa Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 6.3.1886.

uksessa kuului paljon purnausta, että ei osteta mitään taloa. Kuntalaisille painotettiin, että kyse ei ole siitä, ostetaanko talo vai ei, vaan mikä talo ostetaan. Tästä huolimatta protesti jatkui ja asiasta jouduttiin lopulta äänestämään. Lopulta kävi ilmi, että vaivaistalon ostamista puollettiin vain 147 veroäyrin äänillä ja vastustettiin 363½ äänen voimin. Mikä sai kuntalaiset muuttamaan mielensä niin äkillisesti? Pöytäkirjat eivät sitä kerro, mutta voi olla, että rovasti Åkerblomin kaunopuheisuus ja arvovalta saivat kuntakokouksen tekemään ensimmäisen päätöksen ikään kuin hurmioituneena vaivaistalon hienosta ideasta. Hetken miettimisen jälkeen hanke alkoi ehkä menettää hohdokkuuttaan ja viimeistään tosiasioiden äärellä, kalliin maatilalan ostopäätöksen tekohetkellä hanke tuntui mielettömältä. Kuusjärveläisten isäntien mieleen ei ollut liiallinen köyhien hemmottelu, ja hankkeen kustannukset ja suuren lainan ottaminen varmasti arveluttivat.¹⁶⁹

Vaivaistalon perustamista Kuusjärvelle ehdoteltiin sitten tasaiseen tahtiin kuntakokouksessa, mutta hanke ei saanut kannatusta. 1890-luvulla Kuusjärvelle puuhattiin kansakoulua ja se vei kunnan liikenevät varat ja huomion. Vuonna 1904 oli päästy taas jo tilanostoon saakka, mutta kuntalaiset tyrmäsivät hankkeen. Vasta vuonna 1905 kuntakokous taipui hankkimaan Pohjoisahon Koistilan tilan 10 000 markan hinnalla vaivaistaloksi. Päätöstä voi arvella viranomaisten saavuttamaksi väsytysoitoksi Kuusjärven kunnanisistä. Itse läänin kuvernööri G. Aminoff kävi kaksi kertaa, vuosina 1894 ja 1896 tarkastamassa Kuusjärven köyhäinhoidon tilan ja molemmilla kerroilla kehotti vaivaistalon perustamiseen ja kerjuun ehkäisemiseen. Aminoff painotti kuntalaisille, miten vaivaistalojärjestelmä alentaisi kunnan kustannuksia. Myös vaivaishoidon tarkastelija Gustaf Ad. Helsingius vieraili kunnassa vuonna 1894, mutta käynnin annista ei ole säilynyt tietoa. Luultavasti molempien herrojen puheet ovat olleet samansuuntaisia. Lisäksi vaivaistalohankkeen erinomaisuudesta propagoivat vaivaishoidon tarkastelijan lähettämät kiertokirjeet ja ohjeet. Luultavasti lopullinen syy kuntakokouksen taipumiseen oli valtion tarjoama halpakorkoinen laina.¹⁷⁰

Taloudellisten seikkojen lisäksi vaivaistalopäätöksen taustalla täytyi vaikuttaa myös ajattelun muutos. Herännäinen, kaikkea uutta ja maallista vastustanut henki oli alka-

¹⁶⁸JoMa Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 6.3.1886, 27.3.1886.

¹⁶⁹JoMa Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 29.5.1886.

nut hellittää kunnassa. Tilalle olivat nousseet aktiivisemmat, kansalliset pyrkimykset. Kansakoulun myötä kuntaan oli saatu uutta sivistystä ja yhdistystoiminta oli alkanut. Kunnallinen aktiivisuus näkyi myös säästöpankin perustamisena. Vaivaistalohankkeen saama kannatus oli ehkä osa kunnallisten toimijoiden uutta aktiivisuutta.

5.4. Vaivaistalon tavoitteet

Helsingiuksen Köyhäinhoidon käsikirjan mukaan köyhyyden syyt ovat siveettömyydessä ja piittaamattomuudessa omasta toimeentulosta. Näitä vastaan tulee taistella köyhyyden poistamiseksi. Helsingiuksen mukaan köyhäintaloissa köyhimmän väestön olot paranevat taloudellisessa ja siveellisessä mielessä, kun työ ja kuri parantavat köyhät laiskuudesta.¹⁷¹ Kuusjärvellä vaivaistalon parantavaan vaikutukseen ei pahemmin uskottu. Vuonna 1905 kuntakokous kuvaili vaivaistaloa synkin sävyin lasten sijoittamista käsitellessä: “Yleensä halutaan siirtää lapset pois vaivaistalosta laiskuutta ja pahuutta oppimasta. Parempi on, että ne sijoitetaan, kuten tähänkin asti, taloihin, joissa oppivat tekemään työtä ja saavat luonnollisemman kasvatuksen kuin vaivaistalon kasarmimaisessa komennossa”.¹⁷² Kuusjärvellä vaivaistaloa ei siis käsitetty kasvatus- ja ojennuslaitokseksi, kuten Helsingius sen määritteli.

Tärkein perustamissy Kuusjärvellä oli siis varmaankin se, että vaivaistalon uskottiin pienentävän köyhäinhoidon kustannuksia ja vaivaistalon maatilán tuottavan tarpeeksi laitoksen kustannusten peittämiseksi. Moraaliin liittyviä tavoitteita ei vaivaistaloa perustettaessa juuri käsitelty. Myös myöhemmin kiinnitettiin eniten huomiota vaivaistalon taloudenhoitoon. Kärjistettynä voidaan sanoa, että vaivaistalon johtokuntana vuoteen 1924 asti toiminutta kunnallislautakuntaa kiinnosti enemmän vaivaistalon lehmien hoito ja tuotto, kuin sen asukkien moraali. Toisaalta voidaan ajatella, että laitoksen sisäiset asiat, kuten kuri ja kasvatus, kuuluivat lautakunnan mielestä johtajan tai johtajattaren vastuulle.¹⁷³

¹⁷⁰JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. esim. 9.3.1896, 19.9.1904, 24.7.1905; OKA Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, Tarkastuskertomus 18.2.1894, 28.10.1909 G. Aminoff, 5.2.1894 Gustaf Ad. Helsingius.

¹⁷¹Helsingius 1917, 103-116.

¹⁷²JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok. ptk. 20.10.1905.

¹⁷³JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk ja kunnallistk.ptk.

Erving Goffman on käsitellyt totaalisten laitosten, millaiseksi Kuusjärven vaivaistalokin on laskettavissa, periaatteita ja päämääriä. Goffmanin mukaan laitoksilla on kahdeksan tunnuspiirrettä, jotka kaikki ovat löydettävissä myös vaivaistalosta. Ominaispiirteet ovat 1) Eristetty ulkomaailmasta luonnonestein tai muurein. Kuusjärvellä tämä piirre toteutui syrjäisen sijainnin kautta. 2) Asukkien yhteydet ulkomaailmaan vähäiset. Vaivaistalosta ei saanut poistua kuin luvan kanssa. 3) Henkilökunnan ja asukkien välillä tiukka kahtiajako. 4) Työ, vapaa-ajan vietto ja nukkuminen tapahtuvat kaikki samassa paikassa ja saman auktoriteetin silmälläpidon alaisena. 5) Kaikki asukkien toiminnot tapahtuvat muiden samanarvoisten asukkien seurassa. 6) Perhe-elämää ei ole. Tämä oli vaivaistalonkin pyrkimys, mutta käytännössä ainakin alkuaikoina vaivaistaloon tultiin ja siellä asuttiin perheittäin. 7) Vuorokausi on tarkoin jaoteltu ennalta määrätyn ohjelman mukaan. 8) Asukkien elämää sitovat lukuisat yksityiskohtaiset säännöt, joita tuetaan runsain rangaistuksin.¹⁷⁴

Goffmanin mukaan laitokset eivät yleensä toteuta niitä päämääriä, joita niille on asetettu, esimerkiksi vankiloilla on vain harvoin varoittava ja parantava vaikutus. Goffmanin mukaan päämäärät ovat vain merkitysavain, jolla henkilökunta (ja joskus myös asukit) pystyvät selittämään laitoksen toiminnan. Helsingiuksen mukaan köyhäntalojen tarkoitus oli antaa kunnille tilaisuus käyttää hyväkseen niille kuuluvaa isäntävaltaa enemmän tai vähemmän työkykyisiin avunnauttijoihin ja pakottaa laiskureita töihin. Toiseksi tarkoituksena oli estää työkykyisiä mutta työhaluttomia henkilöitä aiheettomasti turvautumasta köyhäinhoitoon ja siten rajoittaa avunnauttijoiden määrää. Kolmanneksi vaivaistalon tarkoitus oli hankkia sairaille ja raihnaille asianmukaista hoitoa ja rauhallinen olinpaikka. Näin vaivaistalo oli sekä työlaitos että sairaala eli raihnaiten hoitola. Nämä olivat siis vaivaistalojen julkisia päämääriä¹⁷⁵

Käytännössä vaivaistalojen toiminnassa oli paljon ongelmia. Talvisaikaan talot täyttyivät äärimmilleen, eikä silloin ollut mahdollista järjestää kovaa, kurinalaista työtä kuten oli ollut tarkoitus. Näin vaivaistaloista ei muodostunut pakkolaitoksen omaisia, pelottavia ja karkottavia paikkoja. Vähitellen ongelmaan reagoitiin tekemällä vaivaistaloon pääsy helpoksi, mutta sieltä pois pääsy vaikeaksi. Vaivaistalossa talvella annettu hoito tuli korvata kesällä tehdyllä työllä, joten työkykyiset asukit eivät enää päässeet keväisin vapaaseen työnhakuun. Kasvattavan työnteon sijaan pelotteeksi tuli

¹⁷⁴Goffman 1997, 17.

¹⁷⁵Goffman 1997, 69; Helsingius 1917, 70.

vapaudenmenetys. Tämä kehitys havaittiin jo pian ensimmäisten vaivaistalojen perustamisen jälkeen. Siitä huolimatta vaivaishoidon tarkastelijan propaganda säilyi samana: vaivaistaloissa työ ja kuri parantavat laiskuuden ja siten auttavat poistamaan köyhyysongelman. Tilanne oli paradoksaalinen: ideologian mukaan kasvatettiin vaivashoitolaisia itsenäiseen elämään ja omasta toimeentulosta huolehtimiseen. Silti käytännössä sidottiin työkykyiset hoidokit mahdollisimman pitkäksi aikaa laitokseen tekemään sen töitä ja riistettiin näin mahdollisuudet itsensä elättämiseen ja toimeentuloon.¹⁷⁶

Goffmanin ajatus siis pätee yleisesti vaivaistaloja tarkasteltaessa. Vaivaistalojen piti olla pelottavia työlaitoksia, mutta todellisuudessa niistä tuli irtaimen, työkyvyttömän ja vaivaisen väen säilytyspaikkoja. Voidaan ajatella, kuten Goffman toteaa, että työ- ja kasvatuslaitoksen ideaa hellittiin laitoksen henkilökunnan motivoimiseksi työhönsä. Vaivaistalot synnyttivät uuden ammattiryhmän, laitostyöntekijät, ja vaivaistalojen johtajien koulutus käynnistettiin valtakunnallisesti. Koulutuspäivillä, kuten vaivaistalon johtajille tarkoitettulla kurssilla vuonna 1896 Jyväskylässä, iskostettiin laitosideologia tiukasti johtajien mieliin. Köyhäinhoito ammatillistui, kun yhä useampaan laitokseen palkattiin koulutettu johtaja. Vielä enemmän kuin henkilökunnan motivoimiseksi työhönsä, työlaitoksen ideaa käytettiin laitoksen olemassaolon puolusteluun. Vaivaishoidontarkastelijan oli täytynyt huomata laitosten ongelmat ja perimmäisen toiminta-ajatuksen soveltumattomuus kuntien vaivaishoidon ratkaisuksi. Siitä huolimatta aloitettua politiikkaa jatkettiin härkämpäisesti. Valtion taholta ei tarjottu vaivashoitomenojen kanssa kamppaileville kunnille muita ratkaisuja kuin hyviä neuvoja ja vaivaistalolainoja. Virallinen ideologia ohitti käytännön realiteetit.¹⁷⁷

Taustalla voidaan nähdä valtion pyrkimys tehdä kuntien vaivaishoidosta tarkoituksenmukaista ja helposti viranomaisten kontrolloitavissa olevaa. Vaivaistalo ei toiminut niin kuin sen oli tarkoitus, mutta ainakin sen toiminta oli helposti valvottavissa ja ohjailtavissa. Vielä voi ajatella, että samalla luotiin tietty valvottu vaivaisten ryhmä. Ajalla ennen vaivaistaloa kuka tahansa yhteisön jäsen saattoi vaikeuksissaan turvautua kunnan apuun ilman sen suurempaa leimautumisen pelkoa. Lyhytaikaisen kotiavustuksen saaminen ei johtanut avustettavan perinpohjaiseen kontrollointiin tai valvontaan. Vaivaistalon myötä tilanne muuttui. Köyhäinhoidon periaatteeksi tuli, että

¹⁷⁶Piirainen 1958, 388-390; Helsingius 1917, 2.

¹⁷⁷Goffman 1997, 69; Van Aerschot 1996, 114-115,122; Piirainen 1958, 218.

kenen tahansa apua saavan piti vaadittaessa korvata se työllä laitoksessa. Näin pyrittiin erottelemaan tosivaivaisten ryhmä ja saamaan se laitoksen valvonnan ja ojennuksen alaisuuteen ja samalla erottamaan se yhteisön täysivaltaisesta jäsenyydestä. Köyhät marginalisoitiin ja köyhyydestä tuli jo sinällään yhteiskunnan normien vastaista. Näin köyhiin voitiin alkaa soveltaa eriasteisia kontrollikeinoja. Samalla pyrittiin turvaamaan yhteiskuntarauha ja –järjestys eristämällä mahdollisesti vaarallinen ”irtain aines” valvonnan alle.¹⁷⁸

Michel Foucault käsittelee samankaltaista prosessia tutkiessaan vankilalaitoksen päämääriä ja käytäntöjä. Hänen mukaansa vankiloiden perimmäinen tarkoitus ei suinkaan ole ”parantaa” lainrikkoojia, vaan luoda valvottu rikollisten ryhmä. Rikollisen ryhmän olemassaolo ja jatkuva sen toiminnasta tiedottaminen rikosuutisten avulla tekee hyväksyttäväksi koko yhteiskuntaan ulottuvan oikeus- ja poliisivalvonnan. Samalla pyritään ”moralisoimaan” köyhät luokat, rikollisten antaman käänteisen esimerkin mukaan opettamaan hallitsevan luokan arvot: laillisuuden peruskäsitteet, tottelevaisuus työssä, omistuksen ja säästämisen perussäännöt sekä pysyvyys asumisessa ja perhesuhteissa. Vaivaistaloideologiassa oli selvästi samoja piirteitä vankilalaitoksesta. Laitoksen toiminnan kohteena ei tosin ollut rikollisuus vaan köyhyys, mutta samanlaisen ajattelun kautta vaivaistalon avulla pyrittiin opettamaan ero ”moraalisesti oikean” ja ”turmiollisen” köyhyyden välillä. Laitokseen joutuminen oli merkki moraalista turmeluksesta, laiskuudesta ja synnistä, ja laitokseen joutumista tuli pelätä. Samalla tavoin kuin vankilassa, vaivaistalon näkyvänä pyrkimyksenä oli parantaa ihminen, aiheuttaa hänessä muutos ja ikään kuin aloittaa elämä laitoksessa alusta uudelleen. Käytännössä vaivaistalojen avulla luotiin kontrolloitu ja laitostettu vaivaisten ryhmä ja piilotettiin yhteisön ”marginaalijäsenet”.¹⁷⁹

¹⁷⁸Piirainen 1958, 219; Helsingius 1917, 71; Nygård 1985, 5-14.

¹⁷⁹Foucault 1980, 307-323; Pulma 1990, 177. Vaivaistaloideologian perusteoksena käytetty Helsingin Köyhäinhoidon käsikirjaa.

6. Vaivaistalon arki

6.1. Vaivaistaloon tulo

Kuusjärven vaivaistalo aloitti toimintansa tarkoitusta varten ostetulla maatilalla vuonna 1906. Laitoksen toiminnan käynnistämistä leimasi pragmaattisuus. Ensimmäiseksi johtajaksi valittiin loismies Antti Savolainen vaimoineen. Helsingius suosittelee Köyhäinhoidon käsikirjassaan vaivaistalon johtoon sivistynyttä naista, jonka tuli olla ominaisuuksiltaan hyvä, uhrautuvainen, myötätuntoinen ja hellä. Hänen mukaansa “paatuneimmallakin miehillä on hiukkanen kunnioitusta jäljellä sivistynyttä, jaloa naista kohtaan”¹⁸⁰. Sulkusen mukaan nämä käsitykset liittyvät ajan keskusteluun naisen “todellisesta” luonnosta, uudesta naisidentiteetistä, jossa naisen ominaisuudeksi katsottiin uudenlainen, sosiaalinen äitiys. Naisella katsottiin olevan luontainen kyky hoivata, kasvattaa ja ymmärtää. Uusi äidillisyyys ei tarkoittanut vain biologista äitiyttä vaan aktiivista, sosiaalista äitiroolia, yhteiskunnallista äitiyttä. Samaan tapaan ajatteli Helsingius, jonka tavoitteena oli edistää naisten osallistumista köyhäinhoidon. Hänen mukaansa naisjohtaja oli moraalinen esimerkki, ja hänen vastuullaan oli erityisesti laitoksen kuri ja kasvatustavoitteiden onnistuminen. Apuna johtajattarella tuli olla maataloustöistä vastaava isäntärenki.¹⁸¹

Kuusjärven kunnanisät eivät pahemmin uskoneet jalon naisen kohottavaan vaikutukseen vaivaistensa keskuudessa. Uusi naisidentiteettikeskustelu ei ollut kiirinyt maaseudulle, jossa asiat haluttiin hoitaa perinteiseen malliin. Maaseudulla elettiin patriarkalisessa komennossa. Tämä ei tarkoittanut naisen alistamista, vaan kaikkinaista isännänvaltaa ja yhteisön hierarkkisuutta. Kunnanisät halusivat vaivaistalon johtoon nimenomaan miehen, ja tämän tärkeimmäksi tehtäväksi nostivat laitoksen maatalouden pystyvän hoidon. Vaivaistaloon haluttiin isäntä päättämään ja hallitsemaan samalla tavalla kuin muissakin maalaistaloissa. Loismies Antti Savolaiselta tuskin odotettiin mitään kovin moraalisesti kasvattavaa toimintaa laitoksen hoidokkien keskuudessa, eikä varmaankaan hänen vaimoltaankaan, joka vastasi laitoksen ruoanlaitosta ja siisteydestä.¹⁸²

¹⁸⁰Helsingius 1917, 89-90.

¹⁸¹Sulkunen 1989, 170-171; Satka 1994, 262.

¹⁸²JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 5.10.1906, 31.12.1906; Helsingius 1917, 91; Sulkunen 1989, 164-167.

Hoidokit vaivaistaloon valitsi laitoksen johtokuntana toiminut kunnallislautakunta. Osa asukeista *myönnettiin* vaivaistalolle, osa *määrättiin* ja osa *määrättiin jos kykenee*. Tämä merkitsee sitä, että osa hoidokeista tuli vaivaistaloon omasta hakemuksestaan. Ennen vaivaistalon perustamista yksityishoidossa olleita määrättiin vaivaistalolle halvemman hoidon toivossa, mutta kaikkein raihnaisimpia sinne ei voitu ottaa hoitajien puutteessa. Näitä sijoitettiin edelleen kotihoitoon. Vuonna 1911 kunnallislautakunta turvautui jopa laittomiin keinoihin huonoimpien asukkien hoitamiseksi. Lautakunta päätti noutaa vaimot, joiden miehet ovat vaivaistalolla, vaikka poliisin apuun turvautuen, hoitamaan miehiään vaivaistalolle. Tässä päätöksessä näkyy taas yhteisön perinteinen kollektiivisen vastuun korostaminen. Vaimojen katsottiin olevan edelleen vastuussa miehistään vaikka nämä olikin otettu laitoshoidon. Vaivaistalo oli periaatteessa tarkoitettu työkykyisille avunhakijoille, mutta Kuusjärvellä sinne päätyi lähinnä työkyvyttömiä vanhoja, sairaita ja mielisairaita henkilöitä. Esimerkiksi vuonna 1917 laitoksessa hoidettiin yhteensä 64 henkilöä vuoden aikana. Näistä suurin osa, 36 hoidettavaa, oli vanhuudenheikkoja sairaita. Vuodesta 1924 vaivaistaloon otettujen hoidontarve kirjattiin säännöllisemmin muistiin, mutta tuolloinkin vuoden aikana hoidetusta 70 henkilöstä vain viisi oli täysin työkykyistä. Laitokseen vuonna 1924 otetuista henkilöistä 26 kuoli seuraavan kahden vuoden aikana, joten he eivät sinne tullessaankaan voineet olla kovin reippaassa kunnossa.¹⁸³ (Liite 3).

Käytännössä vaivaistalon työt tekivät siis nuo viisi työkykyistä, jotka kaikki olivat naisia: leskiä, avioton äiti, irstaasta elämästä laitokseen tuomittu sekä tilapäisesti työtön työläisnainen. Näiden lisäksi vaivaistalossa oli renki, ja sinne jouduttiin palkkaamaan myös tilapäistyövoimaa huolehtimaan maatalan töistä esimerkiksi sadonkorjuu-aikaan. Varsinkin kesäaikaan laitosta vaivasi työvoimapula, kun kaikki kynnelle kykenevät palkkautuivat seudun maataloihin. Tätä estämään päätettiin jo vuonna 1909, että talosta pois haluavien piti esittää todistus, josta kävi ilmi että heillä on tiedossa kokotalvinen asuinpaikka ja elatus. Työkykyiset siis sidottiin tiukasti laitoksen työvoimaksi.¹⁸⁴

¹⁸³ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 18.1.1911, 13.11.1911, 21.9.1909, 21.4.1908; JoMa, Kuusjärven kunta, Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945, Vuosikertomus Kuusjärven kunnan kunnalliskodissa v. 1917; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924-.

¹⁸⁴ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 21.9.1909; JoMa, Kuusjärven kunta, Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945, Vuosikertomus Kuusjärven kunnan kunnalliskodissa v. 1917; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924-.

Vaivaistaloon hyväksyttiin vuonna 1911 järjestyssääntö. Sitä, eikä muita varhaisia järjestys- ja ohjesääntöjä ole ikävä kyllä säilynyt, vaan varhaisin säilynyt ohjesääntö on vuodelta 1938. Voidaan kuitenkin olettaa, että tuossa 30-luvun säännössä on samoja piirteitä kuin jo varhaisemmissa ohjesäännöissä¹⁸⁵. Säännön mukaan hoidokkaan taival laitoksessa alkaa huolellisella kylvettämällä ja vaatteiden tarkalla puhdistamisella. Erving Goffman kutsuu tätä vaihetta sisäänkirjoitusmenoiksi eli ”ohjelmoinniksi”. Tuolloin henkilöstä tulee kohde laitoksen hallinnolliseen koneistoon ja hänet pakotetaan laitoksen rutiiniin. Henkilön omaisuus ja oma täysi nimi riistetään ja tilalle annetaan korvikeomaisuus. Kuusjärvellä laitokseen tulo merkitsi laitoksen vaatteisiin pukeutumista. Hoidokkaille annettiin aluksi alusvaatteet ja vuonna 1907 laitokseen hankittiin ompelukone, jolla ommeltiin laitoksen vaatteet asukeille. Hoidokkaiden annettiin kuitenkin pitää vanhat vaatteensa, mihin läänin kuvernööri kiinnitti huomiota tarkastaessaan kunnan vaivashoitoa. Seinillä ja sängyissä säilytetyjä ryysyjä pidettiin epähygieenisinä ja niihin liittyi pelko asukkien hallitsemattomasta lähdöstä laitoksesta. Vaivaistalon vaatteissa karanneet hoidokit olivat helposti tunnistettavissa ja palautettavissa takaisin, mutta omissa vaatteissa lähtenyt hoitolainen ei herättänyt huomiota. Vaivaistalon vaatteiden vieminen laitoksen ulkopuolelle oli myös rikos, mikä lisäsi karanteen ja kiinniotetun rangaistusta.¹⁸⁶

Sisäänkirjoitusmenoihin olisi kuulunut Helsingiuksen käsikirjan mukaan myös johtajattaren henkilökohtainen osanoton ilmaus hoidokasta kohtaan ja hoidokkaan olosuhteisiin, kärsimyksiin ja tarpeisiin perehtyminen. Tämän jälkeen johtajattaren tulisi ilmoittaa julkisesti muille hoidokkaille, esimerkiksi aamurukouksien yhteydessä, miksi uusi tulokas on talossa. Johtajattaren piti myös tutustuttaa uusi asukka laitoksen järjestykseen ja osoittaa uudelle oman paikkansa. Helsingiuksen mukaan hoidokkaalle tulee heti tehdä selväksi, että vaivaistalo tarjoaa hyvää hoitoa ja ystävällistä kohtelua, mutta vaatii samalla järjestystä ja kuuliaisuutta. Hoidokkaan tulee nukkumatta alistua järjestettyyn elämään, vapauden menetykseen ja köyhäinhuoltohallituksen isäntävaltaan. Goffman kutsuu totaalisille laitoksille tyypillisiä julkisia tunnustustilaisuuksia minuutta koskevan informaatio suojan loukkauksiksi. Järjestyssääntöihin alistuminen merkitsee hänen mukaansa aikuisen itsemääräämisoikeuden menet-

¹⁸⁵ Ainakin ohjesääntö noudattaa yhä Köyhäinhoidon käsikirjan tarjoamia periaatteita, joten oletan, että nuo periaatteet ovat olleet jo varhaisimmissa ohjesäännöissä.

¹⁸⁶ JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 6.2.1911; JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö; JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk.12.1.1907; OKA, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, Kuvernöörin tarkastus 25.8.1910; Piirainen 1958, 357; Goffman 1997, 19-20.

tämistä ja alenemista ikäluokissa. Näitä minuuden nöyryytyksiä ja niille esitettyjä perusteita hän pitää usein pelkkinä järjestyksinä, joiden taustalla on pyrkimys ohjata suuren henkilömäärän toimintaa rajoitetussa tilassa vähin varoin.¹⁸⁷

6.2. Kuri ja rankaiseminen

Toimintaa vaivaistalossa ohjasivat järjestyssääntö ja tiukka päiväjärjestys. Päiväjärjestystä ei ole säilynyt, mutta vuonna 1912 suoritettussa tarkastuksessa todettiin, että vaivaistalossa oli yölepoa vain kello yhdeksästä illalla kello neljään aamulla. Työtunteja oli 11½ ja loppu aika käytettiin ruokailuun ja rukouksiin, joita oli aamuin ja illoin. Lauantaisin kylvettiin ja siivottiin ja sunnuntai oli lepopäivä. Köyhän työjärjestys oli ankaran kova, kuten tarkastuksen suorittanut W. Tawaststjerna totesi jo tuolloin. Kaikki eivät tosin työhön kyenneet, eikä sitä myöskään heiltä vaadittu. Vain työkykyisiltä työhoidokkailta voitiin köyhäinhoidon ohjeiden mukaan vaatia työtä kuten tavalliselta palvelusväeltä. Heikkokuntoisille työhoidokkaille järjestettiin kevyempää työtä. Elatushoidokkaat, sairaat, raihnaat, vuoteenommat ja heikkomieliset, oli kokonaan vapautettu työstä.¹⁸⁸

Foucaultin tutkimuksessa on käsitelty samanlaista ajankäytön tehokkuutta. Foucaultin mukaan vankilan tiukka päiväjärjestys, kieltojen ja velvoitusten järjestelmä sekä valvonta ja toisaalta sen hengelliset tuokiot muodostavat kokonaisuuden, jonka tarkoituksena oli houkuttaa vankeja hyvään ja samalla vieroittaa pahasta. Muuttumaton, yksitoikkoinen järjestys luo Foucaultin mukaan kuria. Kuri merkitsee ajan perinpohjaista hyödyntämistä, ja sen vaatima tiukka ajankäyttö mahdollistaa tiukan valvonnan. Kurinpitäjärjestelmien ytimessä on rangaistusmekanismi, laitoksen oma alirangaistusjärjestelmä, joka toimii lakien tyhjäksi jättämällä alueella. Rangaistukset suunnataan laitosasukkaiden ajankäytön (esimerkiksi myöhästymiset), toiminnan (tarkkaamattomuus), käytöksen (tottelemattomuus), puheiden (röyhkeys), ruumiin (epäsiisteys) ja seksuaalisuuden (säädyttömyys) poikkeamia vastaan. Tiivistettynä kurinpidossa rangaistavia rikkeitä ovat sääntöjen noudattamatta jättäminen, kaikki mikä ei sovi niihin ja kaikkinaiset poikkeamat. Rangaistus on vain osa palkitsemisen ja rankaisemisen järjestelmää eikä sen päämäärä suinkaan ole rikkeen sovitus tai uu-

¹⁸⁷Helsingius 1917, 99-103; Goffman 1997, 35-38.

sien ehkäiseminen. Foucaultin mukaan kurinpitäjärjestelmän idea on vertailla yksilöitä keskenään, asettaa heitä arvojärjestykseen, erottaa jotkut yhteisön ulkopuolelle eli normaalistaa yksilöitä, asettaa heidät normin vallan alle.¹⁸⁹

Rangaistukset ja palkkiot kuuluivat Kuusjärvenkin vaivaistalon arkeen. Helsingiuksen ohjeiden mukaan laitoksen johtajan käytöksen tuli olla moitteetonta. Hänen tuli antaa varmoja käskyjä, joita ei saanut perua eikä vähääkään muuttaa. Hoidokkien piti noudattaa käskyjä hiukkaakaan vastustelematta. Jos joku uskalsi vastustella, häntä tuli ensin varoittaa ja sitten rangaista. Automaattinen rangaistus seurasi toisen sukupuolen tapaamisesta tai muusta sopimattomasta käytöksestä, josta saattoi saada enimmillään neljä vuorokautta arestia. Kuusjärven kunnalliskodin ohjesäännössä vuodelta 1938 hoidokkaita kielletään vakavasti: 1) johtajattaren luvatta poistumasta laitoksesta, 2) astumasta huoneisiin pyyhkimättä jalkojaan, 3) käymästä aterialle pesemättä käsiään, 4) makaamasta vuoteellaan jalkineet jalassa, 5) keittämistä kahvia muutoin kuin johtajattaren määräämillä ajoilla ja paikoilla, 6) polttamasta tupakkaa ulkosuojissa ja paikoissa, joissa johtajatar on sen kieltänyt, 7) syljeskelemästä lattialle, 8) asettamasta vuoteisiinsa vaatekappaleita, ruuan jätteitä tai muita esineitä ja säilyttämistä komeroissa, kaapeissa tai laatikoissa likaisia vaatteita, ruuan jätteitä tai muuta likaavaa tai hajuavaa tavaraa.¹⁹⁰

Ohjesäännön mukaan kunnalliskodin johtajalla oli valta rangaista muustakin huolimattomuudesta, epäjärjestyksestä, vaatteiden, huone- ja työkalujen tahallisesta turmelemisesta, riidoista hoidokkaiden kesken sekä muuten sopimattomasta käytöksestä. Säännöt olivat varmaankin samankaltaiset jo aiemmin, sillä vuonna 1915 vaivaistalon johtaja Olli Koistinen kertoo langettaneensa arestirangaistuksia seuraavista syistä: riiteleminen keskenään, haukkuminen, puhtauden rikkominen, luvaton poistuminen, laitokselle kuulumattomien töiden tekeminen ja varkaudet. Kaikki Foucaultin mainitsemat rankaisemisen syyt olivat siis täälläkin käytössä. Puututtiin laitosasukin ajankäyttöön ja rutiinista poikkeamiseen: luvaton poikkeaminen, toimintaan: luvattomien töiden teko, käytökseen: riiteleminen keskenään, puheisiin: haukkuminen sekä ruumiiseen: puhtauden rikkominen. Säädettömästä käytöksestä ei tuona vuonna rangaistu, mutta periaatteessa johtajalla oli valta kieltää kaikki seksuaali-

¹⁸⁸OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, W. Tawaststjernan suorittama tarkastus 15.2.1912; Helsingius 1917, 103-105.

¹⁸⁹Foucault 1980, 139, 162, 170-175, 194-207.

nen kanssakäyminen laitoksessa, myös aviopareilta, ja rangaista jos sitä esiintyi. Esimerkiksi vuonna 1928 laitoksen naishoidokki ja työmies olivat harjoittaneet sukupuoliyhteyttä. Rangaistukseksi työmies erotettiin laitoksen töistä ja hoidokki suljettiin seitsemäksi vuorokaudeksi eristyksiin yksityishuonerangaistukseen.¹⁹¹

Foucaultin teoriaa soveltaen voidaan sanoa, että Kuusjärven vaivaistalossa oli sallittua vain se, mikä ei ollut erikseen kiellettyä. Ohjeet ja säännökset säätelivät hoidokkien arkea tunti tunnilta. Hoidokkien oli määrä oleskella pääasiallisesti niissä huoneissa, joihin heidät oli määrätty, ja noudattaa puhtautta, säädyllyisyyttä ja hiljaista käytöstä niin etteivät häiritse huonekumppaneiden ja laitoksen yleistä järjestystä.¹⁹² Pekka Haatanen tutkimuksessa on kuvaava ote vaivaisvanhuksen vaikeuksista sopeutua vaivaistalon järjestykseen:

*“Hoitolassakaan ei hän (Pietu) ottanut sentähden viihtyäkseen, kun siellä oli tuo kiusallinen järjestys, määrätty säännöt ja pykälät ja määrätty työ. Menipä tarpeelleen kylmässä pakkasessa portaiden viereen, niin siitä rangaistiin, ottipa tuvassa käytäntöön totutut elämäntapansa niin siitä rangaistiin, laskipa leikkiä ämmäin kanssa ja vähän vaimoihmisiä kutkutteli, niin siitä rangaistiin, kun ei joka päivä pessyt ja kal-tannut itseään niin siitä rangaistiin ... kaikista rangaistiin ... ja yhä rangaistiin”.*¹⁹³

Sääntöjen ja rangaistusten oli tarkoitus totuttaa laitoksen hoidokit uudenlaiseen, säädeltyyn elämään. Niiden avulla uskottiin voitavan opettaa erilaisia hyveitä, kuten työteliäisyyttä ja säästäväisyyttä. Myös puhtauden korostaminen oli keskeistä. Oli totta, että kuusjärveläinen loisväestö ei välttämättä ollut puhtauteen tottunut, sillä ahtaasti toisten nurkissa asuessa ylenpalttiseen peseytymiseen ei ollut juuri mahdollisuuksia. Helsingiuksen ohjeiden mukaan vaivaistalossa piti kylpeä vähintään kerran viikossa, liinavaatteet (alusvaatteet) tuli vaihtaa kerran viikossa ja lakanat kaksi kertaa kuussa. Kerran viikossa piti tuulettaa ja tomuttaa kaikki sängyt ja sänkyvaatteet.

¹⁹⁰ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö vuodelta 1938. Helsingius 1917, 98-100, 105.

¹⁹¹ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö vuodelta 1938; JoMa, Kuusjärven kunta, Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945, Kuusjärven kunnan vaivaistalon toiminta ja tilikertomus vuodelta 1915; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin johtokunnan ptk. 9.8.1928.

¹⁹² JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö vuodelta 1938.

¹⁹³ Haatanen 1968, 99. Ote on Pietari Päivärinnan kirjasta Puutteen Matti (1882), joten se kaunokirjallisuuden tapaan ehkä liioittelee kuvauksessaan. Silti loisväestön totunnaisten tapojen ja vaivaistalon sääntöjen törmäykset olivat varmaankin kuvattu tyypisiä.

Näillä toimenpiteillä hyökättiin tauteja ja syöpäläisiä vastaan. Kuvernööri painotti asiaa tarkastuksessaan Kuusjärvellä. Hänen mukaansa johtajan velvollisuus on totuttaa hoidokkinsa järjestykseen ja puhtauteen sekä ruumiin voimiensa mukaiseen työhön. Hoidokin uskottiin siis vaivaistalon avulla muuttuvan nöyräksi, puhtaaksi ja ahkeraksi.¹⁹⁴

Goffmanin ajatusta mukaillen hoidokin piti alistua laitoksessa uudelleen kasvatettavaksi. Hänet pakotettiin uuteen lapsuuden tilaan, jossa laitoksen johtaja toimi ikään kuin uutena vanhempana opettaen käytöksen, hygienian ja työnteon alkeita. Helsingiuksen teksteistä on luettavissa samantapainen, alentuva suhtautuminen vaivaistaloissa hoidettaviin. Hänen mukaansa taloissa on lähinnä laiskoja tyhjäntoimittajia, kuljeksivaa elämää viettäneitä, irstaita naisia ja tapoihinsa tottuneita vanhuksia, joista suuri osa on enemmän tai vähemmän tylsämielisiä. Tämä väitetty älyn vajavaisuus ilmeisesti oikeutti Helsingiuksen mielestä kohtelemaan kaikkia hoidokkeja kuin he eivät olisi aikuisia lainkaan. Helsingiuksen ajatukset ovat samansuuntaisia kuin ajan uuden opin, rotuhygienian, jonka määrittelyn mukaan vaivaistalon asukit olivat rodollisesti rappeutuneita ja siten henkisesti ala-arvoisia. Kuvaavaa on suhtautuminen laitoksissa olleisiin perheisiin. Helsingiuksen mukaan lapset tulee pitää mahdollisimman paljon erillään vanhemmista hoidokkaista, etteivät nämä pääse puuttumaan johtajan kasvatukseen ja levittämään siveellistä turmelusta lapsiin. Edes lasten vanhemmilla ei Helsingiuksen mielestä ollut oikeutta puuttua johtajan käyttämiin lastenkasvatukseen. Helsingiuksen mielestä vaivaistaloissa olevat vanhemmat eivät siis olleet kykeneviä päättämään lastensa kasvatuksesta tai puuttumaan siihen.¹⁹⁵

Vaivaistalon johtajalla oli valta rangaista sääntöjä rikkoneita sopivan ankaraksi katsomallaan rangaistuksella. Pienestä rikkeestä saattoi selvitä vakavalla nuhtelulla, vakavammasta oli kovemmat seuraukset. Johtaja saattoi määrätä rangaistavan aterioimaan erillään muista hoidokkaista tai kieltää häneltä pääsyn laitoksen ulkopuolelle määrääjäksi. Arestirangaistus oli ankarin muoto. Se tarkoitti hoidokin pitämistä eristyksissä yksityishuoneessa ja työssä enintään viikon verran tai yksityishuoneessa enintään neljä vuorokautta.¹⁹⁶ Vuonna 1912 arestirangaistusta kuvaillaan näin: "Niitä hoidokkaita, jotka johtajan mielestä ovat tottelemattomia rangaistaan siten, että ne

¹⁹⁴OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, Tarkastuskertomus 28.10.1909. Helsingius 1917, 105, 108.

¹⁹⁵Helsingius 1917, 105, 108; Mattila 1991, 170.

suljetaan puolipimeään koppiin”.¹⁹⁷ Foucaultin mukaan eristysrangaistuksen ajateltiin olevan keino rangaistavan uudistumiseen. Yksinäisyydessä rangaistavalla oli aikaa ajatella tekoaan ja katua ja siten uudistua samaan tapaan kuin vankiloissa tai luostareissa. Käytännössä eristäminen oli usein henkisesti hyvin raskasta ja uudistumisen sijaan pikemminkin mielenterveyttä horjuttavaa. Eristyksen lisäksi työnteon ajateltiin tuovan muutoksen laitoksen asukkiin. Kova työ toimi sovituksena ja parannuksena sekä opetti järjestystä ja säännöllisyyttä.¹⁹⁸

Rangaistukset olivat vain toinen puoli kurijärjestelmää. Hoidokeille, jotka olivat kunnostautuneet hyvällä käytöksellä ja ahkeruudella, voitiin jakaa pieniä kannustuspalkkioita. Luottohoidokeille saatettiin maksaa pientä palkkaakin, esimerkiksi vuonna 1908 hoitolainen Heikki T:lle maksettiin 50 penniä kuukaudessa yövahdin toimesta. Vuonna 1923 päätettiin maksaa palkkaa työskenteleville hoidokeille, jos he tinkimättömästi ottavat osaa kaikkeen työhön. Etuoikeuksien myöntämisellä pyrittiin Goffmanin mukaan henkilökohtaiseen uudelleenorganisaatioon, uudistumiseen. Etuoikeuksia ja palkintoja myönnettiin henkilökunnalle teoin ja hengessä osoitetusta kuuliaisuudesta. Niillä palkittiin laitoksen arvot sisäistäneitä hoidokkeja. Etuoikeuksia voitiin asukia rangaistaessa ottaa pois väliaikaisesti tai pysyvästi. Foucaultlaisittain asukkeja luokiteltiin koko ajan, heitä jaettiin erilaisiin järjestyksiin. Palkkioita antamalla ja vähentämällä ilmaistiin eroja yksilöiden välillä ja leimattiin osa epäkelvoiksi laitokseen. Vaivaistaloon sopeutumattomat taas saatettiin lähettää pakko-työhön. Kuusjärven ohjesäännön mukaan, jos rikkoja ei ota ojentuakseen laitoksen käytettävissä olevista rangaistuksista, hänet voidaan varoituksen jälkeen toimittaa yleiseen työhön. Foucaultin mukaan täten taataan sopeutumattomien rangaistusura, siirtäminen laitoksesta toiseen.¹⁹⁹

¹⁹⁶ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö vuodelta 1938.

¹⁹⁷ OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastus 15.2.1912, W. Tawaststjerna.

¹⁹⁸ Foucault 1980, 268-271.

¹⁹⁹ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö vuodelta 1938; JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. 21.4.1908 ja Kuusjärven köyhäinhoitoltk.ptk. alkaen 1923-, 1.6.1923; Goffman 1997, 40-41; Foucault 1980, 203, 338.

6.3. Vaivaistalon rakennus

Helsingiuksen ohjeiden mukaan kunnan vaivaistalon piti olla riittävän suuri. Jokaisen apuapyytävän tuli olla selvillä siitä, että hänen täytyy niin vaadittaessa mennä laitokseen ja alistua sen järjestyssääntöihin. Tällä haluttiin ehkäistä laiskuutensa vuoksi avuntarpeeseen joutuneiden anomukset. Helsingiuksen mukaan liian pieni talo ei olisi riittävä pelote, vaan talossa tuli olla tilaa kaikille apuapyytäville. Vaivaistalolla ei myöskään saisi olla liian suuria tiluksia. Helsingiuksen mukaan suuret tilukset aiheuttavat, että maanviljelys muodostuu laitoksessa liian keskeiseksi, kun pääasiana pitäisi olla laitoksen sisäinen järjestys sekä heikkojen ja sairaiden hoito.²⁰⁰

Kuusjärven vaivaistalon tilukset eivät olleet valtavat, mutta silti ne veivät päähuomion vaivaistalon muulta toiminnalta ainakin kunnallislautakunnan mielissä. Helsingiuksen mielestä paras olisi pienehkö tila, jolla kuitenkin riittäisi tarpeeksi työtä. Vaivaistalon tulisi sijaita kirkon läheisyydessä, jolloin ahkera jumalanpalveluksissa käyminen olisi mahdollista. Kunnan keskuksen läheisyys olisi myös hyväksyttävä, sillä tällöin papin, nimismiehen ja lääkärin olisi helppo vieraila laitoksessa. Tilan läheisyydessä tuli olla runsaasti vettä ruuanlaiton, pesun ja puhdistuksen tarpeisiin. Hygieniavaatimuksena oli lisäksi riittävä ilmanvaihto. Huoneissa tuli olla venttiilit ja niitä tuli tuulettaa ahkerasti raittiin ilman saamiseksi. Kuusjärven vaivaistaloa moititaan tarkastuksissa tunkkaiseksi. Ilmeisesti lämpöä ei tahdottu tuhlata harakoille, sillä ikkunoita ei liiemmälti auottu eikä huoneissa ollut venttiileitä.²⁰¹

Kuusjärvellä vaivaistalo sijaitsi ensin Pohjoisaholla, lähellä Outokummun kylää. Se perustettiin tarkoitusta varten ostetulle Koistilan tilalle, jonka rakennukset saivat kelvata sellaisinaan vaivaistalon tarpeisiin. Matkaa kirkolle oli yli viisi kilometriä, eikä ympäristössä sijainnut kuin jokunen mökkipahanen.²⁰² Helsingiuksen hyviä neuvoja ei Kuusjärvellä noudatettu ja niinpä tarkastuksen yhteydessä vuonna 1912 jouduttiin toteamaan: "Hoidokkaat olivat huonoissa vaatteissa, sängyissä ei ollut lakanoita ja lääkäri ei käy".²⁰³ Paikkakunnalla ei tuolloin vielä ollut omaa lääkäriä, sillä ensimmäinen lääkäri kuntaan saatiin vasta vuonna 1918. Lähimmät lääkärit olivat Joen-

²⁰⁰ OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, piirilääkärin tarkastus 21.8.1909, tarkastuskertomus 2.12.1912; Helsingius 1917, 71-76.

²⁰¹ OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, piirilääkärin tarkastus 21.8.1909, tarkastuskertomus 2.12.1912; Helsingius 1917, 71-76.

²⁰² JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 24.7.1905, 20.10.1905.

suussa ja Kuopiossa, joten Kuusjärven terveydenhuolto oli kättilö-rokottajan varassa. Jonkun verran kuusjärveläiset kävivät Joensuussa lääkärinhoitoa saamassa, osa myös kunnan kustannuksella, mutta vaivaistalon asukkeja ei sinne saakka ilmeisesti katsottu tarpeelliseksi lähettää. Pohjoisahon välittömässä läheisyydessä ei ole järveä tai jokea, joten ilmeisesti vaivaistalossa oltiin kaivoveden varassa vastoin Helsingiuksen ohjeita.²⁰⁴

Vaivaistaloa suunniteltiin laajennettavaksi, mutta sairas- ja haurainhuoneiden rakennus lykkääntyi kunnan muiden rakennushankkeiden vuoksi. Mielisairaas ja sairaat olivat ilmeisesti sijoitettuna muiden hoidokkaiden joukkoon, tosin vaikeimmin mielisairaita voitiin lähettää Niuvanniemen parannuslaitokseen. Vuonna 1910 geologinen toimikunta teki valtauksia vaivaistalon mailla ja kunnassa ryhdyttiin pohtimaan vaivaistalon tilan myymistä kaivosyhtiölle. Rakennushankkeet viivästyivät tästäkin syystä.²⁰⁵

Vuonna 1917 kunta päätti myydä vaivaistalon tilan kaivosyhtiölle. Uutta vaivaistaloa ryhdyttiin rakentamaan samana vuonna, ja sen pohjapiirustukseksi valittiin vaivahoidon tarkastaja Bruno Sarlinin ehdottama piirros. Talo rakennettiin Alaviin, joka oli myös kaukana keskuksista. Tällä kertaa Kuusjärvellä toimittiin vaivahoidon suositusten mukaan. Talo rakennettiin mallipiirustusten mukaan, tosin ratkaisuiltaan yksinkertaistettuna. Helsingiuksen mukaan rakennuksessa tärkeintä oli valvonnan helppous sekä mahdollisuus jakaa hoidokit eri osastoille sukupuolen, iän, terveyden-tilan ja siveellisen kannan mukaan. Helsingius kannatti pieniä huoneita isojen tupien sijaan. Tuvisia kantautuivat häiritsevät äänet ja näyt, ja niissä hoidokkaita oli vaikea jakaa eli luokitella.²⁰⁶

Uuden rakennuksen arkkitehtuuri oli suunniteltu tekemään valvonta helpoksi. Vaivaistalo oli jaettu naisten ja miesten puoliin. Keskellä oli rukous- ja ruokasali sekä

²⁰³OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomus 15.2.1912, W. Tawaststjerna.

²⁰⁴Immonen, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

²⁰⁵JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 18.4.1910, 20.12.1910, 29.4.1912 ja Kunnallisltk.ptk. 4.4.1910.

²⁰⁶JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 18.6.1917; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnanvaltuuston ptk. 19.11.1917, 21.1.1918. Joensuun maakunta-arkistossa on Kuusjärven kunnalliskodin pohjapiirustuksen kanssa samassa kansiossa Axel Mörnen mallipiirustus no 15 kunnalliskotirakennuksia varten. Pohjapiirustukset ovat melko yhteneväiset mm. huonejaoltaan. Kuusjärven piirustuksesta puuttuvat Mörnen fasadin koristeet ja se on myös jonkin verran pienempi. JoMA Kuusjär-

erillisenä laitoksen keittiö ja johtajan huoneisto. Naisten ja miesten puolille oli omat sisäänkäynnit. Molemmilla puolilla oli viisi makuuhuonetta sekä päivä- ja käsityöhuone. Vuonna 1924 laitoksessa oli yhteensä 70 hoidokkia. Näistä kuitenkin vain puolet oli koko vuoden hoidettavina. Laitoksessa oli noin 46 hoitopaikkaa, joten luultavasti kunkin huoneen jakoi 4-5 hoidokkia. Tilat olivat ilmeisesti väljemmät kuin vanhassa vaivaistalossa, jossa jouduttiin tilanpuutteen vuoksi käyttämään myös ruokasalia asuinhuoneena. Vanha talokin oli jaettu osastoihin, mutta muuta tietoa sen pinta-alasta tai pohjapiirustuksesta ei ole säilynyt. Mielisairaille ei rakennettu omaa osastoa, kuten ohjeissa suositeltiin, vaan vaikeasti mielisairaita, ns. raivohouruja, säilytettiin tilapäisiksi tarkoitetuissa kopeissa. Erillinen mielisairasosasto laitokseen rakennettiin vasta vuonna 1933. Tarkastuksissa puututtiin mielisairaiden hoitoon ja siihen, ettei sairaita eristetty kunnolla, vaan että esimerkiksi laitoksessa hoidettavat lapset saattoivat päästä kosketuksiin vakavasti sairaiden kanssa.²⁰⁷

Molemmat vaivaistalot olivat luonteeltaan kasarmimaisia rakennuksia. Vanha vaivaistalo oli luultavasti ollut perinteinen maalaistalo, jonka huonetiloja oli jaettu karkeasti naisten ja miesten puoliin. Tästä huolimatta yhteisasuminen ei laitoksessa kokonaan loppunut, sillä tilanpuutteen vuoksi myös ruokasalia käytettiin asuinhuoneena. Yhteisasuminen oli Kuusjärvellä totuttu tapa. Kun väestöstä yli puolet oli loisia, olivat asumisolot ahtaat ja eroja miesten ja naisten, nuorten ja vanhojen ja terveiden ja sairaiden välille ei juuri tehty.²⁰⁸

Uudessa vaivaistalossa hoidokkeja koetettiin totuttaa uuteen järjestykseen. Sukupuolet erotettiin toisistaan, vain joissakin tapauksissa vanhojen avioparien sallittiin asua yhdessä. Hoidokkeja yritettiin luokitella iän, siveellisen tason ja sairauksien perusteella. Perheet hajotettiin erilleen, tosin usein vaivaistaloon olivat hakeutuneet vain perheen äiti ja lapset. Laitoksen virallisiin periaatteisiin kuuluivat vain yksilöt,

ven kunta, Kunnanvaltuusto, Kunnanhallitus, Kunnalliskotia koskevat asiakirjat 1911-1945; Helsingius 1917, 77-79.

²⁰⁷ JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, Kunnanhallitus, Kunnalliskotia koskevat asiakirjat 1911-1945, Kuusjärven kunnalliskodin pohjapiirustus. Huoneiden käyttötarkoituksen selvittämisessä apuna Mörnen pohjapiirros; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomus 15.2.1934, jonka mukaan laitoksessa oli 46 hoitosijaa. Saman verran sijoja oli luultavasti aiemmin, sillä laitoksessa annettiin hoitoa vuonna 1924 yhteensä 16220 hoitopäivänä, mikä jaettuna 365 päivällä on n. 44,4; OKA Kuusjärven kunta, Kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924-; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomukset 2.12.1912, 21.7.1917, 12.8.1925, 5.8.1927, 23.9.1933.

²⁰⁸ OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomus 21.7.1917; Piirainen 1958, 372-379.

joita haluttiin kasvattaa moraalisesti. Perheitä ja perheiden ongelmia ei laitoksessa haluttu eikä osattu käsitellä.²⁰⁹

6.4. Ruokajärjestys

Helsingiuksen mielestä laitoksessa tuli tarjota samanlaista ruokaa kuin paikkakunnalla muutenkin. Ruoan tuli olla riittävää, terveellistä sekä ennen kaikkea puhtaasti valmistettua. Kahvi ei Helsingiuksen mukaan kuulunut tarpeenmukaiseen ylläpitoon. Piiraisen mukaan ruoka vaivaistaloissa vastasi paikkakunnalla palkollisille annettua ruokaa tai oli usein hieman sitä huonompaa. Kuusjärven vaivaistalolla noudatettiin alusta saakka määrättyä ruokajärjestystä. Vuonna 1912 sitä muutettiin halvempaan suuntaan. Entisessä järjestyksessä lihakeittoa oli ollut viisi kertaa viikossa, mutta sitä pidettiin liian kalliina ja vähennettiin kolmeen kertaan viikossa. Kahvia oli tähän saakka kukin keittänyt omista jauhoistaan omalla ajallaan, mutta nyt sitäkin ryhdyttiin sääntelemään, sillä käytäntö kulutti liikaa polttopuita. Kahvia päätettiin keittää yhteisesti kaksi kertaa päivässä, mutta kahvijauho piti jokaisen kustantaa itse. Kahvi oli siis Kuusjärvelläkin ylellisyyttä, jota kunta ei ryhtynyt kustantamaan, mutta ihmiset olivat niin tottuneet kahvinjuontiin, ettei sitä voitu heiltä kieltääkään. Tuloksena oli kompromissiratkaisu.²¹⁰

Alkuaikoina vaatimus puhtaasta ruoanlaitosta ei välttämättä toteutunut, sillä ruokasalissa asuttiin ja syötiin. Ei ole säilynyt tietoa, oliko vanhassa vaivaistalossa erillistä keittiötä, mutta luultavasti ruoka laitettiin samassa tilassa kuin syötiinkin. Uudessa vaivaistalossa oli erillinen keittiö ja ruoansäilytystilat, mikä lisäsi siisteyttä. Johtajalla oli omat ruokansa ja hänen ruokansa valmistettiin erikseen hoidokkien ruoasta, sillä se oli laadultaan parempaa. Hän myös aterioi omilta astioiltaan. Vaivaistalossa annettiin työssä käyville ja lapsille parempaa ruokaa kuin muille. Hierarkia ja hoidokkien jako erilaisiin ryhmiin näkyi siis myös ruokailutilanteissa. Johtaja saattoi myös käyttää harkintaansa tarjottavan ruoan suhteen. Esimerkiksi vuonna 1916 lai-

²⁰⁹OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomus 21.7.1917; Piirainen 1958, 372-379.

²¹⁰JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. 25.11.1912; Helsingius 1917, 119-123; Piirainen 1958, 362.

toksen johtaja antoi runsaita voiannoksia kaikille, sillä hän piti ruokajärjestyksen määräämää annosta liian pienenä.²¹¹

Kuten kunnalliskodin ruokajärjestys vuodelta 1927 osoittaa (liite 4), laitoksessa tarjottu ravinto oli melko niukkaa ja ruokajärjestystä leimasi yksitoikkoisuus. Perunaa, kastiketta ja suolakalaa syötiin joka päivä ja niiden lisäksi velliä, puuroa, perunalaa-tikkaa tai lihasoppaa. Järjestyksen perusteella ei voi sanoa, riittikö ravinto hoidokkaiden tarpeisiin. Jotakin kuitenkin kertoo se, että laitoksen johtajalle tehtiin parempi ruoka erillään hoidokkien ruoasta. Myös työssäkäyville hoidokeille ja lapsille annettiin parempaa ruokaa, joten luultavasti tavallisen hoidokin ruoka-annokset eivät olleet kovin laadukkaita. Kolmekymmenluvulla kunnalliskodin ruokajärjestystä muutettiin jo vaihtelevampaan suuntaan, vaikka kastike ja perunat sekä kala olivat yhä ravinnon perustana. Tuolloin ruokajärjestyksen laatimisesta vastasi kunnanlääkäri, joten ravinnon monipuolisuus ja terveellisyys oli varmaankin sen myötä paremmin harkittu. Ravinnon paraneminen heijastaa myös yleistä elintason nousua. Kolmekymmenluvulle tultaessa vähävaraisimmatkin alkoivat Kuusjärvellä syödä parempaa ravintoa, joten kunnalliskodissakin täytyi parantaa tarjottua ruokaa.²¹²

Ruoka saattoi toimia myös rangaistuksena tai pakkiona. Tottelematonta hoidokkia saatettiin rangaista asettamalla hänet ruokailemaan muista hoidokkaista erilleen enintään kahden viikon ajaksi. Tällöin rangaistuksena oli sosiaalisten suhteiden kieltäminen hoidokilta. Häneltä voitiin kieltää myös oikeus ylimääräisiin kahvi- tai muihin tarjoiluihin, esimerkiksi juhlapäivien kahvitukseen. Hoidettavalta voitiin kieltää myös laitoksen ulkopuolelta saadut, esimerkiksi sukulaisten lähettämät ruoat ja kahvit. Varsinaista ruokaa ei hoidokkaalta voitu kieltää tai vähentää, mutta ylimääräiset, järjestyksen ulkopuoliset nautinnot voitiin ottaa pois. Toisaalta tottelevaiset hoidokit saivat nauttia etuisuuksista, kuten laitoksen ulkopuolelta tulleista paketeista, luulta-

²¹¹JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Kunnalliskotia koskevat asiakirjat 1911-1945, Kuusjärven kunnalliskodin pohjapiirustus 7.8.1930; JoMa, Kuusjärven kunta, Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945, Vuosikertomus Kuusjärven kunnan köyhäintalosta vuonna 1916; Helsingius 1917, 77. .

²¹²OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin johtokunnan ptk. 4.11.1927; JoMa, Kuusjärven kunta, Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945, Vuosikertomus Kuusjärven kunnan köyhäintalosta vuonna 1916; JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Kunnalliskotia koskevat asiakirjat 1911-1945, Kuusjärven kunnalliskodin ruokajärjestys 30.6.1938.

vasti kahvista, ruoasta ja tupakasta, ja tottelevaisille hoidokeille maksetuilla kannustuspalkkioilla ostaa niitä itsekin.²¹³

6.5. Vaivaistalon johtajat ja johtajattaret

Vaivaistaloa olisi vaivaishoidon tarkastelijan ohjeiden mukaan pitänyt johtaa hyvä, jalo ja lempeä nainen. Kuusjärvellä vaivaistaloa johtamaan valittiin silti ensimmäisenä loismies Antti Savolainen vaimoineen. Kunta velvoitti myös Antin vaimon ja työhön kykenevät lapset työskentelemään vaivaistalossa. Vuosipalkkaa maksettiin tosin vain Antille. Kunnallislautakunta sai nimettömän kirjeen vuonna 1908, jossa kanneltiin, että Savolainen kohtelee hoidokkaita ja eläimiä huonosti, mutta syytteille ei löydetty perusteita asiaa tutkittaessa. Asia nousi esiin vielä kuvernöörin tarkastuksen yhteydessä, mutta nimismieskään ei kuulusteluissaan löytänyt siihen viittaavia todisteita. Savolaisen pariskunta johti vaivaistaloa aina vuoteen 1912 saakka. Aivan moitteetonta Antti Savolaisen käytös laitoksen johdossa tuskin oli, sillä vuonna 1913 kunnallislautakunnan tietoon tuli, että entinen johtaja Savolainen tapailee ja seurustelee vaivaishoitolainen Maria T:n kanssa. Asia vietiin nimismiehen tiedoksi. Jos seurustelu oli alkanut jo Savolaisen toimiessa johtajana, vaivaistalon tavoitteena ollut siveellinen ja moraalinen kasvatus ei toteutunut toivotulla tavalla.²¹⁴

Seuraavaksi johtajaksi valittiin jo alan ammattilainen. Oskar Kulmala oli aiemmin toiminut Juuan vaivaistalon työnjohtajana. Hänen vaimonsa Anna valittiin vaivaistalon johtajattareksi. Kulmala ei ehtinyt toimia johtajana vuottakaan ennen kuin sanoi itsensä irti. Myöskään seuraava johtajapariskunta, Uusitalot, ei kauan paikkakunnalla viihtynyt. He uhkasivat sanoa itsensä irti, jos ei molempien palkkaa nosteta. Kunnallislautakunta myöntyi kyllä palkankorotukseen, mutta ilmeisesti se oli silti johtajapariskunnan mielestä riittämätön ja he erosivat paikoistaan. Merkillepantavaa on, että tässä vaiheessa myös vaimo, johtajatar, sai omaa ja miehen palkasta riippu-

²¹³JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohjesäännöt 1879-1945, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin ohjesääntö 1938; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus, Ohje- ja johtosäännöt 1946-1967, Kunnalliskodin ohjesääntö 1948.

²¹⁴JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk 16.10.1908, 29.6.1912; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomus 25.8.1910; JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 30.12.1907.

matonta palkkaa. Ilmeisesti paremmin tehtävään koulutetut ihmiset osasivat vaatia kunnollista korvausta työstään, toisin kuin Savolaisen loisparkunta.²¹⁵

Kuusjärvellä ei oltu kovin onnekkaita vaivaistalon johtajien suhteen jatkossakaan. Syynä saattoi olla myös kunnan maksama, ammattitaitoisten johtajien riittämättömänä pitämä palkka. Uusitalojen jälkeen johtajana toiminut Olli Koistinen vaikutti paikkakunnalla vain vähän aikaa, mutta onnistui silti saamaan laitoksen sekavaan tilaan. Hänen jälkeensä tehdyssä vaivaistalon tarkastuksessa havaittiin, että rakennus kyllä oli hyvässä kunnossa, mutta viljelykset oli jätetty hunningolle. Syyskylvöt oli jätetty tekemättä ja halot hakkaamatta. Johtajan noin puolentoista vuoden kaudella myös laitoksen kalusto, mm. astiat ja vaatteet, oli suuresti vähentynyt. Joko johtaja oli leväperäisyyttään antanut hoidokkien varastella niitä, tai sitten itse myynyt tai hävittänyt kunnan omaisuutta.²¹⁶

Tämän jälkeen johtajat vaihtuivat edelleen tiuhaan tahtiin. Kulmalan parkunta palasi jälleen vaivaistalon johtoon vuonna 1920, mutta heidänkään toimintaansa ei oltu täysin tyytyväisiä. Maatalouden hoidossa havaittiin tarkastuksessa epäsäännöllisyyttä, ja köyhäinhoidon tarkastusmiehet suosittelivat seuraavaksi naisjohtajan ottamista ja hänen avukseen kokenutta maanviljelystöiden johtajaa maatalouspuolelle. Vuonna 1924 näin tapahtuikin. Johtajattareksi valittiin neiti Alma Tuominen ja hänen apunaan oli maataloustöiden työnjohtaja. Uusi johtajatar paneutuikin tarmokkaasti toimeensa laatimalla ensi töikseen laitokseen uudet ruoka- ja päiväjärjestykset. Miesjohtajan toimi lakkautettiin, joten Tuomisenkin jälkeen laitoksessa oli naisjohtaja. Tästä lähtien Kuusjärven kunnalliskodissa oli ammattijohtaja, joka oli koulutettu tehtäväänsä ja jonka koulutukseen oli kuulunut harjoittelu vaivaishoidon tarkastelijan hyväksymässä laitoksessa. Tätä kautta Kuusjärvellekin levisivät köyhäinhoidon uudet käytännöt ja aatteet.²¹⁷

Kuusjärven vaivaistalossa johtajat vaihtuivat nopeaan tahtiin ja varsinkin alkuvuosina laitoksen kuri ja järjestys riippui suuresti kulloisestakin johtajasta. Väivais-

²¹⁵JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 27.9.1912. JoMa, Kunnallisltk.ptk 6.9.1913, 11.5.1914, 8.7.1914.

²¹⁶JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 10.8.1914, 4.9.1916. OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 30.9.1916. JoMa, Kuusjärven kunta, Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945, Kuusjärven kunnan vaivaistalon toiminta- ja tilikertomus 1915.

²¹⁷OKA, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuuston ptk. 25.10.1920, 21.1.1924; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin johtokunnan ptk. 11.8.1924, 2.11.1924; Van Aerschot 1996, 122; Piirainen 1958, 367.

talon johtokuntana toiminut kunnallislautakunta ei juuri puuttunut laitoksen sisäisiin asioihin, vaan niistä vastasi johtaja yksinään. Vasta vuonna 1924, kun laitosta jo kutsuttiin kunnalliskodiksi, perustettiin erillinen johtokunta vastaamaan laitoksen hoidosta. Tuossa vaiheessa laitoksen toiminta näyttää muutenkin säännöllistyneen. Ainakin hoidokit ryhdyttiin kirjaamaan tarkemmin, samoin heille annetut rangaistukset. Syynä voi olla myös vuonna 1922 säädetyin köyhäinhoitolain asettamat uudet velvollisuudet. Aiemmin laitoksen toiminta vaikuttaa olleen enemmän sidoksissa johtajan persoonallisuuteen. Se, millaista järjestystä ja työpanosta hoidokeilta vaadittiin ja miten hoidokkeja palkittiin ja rangaistiin vaihteli eri johtajien kausilla.²¹⁸

6.6. Lapset vaivaistalon ongelmana

Vaivaishoidon ohjeiden mukaan vaivaistaloon ei olisi saanut ottaa yli kolmivuotiaita lapsia. Alle kolmivuotiaitakin sai sinne sijoittaa vain poikkeustapauksissa äitiensä mukana. Helsingiuksen mielestä orpolapsille piti olla erillinen lastenkoti, jossa työskenteli tehtävään koulutettuja lastenhoitajattaria. Hänen mukaansa alle 6-vuotiaille lastenkotihoito oli paras vaihtoehto ja sitä vanhemmat tuli sijoittaa yksityiskotihoitoon mielellään maaseudulle. Näin lapset oppivat työhön jo nuorella iällä. Kuusjärvellä tämä ihanne ei toteutunut. Vuodesta 1917 lähtien köyhäinhoidon tarkastajat huomauttavat jatkuvasti yli kolmivuotiaiden hoitamisesta vaivaistalossa. Esimerkiksi vuonna 1920 laitoksessa oli 72 hoidokkia, joista 20 lapsia. Näistä 15 oli yli 3-vuotiaita, joita ei oltu ohjeiden mukaisesti saatu sijoitettua yksityiskotihoitoon. Samana vuonna tarkastaja katsoi lastenkodin perustamisen kuntaan välttämättömäksi ja vetosi asiassa aina Helsinkiin saakka. Lopulta sosiaalivaltuutukselta saadun huomautuksen jälkeen Kuusjärvellä päätettiin perustaa erillinen lastenkoti.²¹⁹

Lapsia ei Helsingiuksen ohjeiden mukaan saanut sijoittaa vaivaistaloon monesta syystä. Pelättiin, että lapset turmeltuvat moraalisesti vaivaistalojen laiskureiden ja siveellisesti turmeltuneiden asukkien seurassa. Kyseessä oli myös huoli lasten terveydestä, esimerkiksi Kuusjärvellä vaivaistaloon sijoitettiin myös tarttuvia tauteja,

²¹⁸OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan kunnalliskodin johtokunnan pöytäkirja 1924-; OKA, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924-; OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965; Van Aerschot 1996, 144-147.

²¹⁹OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastuskertomukset 5.3.1917, 20.3.1920; OKA, Kuusjärven kunta, Kunnallisltk.ptk. 27.8.1920, 7.10.1920; Helsingius 1917, 151-158.

kuten tuberkuloosia sairastavia. Jos lapsia kuitenkin sijoitettiin vaivaistaloihin, heidät piti sijoittaa erilleen vanhemmista hoidokeista, jotta nämä eivät voisi puuttua johtajan lapsiin käyttämiin kasvatukseen. Lapsiin piti istuttaa siveellinen henki, minkä ei uskottu onnistuvan, jos lapset saavat vahingollisia vaikutteita muilta hoidokeilta. Helsingius uskoi, että köyhäinhoidon varaan joutuneet aviottomat lapset olivat usein juomareiden lapsia tai irstaan elämän seurauksena syntyneitä. Sen vuoksi näiden lasten kasvatukseen oli erityisen tärkeää, etteivät vanhempien taipumukset pääsisi vallalle myös lapsissa. Ajan rotuhygieenisten ajatusten mukaan nimittäin uskottiin, että rikollisuus, siveettömyys ja moraalinen alamittaisuus periytyivät. Lastenhoito piti katsoa ehkäiseväksi köyhäinhoidoksi.²²⁰

Kuusjärvellä oli paljon lapsia vaivaistalossa. Useimmat olivat leskiäitinsä mukana laitoksessa tai aviottomia lapsia. Myös orpoja sijoitettiin jokunen vaivaistaloon, mutta suurin osa pyrittiin antamaan yksityiskotihoitoon. Lasten suuri määrä Kuusjärven vaivaistalossa johtui luultavasti siitä, että Kuusjärvellä köyhien ongelmat nähtiin koko perhettä koskevinä. Ideologian mukaisesti vaivaishoidon olisi pitänyt keskittyä köyhien yksilöiden parantamiseen. Paikallisyhteisössä ei ymmärretty tällaista näkökantaa, vaan koettiin, että koko perhe oli yhdessä vastuussa toimeentulostaan. Kuusjärvellä ei uskottu yhden jäsenen ”parantamisella” saavutettavan mitään tuloksia, vaan haluttiin auttaa koko perhettä. Esimerkiksi vuonna 1919 nikkari Antti K. oli jättänyt perheensä avuttomaan tilaan, jolloin koko perhe päätettiin ottaa köyhäinkotiin hoidettavaksi. Talvisaikaan kokonaisia perheitä hakeutui vaivaistalolle säästöjen ja ruoan loputtua. Tämän vuoksi lasten oleilua vaivaistalossa ei pidetty Kuusjärvellä kovin pahana ongelmana. Vasta viranomaisten painostuksen jälkeen lapsille perustettiin erillinen lastenkoti. Tämänkään jälkeen ei mielellään haluttu erottaa lapsia äidistään. Esimerkiksi köyhän perheen pyrittä kunnalliskotiin päätettiin, että perheen isä otetaan kunnalliskotiin ja äiti lapsineen sijoitetaan lastenkotiin, jossa äiti jää palvelijan asemaan.²²¹

Vuonna 1920 perustetussa lastenkodissa lapsia yritettiin totuttaa samoihin ihanteisiin kuin vaivaistalossa hoidettavia aikuisiakin. Ohjesäännön mukaan lapset tuli totuttaa puhtauteen, järjestykseen, hyviin tapoihin ja työntekoon sekä kasvattaa jumalanpel-

²²⁰OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924; Helsingius 1917, 108, 171-174; Nygård 1998, 88.

²²¹OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnallisltk.ptk. 29.12.1919, 16.2.1920; JoMa, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoitoltk.ptk. 7.9.1923.

koon, rehellisyyteen ja ahkeruuteen. Lastenkoti oli tarkoitettu 2-9-vuotiaille lapsille ja viimeistään sieltä piti lähteä 16-vuotiaana. Kerrallaan siellä hoidettiin noin 20 lasta. Yli 7-vuotiaat tytöt ja pojat sijoitettiin erilleen. Rankaisemiskeinot olivat samantaisia kuin vaivaistalossakin: liikunta- ja toimintavapauden rajoittaminen, hoidok-
kaalle myönnettyjen etujen supistaminen tai kieltäminen, ravinnon laadun muuttami-
nen tai muiden hoidokkaiden seurasta eristäminen. Erona aikuisiin oli, että lapsiin
voitiin käyttää ruumiillista kuritusta. Vitsaa annettiin mm. kiroilemisesta, tottele-
mattomuudesta, pojilla tavatusta ”tuhmasta tavasta”, tupakoinnista, koulumatkalla
viivyttelystä ja näpistelystä. Samalla tavalla kuin aikuisilla myös lasten puheet, teot,
seksuaalisuus ja ajankäyttö olivat laitoksessa kontrollin ja rangaistusten kohteena.²²²

Lastenkotiin joutui usein kunnalliskodissa olleiden aviottomien äitien lapsia. Vuonna
1925 päätettiin kaikki yli kahta vuotta vanhemmat lapset siirtää kunnalliskodista pois
lastenkotiin. Jos äidit eivät suostuneet luovuttamaan lapsiaan, seurasi molempien
karkotus kunnalliskodista. Monet monilapsiset aviottomat äidit joutuivat varmaankin
taloudellisen pakon edessä luovuttamaan vanhemmat lapsensa lastenkotiin, sillä sy-
lilapsen äidin oli hankala elättää perhettä. Ainakin vuoden 1924 kunnalliskodin hoi-
dokkiluettelon mukaan näin kävi parissakin tapauksessa. Ehkä tästä syystä kuri las-
tenkodissa oli ankaraa. Pelättiin äitien moraalittomuuden ja synnin tulevan esiin lap-
sissakin. Ankaruus köyhäinhoidon varaan joutuneita lapsia kohtaan saattoi selittyä
myös paikkakunnan muuttumisella maalaispitäjistä kaivosyhdyskunnaksi. Enää vai-
vaishoidon varaan ei joutunut kokonaisia köyhiä perheitä kuten ennen, sillä kaivos
tarjosi miehille työ- ja ansiomahdollisuuksia. Nyt köyhäinhoitoon turvautuivat
enemmän aviottomat äidit lapsineen. Näitä kohtaan oltiin ehkä tuomitsevampia kuin
aiempia molempien vanhempien perheitä.²²³

²²²JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnanvaltuusto, Kunnanhallitus, Lastenkotia koskevat asiakirjat 1920-
1945, Kuusjärven lastenkodin ohjesääntö ja Kuusjärven lastenkodin rangaistuskirja; OKA, Kuusjär-
ven kunta, Kunnallisltk.ptk. 29.11.1921; Foucault 1980, 199-202.

²²³JoMa, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoitoltk.ptk. 29.12.1925; OKA, Kuusjärven
kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924-.

7. Suhtautuminen poikkeaviin

7.1. Kehitysvammaiset ja mielisairaat

Toivo Nygårdin mukaan fyysisesti, sosiaalisesti tai henkisesti erilaiset yhteisön jäsenet aiheuttavat sen "normaalijäsenten" mielestä sosiaalisia ongelmia. Poikkeavien ja normaalien välillä vallitsee ikään kuin konfliktitilanne, jonka poistamiseen normaalien johtama yhteiskunta on pyrkinyt. Nygård käyttää esimerkkinä valtion järjestämää huoltoa, jonka tavoitteena oli työkykyisen väestön lisääminen ja samalla ongelmaksi koettujen ihmisten ja ilmiöiden saaminen valvonnan alaisuuteen. Esimerkiksi kerjäläisiin kohdistuivat irtolaislait ja heidän ojentamiseksi oli perustettu työlaitoksia, vankiloita ja köyhäinhuoltoloita. Osittain laitokset toimivat määritellyn tavoitteen, työhön pakottamisen välineenä, mutta niiden toinen tärkeä tehtävä oli valvonnan helpottaminen. Samanlainen tehtävän kaksijakoisuus voidaan nähdä vaivaistalojen kohdalla. Niiden julkituotu päämäärä oli köyhyyden poistaminen, mutta samalla niiden avulla saatiin valvontaan normeista poikkeavia ihmisiä.²²⁴

Nygårdin tutkimuksessa keskeisinä ovat erityisryhmät. Niiden poikkeavuus muista yhteisön jäsenistä oli niin suurta, että itse ryhmän olemassaolo koettiin jo itsessään ongelmana. Nygårdin mukaan suhtautuminen ja asenteet poikkeaviin heijastelevat sitä, millainen ajan käsityksen mukaan ihanneyhteiskunnan tulisi olla.²²⁵ Asenteissa oli kuitenkin eroja. Helsinkiläinen, koulutettu ja teoreettinen suhtautumistapa poikkeaviin erosi kuusjärveläisestä, maalaisesta ja käytännönläheisestä.

1800-luvulla vallitsi tietämättömyys siitä, mikä tylsämielisyydeksi kutsutun kehitysvammaisuuden aiheutti ja mitä se oikeastaan oli. Vammaisuus rinnastettiin vaivaisuuteen ja mielisairauteen. Yhteisössä ongelmana ei niinkään ollut vammaisuus vaan siitä aiheutunut työnteon vaikeus tai kokonaan työkyvyttömyys. Vaikeasti kehitysvammaiset eivät oppineet edes jokapäiväisen elämän rutiineja ja tapoja, jolloin heidät leimattiin tylsiksi ja tyhmiksi. Kuusjärvellä ei 1800-luvun puolella eroteltu mielisairaita ja vammaisia jyrkästi omiksi ryhmikseen. Puhuttiin heikkomielisistä, heikkopäisistä tai huurupäisistä, jotka koettiin vaaraksi yhteisön turvallisuudelle. Heikkomielistä Antti K:ta yksityiskotihoitoon sijoitettaessa varmistettiin, että hoitaja vastaa,

²²⁴Nygård 1998, 11-17.

²²⁵Nygård 1998, 12-16.

jos Antti lasketaan hoitopaikastaan tekemään vahinkoja. 1900-luvulle tultaessa ryhmät olivat jo eriytyneet. Puhuttiin erikseen hulluista ja heikkomielisistä, tosin määritelmät eivät olleet erityisen vakiintuneet. Ilmeisesti heikkomielisyys katsottiin pysyväksi asiain tilaksi ja hulluudesta uskottiin olevan mahdollisuus parantua. Esimerkiksi vuonna 1907 mielisairas Heikki T:tä ja perhettä päätettiin auttaa ruokavaroilla “kunnes kunnan varoilla hankitut lääkkeet nauttii ja jos hän niillä sattuisi parantamaan edes sen verran, että kykenisi itse henkensä elättämään.”²²⁶

Tuolloin jo tunnistettiin, kun kyseessä oli mielen sairaus. Vammaisuuden käsite ei kuitenkaan juuri selventynyt. Vakavasti mielisairaat osattiin erottaa muista, mutta rajatapauksien määrittely tuotti ongelmia. Vielä vuonna 1924 kunnalliskodin hoidokkiluettelossa oli johtajattarella ollut ongelmia eritellä hoidokkien hoidontarpeen syytä. Esimerkiksi kahden vuonna 1879 syntyneen naisen kohdalle on merkitty ensin syyksi mielisairaus ja myöhemmin viivattu yli ja korvattu sanalla tylsä. Kahden henkilön kohdalla syyksi on merkitty mielisairas itiotti (idiootti). Vaikka paikkakunnan lääkäri tutki jo tässä vaiheessa hoidokit säännöllisesti, saattoi hänelläkin olla ongelmia diagnoosien määrittämisessä. Välttämättä ei osattu erottaa mielisairauden ja kehitysvammaisuuden oireita toisistaan.²²⁷

Vammaiset ja mielisairaat koettiin uhkaksi ympäristölleen. Heidän pelättiin uhkaavan yhteisön hyvinvointia esimerkiksi tulipaloja sytyttelemällä tai väkivaltaisella käytöksellä. Väestö kammoksui myös epilepsiaa sairastavia eli kaatumatautisia, kuten heitä tuolloin kutsuttiin. 1800-luvulla mielisairaita ei juuri yritettykään hoitaa, vaan heidät sijoitettiin yksityiskotihoitoon säilytettäväksi ja vartioitaviksi. Mielisairaajat olivat usein yhteisön silmätikkuna ja pilkan kohteena poikkeavuutensa vuoksi, esimerkiksi vuoden 1897 piispantarkastuksessa piispa nuhteli seurakuntalaisia ankarasti mielisairaiden pilkkaamisesta ja narraamisesta.²²⁸ Vaivaistaloihin ei periaatteessa olisi saanut sijoittaa vaikeasti mielisairaita, vaan heidät olisi pitänyt lähettää mielisairaaloihin. Mielisairaspaikkoja oli kuitenkin niin vähän, että käytännössä vaivaistaloissa jouduttiin hoitamaan vaikeastikin mielisairaita. Mielisairaiden hoitamiseksi ei tunnettu keinoja, joten vaivaistaloissakin hoito perustui säilyttämiseen. Vaikeat mielisairaajat, “raivohourut”, sijoitettiin Kuusjärvellä koppeihin ja rauhalliset tapaukset

²²⁶JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. 28.12.1888, 11.6.1900, 7.7.1900, 25.5.1907 ja Kuntakok.ptk. 5.8.1893; Nygård 1998, 75-81.

²²⁷OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924-.

olivat muiden hoidokkaiden joukossa. Jokunen kuusjärveläinen oli hoidettavana Kuopion Niuvanniemen sairaalassa. Myös heikkomielisiä oli sijoitettuna vaivaistaloon “irralaan”. Mielisairaita kyllä yritettiin saada yksityiskotihoitoon, mutta heille oli vaikea saada hoitajia.²²⁹

Nygårdin mukaan suhtautuminen tylsämielisiin ja mielisairaisiin muuttui 1800-1900-lukujen vaihteessa. Aiemmin tylsämielisiä oli pidetty jokseenkin hyväntahtoisina. Koska he eivät usein oppineet jokapäiväisen elämän tapoja heitä pidettiin tyhminä, mutta suhteellisen vaarattomina. Rotuhygieenisen keskustelun myötä näkemys tylsämielisistä muuttui. Heidät alettiin nähdä saastuneina, yhteiskunnan loiseläjinä ja hyödyttöminä syöjinä. Tylsämieliset alettiin kokea vaaraksi omalle yhteisölleen ja myös tulevalle yhteiskunnalle ja siten koko kansan olemassaoloa uhkaavaksi ongelmaksi. Ajan keskustelussa nousi esiin “moraalisesti tylsämielinen” tyyppi, jonka tuntomerkkejä olivat moraalinen alamittaisuus, kyvyttömyys erottaa oikea väärästä ja omantunnon puute. Katsottiin, että tällainen tyyppi ajautuu väistämättä pahuuteen, rikollisuuteen ja siveettömyyteen. Tylsämielisyyttä alettiin pitää rikoksen, köyhyydestä johtuvan kurjuuden ja riutumisen aiheuttajana ja tylsämielisistä tuli vaarallinen ihmisryhmä, jonka lisääntyminen haluttiin estää. Ajan keskustelussa esitettiin avioitumiskieltoa, ja myös sterilisaatiolla oli joitakin kannattajia sivistyneistön piirissä. Syynä oli usko siihen, että tylsämielisyiden syyt olivat rotuominaisuuksissa sekä ennen muuta perintötekijöissä.²³⁰

Tällainen ajattelu näkyy myös vaivaistaloideologiassa. Vaivaistalon ideaalinen asukki oli työkykyinen, mutta laiska henkilö, joka vaivaistalon kasvattavassa ilmapiirissä “parani” laiskuudestaan ja oppi uuden elämäntavan. Yhteiskunnan marginaalijäsenet eivät tähän ajatukseen sopineet. Vaikeasti vammaiset eivät kasvattamalla parantuneet työtätekeviksi, eikä vaikeasti mielisairaitakaan saatu laitoksissa normaalistumaan. Hyväntahtoisuus marginaalijäseniä kohtaan vaihtui inhoon ja halveksuntaan ja ajatukset “hyödyttömistä syöjistä” lisääntyivät. Rotuhygieeniset ajatukset näkyivät myös Helsingiuksen Köyhäinhoidon käsikirjassa. Hänen mukaansa suuri osa aistiviallisten, raajarikkoisten ja kaatuvatautisten kärsimyksestä on seurauksena heidän esi-

²²⁸ Osa tästä saattoi liittyä myös “kylähullu-instituutioon”, jossa erikoislaatuisten ihmisten avulla määriteltiin normaaliuden rajoja. Esim. Knuuttila 1990, 39-48.

²²⁹ OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965, tarkastukset 2.12.1912, 5.3.1917, 12.8.1925; Outokummun seurakunnan kirkonarkisto, Piispantarkastuksen ptk. 13.-16.9.1897; JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 2.4.1907; JoMa, Kuusjärven kunta, Kunnallistk.ptk. 31.12.1906; Piirainen 1958, 118.

isiensä rikkomuksista: juoppoudesta, haureudesta ja sukupuolitaudeista. Tällaiset ajatukset levisivät vähitellen Kuusjärvellekin. Köyhäinhoidon käsikirjan lisäksi siellä luettiin ainakin Akseli Nikulan vuonna 1918 ilmestynyttä kirjaa *Mielisairaat ja niiden hoito*. Nikulan mukaan kaatuvatautiset ovat lähellä varsinaisia mielisairaita. Surkuteltavia ovat myös rajatilatapauksiksi kutsutut henkilöt, jotka Nikulan mukaan ovat synnynnäisesti rappeutuneita eli degeneroituneita henkilöitä. Tällaisia ovat mm. sairalloiset valehtelijat, morfinistit, sukupuolielämässään poikkeavat henkilöt sekä ammattirikolliset. Nikulan mukaan degeneroituneet henkilöt ovat yhteiskunnalle ras- kaana taakkana.²³¹

Keskustelu ei tuolloin vielä johtanut toimenpiteisiin. Steriloinnista puhuttiin ratkai- suna “degeneraatio-ongelmaan”, mutta se sai kuitenkin varsin vähän kannatusta lää- käreiden parissa. Vasta 20-luvun lopulla asetettiin komitea miettimään tylsämielisten steriloimista, ja steriloimislaki säädettiin vuonna 1935. Sen mukaan tylsämieliset, vähämieliset ja mielisairaat voidaan määrätä steriloitaviksi, samoin rikolliset, joilla oli voimakkuutensa tai suuntautumisensa vuoksi luonnoton sukuvietti. Kuusjärvellä lakia sovellettiin ensimmäisen kerran vuonna 1938 kunnalliskodin tylsämieliseen naishoidokkiin. Pakkosterilointia perusteltiin Kuusjärvellä mm. sillä vaaralla, että äidin sairaus periytyy lapsiin sekä lapsen edulla. Katsottiin, että tylsämieliset ovat kykenemättömiä huolehtimaan mahdollisista lapsistaan.²³²

Asenteet kehitysvammaisia kohtaan olivat Kuusjärvellä pitkään perinteisiä. “Heik- komieliset” olivat mitä olivat, ja heitä oli turha yrittää kouluttaa tai opettaa. Hoito perustui armeliaisuuteen. Kunnan velvollisuus oli auttaa, mutta mitään ylimääräistä ei haluttu heidän asemansa parantamiseksi tehdä. Toisaalta heikkomieliisiin ei suh- tauduttu mitenkään vihamielisesti. Rauhallisia heikkomielisiä ei pelätty, ja he saivat mm. kunnalliskodissa olla “irraltaan.” Ilmeisesti lääkärin saaminen kuntaan muutti asenteita. Ensinnäkin lääkäri tutki heidät tarkemmin ja käytti heistä uutta nimitystä tylsämielinen. Lääkärin ansiota varmaankin oli, että vuodesta 1919 lähtien joitakin henkilöitä lähetettiin kasvatustalokseen erikoishoitoon. Kunta kyllä koetti kovasti vastustella, etenkin ensimmäisen tapauksen kohdalla katsottiin, että lähettäminen oli-

²³⁰Nygård 1998, 85-93.

²³¹JoMa, Kuusjärven kunta, Muut terveyden ja sairaanhoitoa koskevat asiakirjat 1888-1945, Akseli Nikula: *Mielisairaat ja niiden hoito*. Helsinki 1918; Helsingius 1917, 208.

²³²Pesonen 1980, 653. Kaikkiaan Kuusjärven köyhäinhoito- tai huoltolautakunnan sekä terveyden- huoltolautakunnan käsittelemiä pakkosterilointitapauksia oli noin 15, joista ilmeisesti yksi kastrointi- tapaus. Immonen, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

si hyödytöntä, sillä tytön kehittymisestä ei ollut kunnanvaltuuston mielestä toiveita. Myöhemmin asiaa käsiteltäessä valtuusto myöntyi lähettämään tytön kunnan varoilla laitokseen, tosin vain yhden vuoden ajaksi. Tylsämielis-nimitys ei vielä yleistynyt kuin asiantuntijoiden, kuten lääkärin ja kunnalliskodin johtajattaren kielenkäytössä. Valtuustossa puhuttiin edelleen heikkomielisistä vaivaishoitolaisista. Voidaan olettaa, että myös rotuhygieniasta ja “moraalisesti tylsämielisistä” keskusteltiin Kuusjärvellä vain asiaan perehtyneiden keskuudessa. Ainakaan pöytäkirjoihin ei ole merkitty tylsämielisiä alempiarvoisina ihmisinä pitäviä lausuntoja ennen kuin sterilointipäästösten yhteydessä 1930-luvun lopulta lähtien.²³³

7.2. Juoppous ja prostituutio

Kuusjärvi oli melko raitis maalaiskunta 1800-luvulla. Vuoden 1887 piispantarkastuksessa suorastaan kehutaan, kuinka väkijuomat ovat kadonneet seurakunnasta. “Tämä julma myrky on lukemattomat perheet syössyt perikatoon”,²³⁴ opettaa piispa, joten kuusjärveläisten on syytä olla kiitollisia, ettei tätä pahetta paikkakunnalla viljellä. Tarkastuksissa kävi ilmi, ettei viinankäyttö paikkakunnalla tosiaan ole yleistä ja esimerkiksi enimmät pidot pidettiin ilman viinaa. Vuosisadan lopussa tosin todetaan eräässä kylässä harjoitetun viinanmyyntiä, mutta pääosin seurakunta oli raitista väkeä.²³⁵ Seudun kuivuuteen on monta syytä. Käytännössä maaseudulla vallitsi kieltolaki jo ennen sen säätämistä. Kuusjärvelläkään ei saanut kaupata väkijuomia ja viinakaupat olivat kaukana. Kuusjärvellä vaikutti vahvasti myös kaksi herätysliikettä, Paavo Ruotsalaisen johtama herännäisyys sekä Henrik Rehnqvistin ympärille nousut rehnqvistiläisyys. Rehnqvist vaati kannattajiltaan ehdotonta raittiutta, Ruotsalainen ei ollut niin ehdoton. Joka tapauksessa ilmapiiri oli väkijuomien suhteen kielteinen. Esimerkiksi perinteisen huomentuopin juominen häissä oli kunnassa sakon uhalla kielletty, samoin oluen kauppa alueen kestikievareista oli kielletty. Kuntalaiset lähettivät toistuvana toiveenaan valtiopäivien käsiteltäväksi ehdotuksen mallasjuomien valmistamisen lopettamisesta ja ulkomaisten viinien maahantuonnin kieltä-

²³³OKA, Kuusjärven kunnanvaltuuston ptk. 7.7.1919, 3.11.1919, 7.6.1920; JoMa, Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk.2.4.1907.

²³⁴Outokummun seurakunnan kirkonarkisto: Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, tarkastusptk. 13.4.1887.

²³⁵Kyseessä on siis papiston näkemys tilanteesta. Voi olla, että sitä on piispantarkastusta varten hieman kaunisteltu tai että papistolla ei välttämättä ollut tietoa kaikista viinanmyynti ym. tapauksista.

misestä. Vuonna 1906 Kuusjärvellä suhtauduttiin myönteisesti Juomalakkojen Kes-
kuskomitean kirjeeseen ja päätettiin liittyä kieltolain kannattajiin.²³⁶

Vahva raittiusliike vaikutti siis Kuusjärvelläkin. Sen ja herätysliikkeiden toiminnan
ansiosta paikkakunnalle välittyi uudenlaisen kansalaismoraalin vaatimus. Sulkusen ja
Alapuron mukaan uskonnollisen maailmankuvan rinnalle ja osittain myös tilalle nou-
si uusi, henkilökohtaista vastuuntuntoa vaativa suuntaus. Maailmankuvan murros
merkitsi sitä, että uskonnon nimeämien paheiden - juoppous, köyhyys ja synti -
kautta ahkeruus, säästäväisyys ja raittius nousivat vähitellen yhteiskunnan keskeisik-
si arvoiksi. Maaseudulla, kuten Kuusjärvellä viinakielteisyys oli uskonnollista ja yh-
teisöllistä perua, mutta vähitellen juomattomuus alettiin nähdä myös henkilökohtai-
sena, moraalisen ratkaisuna.²³⁷

Kuusjärven kunta ei voinut enää yllpeillä kuivuudellaan kaivostoiminnan käynnistyt-
tyä Outokummun kylässä vuonna 1913. Outokumpuun virtasi työmiehiä eri puolilta
Suomea, ja heidän perässään tulivat viinakauppiaat. Kaivosyhteisössä rehotti juop-
pous seudulla ennennäkemättömällä tavalla. Outokummun kylän järjestyksenvalvo-
jaksi valittu Olli Koistinen²³⁸ protestoi valintaansa vastaan vuonna 1914: "Outokum-
pu kysyy paljon vaivaa ja aikaa kun tulee työn etsijöitä ja tulee viinakauppiaita ja
vielä on paikkakunnalla juoppous niin suuressa määrässä että saa olla tekemisissä
hyvin usein."²³⁹ Kieltolaki ei muuttanut tilannetta, vaan viinansaantimahdollisuudet
paikkakunnalla suorastaan paranivat. Outokumpuun saatiin oma apteekki vuonna
1919 ja reseptipakosta huolimatta spriitä myytiin apteekin suosituimpana artikkelina.
Tästä huolimatta sosiaaliministeriön kyselyyn vastattiin kunnassa hurskaasti vuonna
1920.²⁴⁰ Kieltolaki oli vastausten perusteella tuonut mukanaan paljon hyvää: julkinen
juopottelu kunnassa oli vähentynyt verrattuna tilanteeseen ennen maailmansotaa se-
kä laki oli vaikuttanut kohottavasti köyhempien kansankerrosten toimeentuloon. Ri-
vien välistä saattoi lukea ongelmia viinankäytön valvonnan suhteen: "Pitäisi ehdot-

²³⁶Outokummun seurakunnan kirkonarkisto: Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, tarkastusptk.
13.4.1887, 26.-29.9.1891, 13.-16.9.1897 ja Kertomukset synodaali- ja kirkonkokousta sekä piispant-
tarkastusta varten 1903-, Kertomus Kuusjärven srk:sta piispantarkastusta varten 22.5.1904; JoMa,
Kuusjärven kunta, Kuntakok.ptk. 31.12.1883, 6.3.1893, 8.1.1894, 8.1.1906; Björn d, julkaisematon
käsikirjoitus, tekijän hallussa.

²³⁷Sulkunen ja Alapuro 1989, 152.

²³⁸Koistinen oli paikkakunnalla hyvin yleinen sukunimi, joten luultavasti punakaartilainen Olli
Koistinen, vaivaistalon johtaja Olli Koistinen ja tämä Olli Koistinen olivat eri henkilöitä.

²³⁹JoMa, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnan kuntakok.ptk.29.9.1914.

²⁴⁰Immonen, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

tomasti saada raittiit poliissiviranomaiset ja lääkärien konjakki ja priirepsettejen anto rajoitetuksi”.²⁴¹

Sivistyneistö, lähinnä paikkakunnan papisto, pelkäsi Outokummun muodostuvan irtaimen työväestönsä vuoksi “mätähaavaksi ja -pesäksi”. Vuonna 1918 paikkakunnalla ei tosin tapahtunut mitään suurempaa liikehtimistä. Kirkkoherra kuvaili tuolloista tilannetta: “Jumalankielteiset asenteet kytevät monen sydämässä ja laittomuuden henki olisi täälläkin ollut valmis leimahtamaan ilmi liekkiin, kunhan olisi vain ollut siihen tilaisuutta. Jumala suojeli meidät kapinan hirmuilta. Sielullinen jännitys oli kyllä suuri, mutta rauhassa saatiin olla.”²⁴² Työväestöä pelättiin kapinan jälkeen ja papisto koki, että paikkakunta tarvitsee vahvat poliisivoimat ja runsaasti uskonnollista kasvatustyötä. Koettiin, että rautatien ja teollisuuslaitosten myötä paikkakunnalle tulee “irralaisia aineksia, jotka tuovat mukanaan huonoja tapoja ja synnillistä elämää”.²⁴³

Etenkin alkoholin ja työväestön yhdistelmä koettiin uhkaavaksi. Ajan tieteessä todisteltiin tuolloin innokkaasti, miten alkoholi aiheuttaa sairautta, köyhäläisyyttä eli vaivashoidon varaan joutumista, siveettömyyttä ja suorastaan rikollisuutta. Varmaankin tämän vuoksi Kuusjärvellä haluttiin uskoa kieltolain vähentäneen vaivashoidon varaan joutuneiden määrää. Jos vähenemistä tapahtui, se johtui tosiasiaa parantuneista ansiomahdollisuuksista.²⁴⁴

Työväestön mukana Outokumpuun saapui myös prostituutio. Nygårdin mukaan ammattimainen prostituutio oli tuohon aikaan kaupunkikulttuurin eräs perinne. Kaupunkien lisäksi sitä esiintyi suurten työmaiden, kasarmien ja sotaväen harjoituskenttien lähistöllä. Tällainen prostituutio oli luonteeltaan salaista, eli sitä harjoittavat naiset eivät olleet tarkastuksien ja valvonnan alaisia.²⁴⁵ Kuusjärven tilanne oli rinnastettavissa tähän, joten Outokummun prostituoitujen määrästä ja kotipaikasta ei siis ole saatavilla tietoa. Tilanne oli hyvin viranomaistenkin tiedossa, mutta ilmeisesti heillä

²⁴¹OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnanvaltuuston ptk. 2.8.1920.

²⁴²Outokummun seurakunnan kirkonarkisto: Kertomukset synodaali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1903-, Kertomus Kuusjärven srk:n tilasta tehty 9.-11.8. pidettyyn piispantarkastukseen 1919.

²⁴³Outokummun seurakunnan kirkonarkisto: Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, tarkastus 8.-11.8.1919 ja tarkastus 25.-26.8.1931; Kertomukset synodaali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1903-, Kertomus Kuusjärven srk:n tilasta tehty 9.-11.8. pidettyyn piispantarkastukseen 1919.

²⁴⁴Peltonen 1988, 19.

²⁴⁵Nygård 1998, 60.

ei ollut keinoja siihen puuttumiseen. Piispantarkastuksessa vuonna 1919 todetaan: “Epäsiveellisyys on rehottanut tässäkin seurakunnassa, varsinkin Outokummussa, jossa oikein ammatillista haureellista elämää on parina viime vuonna harjoitettu yleistä pahennusta herättävällä tavalla”. Piispan neuvo tilanteen korjaamiseksi oli: “Erottakaa pois keskuudestanne se, joka paha on”.²⁴⁶ Piispa siis vierittää vastuun prostituution torjumisesta paikallisyhteisölle, jonka olisi pitänyt karkottaa maineeltaan epämääräiset naiset pois kylästä.

Kaivoksen myötä paikkakunnalla tarjoutui paljon työmahdollisuuksia lähiseudulta ja kauempaakin tulleille miehille. Asuntopulan vuoksi miehet asuivat ahtaasti asuntoiloissa ja monet olivat perheettömiä. Muistitiedon mukaan Notkokadun asuntoloissa vietettiin villiä elämää, viina virtasi ja synnilliset naiset tanssivat pöydillä. Vanhat kaivosmiehet muistelivat: “Siellä oli 2-3 poikamiesparakkia, jossa pitivät kovaa touhua. Miehet ryyppäsivät, korttia pelasivat ja sinne tuli naisia ja sinne tuli miehiä, oikein niin kuin markkinat ennen vanhaan Varkaudessa.”²⁴⁷ Outokummussa miehet olivat raskaassa työssä ja työvoiman vaihtuvuus oli suurta. Tässä tilanteessa työmiesten rahoille oli monta havittelijaa.²⁴⁸

Paikkakunnan prostituoidut olivat tuskin mitään Mata Hareja. Ainakin kaksi kunnalliskodin hoidokkia oli joutunut laitokseen irstaan elämän perusteella. Heistä toinen, 33-vuotias työmiehen tytär Sysmän kylästä Kuusjärveltä, viipyi laitoksessa vain osan vuotta saatuaan palveluspaikan. Toinen oli kunnalliskotiin jouduttuaan karannut sieltä ja harjoitettuaan epäsiveellistä elämää haettu poliisin avulla takaisin. Häntä uhkasi työlaitoskomennus, jos karkailu jatkuisi. Ainakin toinen prostituutiota harjoittaneista naisista oli siis kotoisin paikkakunnalta. Voisi olettaa, että prostituutio oli heille sivuelinkeino. Paikkakunnalla oli huonosti työpaikkoja naisille, joten prostituutioon luisuminen saattoi olla jonkinlainen väliaikainen ratkaisu toimeentulon hankkimiseksi. Irstaan elämän määritelmä sisälsi Heikki Roiko-Jokelan mukaan myös alkoholin käyttöä ja epäsosiaalista käytöstä. Voi olla, että satunnaisen prosti-

²⁴⁶Outokummun seurakunnan kirkonarkisto: Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, tarkastus 8.-11.8.1919.

²⁴⁷Outokumpu Oy:n keskusarkisto (OKKA), Vanhojen haastattelut 1.3.1979, Ilmari Kohtala, Reino Smolander, Einari Laitinen, Veikko Tarnanen, Yrjö Tanskanen ja Martti Happonen.

²⁴⁸Kuisma 1985, 90-95.

tuution lisäksi virkavallan huomio kiinnittyi naisiin heidän ”vääränlaisen” elämäntapansa vuoksi.²⁴⁹

Prostituution uhkana pidettiin siveellisten käsitysten höltymisen lisäksi etenkin sukupuolitautilien lisääntymistä. Vuonna 1919 paikkakunnan kirkkoherra totesi ammatti-
huorien toiminnan Outokummussa levittäneen veneerisiä tauteja. Sukupuolitauteja ei pidetty tuona aikana vain terveydellisenä ongelmana, vaan ne nähtiin mielisairauden ja alkoholismin kanssa yhtenä merkinä yhteiskunnan degeneraatiosta. Etenkin syfilis nähtiin myös tylsämielisyyden aiheuttajana ja siten yhteiskunnan kurjistumista edesauttavana tekijänä.²⁵⁰

Ilmeisesti kolmekymmenluvulle tultaessa tilanne kaivoskylässä rauhoittui. Viinaa sai edelleen kuka sitä halusi, mutta ainakin piispantarkastuksessa aistittiin paikkakunnan rauhoittuneen. Piispan mukaan se irrallisuus, joka oli pari kolme vuotta sitten huomattavissa, oli poistunut. Myös aviottomien lasten lukumäärä paikkakunnalla oli vähentynyt suuresti, joten luultavasti kaivostoiminnan vakiintuminen, työmiesten asettuminen paikkakunnalle pysyvästi ja perheellistyminen vei ”villin lännen” ainekset kylästä.²⁵¹

8. Vaivaistaloideologian loppu

Vaivaistalojen ongelmat huomattiin jo varhain. Vaivaistaloihin hakeutui ”vääränlaisia” köyhiä, vanhoja, sairaita tai vammaisia, joiden uudelleen koulutuksesta yhteiskunnan tuottaviksi ja ahkeriksi jäseniksi ei tullut mitään. Toisaalta laitoksiin hakeutuneita työkykyisiä pidettiin siellä pakolla, vaikka heillä olisi pahimman puutteen yli päästyä ollut mahdollisuus elättää itsensä laitoksen ulkopuolella. Tästä huolimatta ylimmät virkamiehet, etenkin vaivaishoidon tarkastelija Gustaf Ad. Helsingius, pitivät kiinni paljon rahaa nielleestä vaivaistaloprojektista.

²⁴⁹OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo 1924-; JOMA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven köyhäinlaitos. ptk. 16.4.1926; Roiko-Jokela 1999, 186.

²⁵⁰Outokummun seurakunnan kirkonarkisto, Kertomus Kuusjärven seurakunnan tilasta, tehty 9.-11.8.1919 pidettyyn piispantarkastukseen; Nygård 1998, 19, 84.

²⁵¹Outokummun seurakunnan kirkonarkisto: Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987, tarkastus 25.-26.8.1931.

Vuonna 1907 asetettiin komitea pohtimaan vuoden 1879 vaivahoitoasetuksen uudistamista. Komitean työtä johti Helsingius, joten mitään mullistavia uudistuksia ei omaksuttuun linjaan haluttu tehdä. Köyhäinhoidon tärkeimmäksi ja kannatettavimmaksi muodoksi komitea nosti edelleenkin laitoshoidon, huolimatta sen puutteista ja kustannuksista. Komitea oli erittäin riitainen ja lähes jokainen sen jäsen jätti vastalauseita valmistuneeseen mietintöön. Tämän vuoksi mietinnön pohjalta ei saatu lakiehdotusta aikaan, vaan uutta lakia pohtimaan asetettiin uusi komitea vuonna 1918.²⁵²

Uusi komitea oli monissa asioissa eri linjoilla edeltäjänsä kanssa. Helsingius ei enää osallistunut vuoden 1918 työskentelyyn, joten uudet painotukset pääsivät nousemaan esiin. Komitea pohjasi työnsä Ruotsin uudistettuun lainsäädäntöön ja sitä valmistelleen komitean ajatuksiin. Vuonna 1918 uskallettiin myöntää omaksutun vaivaistalolinjan epäonnistuminen. Komitea totesi, miten köyhäintalojen tuli olla sekä pelote että samalla inhimillinen hoitopaikka esimerkiksi vanhuksille. Näin ristiriitaisten tavoitteiden yhdistäminen ei tietenkään voinut onnistua. Komitea ehdottikin uutta linjausta. Köyhäintalojen pitäisi jatkaa toimintaansa, mutta ne tulisi muuttaa uudella tavalla kunnalliskodeiksi. Niiden tulisi olla rauhallisia vanhusten hoitopaikkoja, johon voisi väliaikaisesti sijoittaa myös sairaita. Vaivaistalojen kasvattavaa perintöä jatkamaan tulisi perustaa elatusvelvollisuuttaan laiminlyöville tarkoitettuja työlaitoksia. Nämä toimisivat varokeinona irtolaisuutta, rikollisuutta ja kulkurielämää vastaan.²⁵³ Kunnalliskodin ja työlaitoksen uudet periaatteet tulivatkin näkyviin vuoden 1922 köyhäinhoitolaissa.²⁵⁴

Uutena painotuksena komitea ja uusi laki korostivat kotiaavustuksen merkitystä köyhäinhoidossa. Vuoden 1907 komitea piti vielä laitoshoidon tärkeimpänä köyhäinhoidon muotona. Uuden mietinnön mukaan kotihoito ja sijoitushoito yksityiskotiin ovat sitä suositeltavampia hoitomuotoja. Vuoden 1918 komitea korosti kodin ja perheen kasvatuksellista merkitystä, jota ei saisi riistää huonompiosaisiltakaan. Tässä näkyy ehkä tuolloin ihanteeksi otettu keskiluokkainen perhettä ja kotia ihannoiva ajattelutapa.²⁵⁵

²⁵² Komiteanmietintö 1907 no 9.

²⁵³ Komiteanmietintö 1918 no 7, 66, 99-107.

²⁵⁴ Köyhäinhoitolaki 1922, §27, §56.

²⁵⁵ Komiteanmietintö 1907 no 9, 165; Komiteanmietintö 1918 no 7, 93; Sulkunen 1989, 158-161.

Köyhäinhoitoa saavien edut nostettiin mietinnössä esille. Uuteen lakiin kirjoitettiin mahdollisuus valittaa huonosta tai epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Köyhäinhuoidon antamisessa haluttiin myös turvata avunsaajan, ei apua antavan kunnan etu. Apua tuli antaa niin, että sen avulla oli mahdollisuus itsensä elättämiseen tulevaisuudessa. Avun korvaamisen ehtoja lievennettiin ja kunnille annettiin asiassa harkintavaltaa. Näin estettiin apuasaavien sitominen esimerkiksi köyhäntalon töihin.²⁵⁶

On kiinnostavaa tarkastella myös niitä vuoden 1918 komitean esityksiä, joita ei uuteen lakiin otettu. Perinteisesti kirkkoherralla oli ollut oikeus osallistua vaivaishoitokokouksiin. Vuoden 1907 komitea kannatti tämän käytännön jatkamista. Uusi komitea ei katsonut kirkkoherran läsnäoloa enää tarpeelliseksi, mutta olisi halunnut paikakunnan lääkärille oikeuden osallistua kokouksiin. Tätä komitea perusteli sillä, miten yhä useampi köyhäinhuoidon päätös perustui lääkärinlausuntoihin. Lopullisessa laissa ei oikeutta annettu kummallekaan, mutta komitean esitys kertoo ajan mielipiteistä. Lääkärien ammattikunnan arvostus oli kasvamassa ja esimerkiksi köyhyyden syitä tulkittiin lääketieteellisten selitysmallien avulla. Esitys kertoo myös ammatillistumisesta. Köyhäinhuitoakaan ei haluttu hoitaa enää hyvää tarkoittavien asianharrastajien avulla, vaan päätöksiä tekemään haluttiin asettaa tieteellinen asiantuntija, lääkäri.²⁵⁷

Vuoden 1918 komitea totesi: ”Komitea on tahtonut edistää nykyään oikeaksi tunnustettua pyrkimystä köyhäinhuoidon yksilöllisyyttämiseksi”.²⁵⁸ Tämä näkyi mm. siinä, ettei uuteen lakiin haluttu enää sisällyttää vaatimusta elatusvelvollisuudesta toiseen polveen eli isovanhempien ja lastenlasten velvollisuuksista. Lakiin velvollisuus kuitenkin otettiin, joten aika ei vielä ollut kypsä noin suureen individualismiin. Perheen merkitystä ensisijaisena elättäjänä ei haluttu hylätä. Yksilöllisyysperiaate näkyi myös kuntien harkintavallan kasvattamisena yksittäisten tapausten kohdalla.²⁵⁹

Toisaalta komiteanmietinnössä näkyy köyhäinhuoidon yhdenmukaistamisen pyrkimys. Komitea halusi antaa kunnille kohtuullisen vapauden päättää köyhiensä kohtelusta. Silti lakiin haluttiin kirjata minimivaatimukset, jotta kuntien käytännöt eivät poikkeaisi toisistaan liiaksi. Komitea korosti köyhäinhuoidon virkamiesten koulutusta.

²⁵⁶ Komiteanmietintö 1918 no 7, 18, 91. Köyhäinhuitolaki 1922.

²⁵⁷ Komiteanmietintö 1907 no 9, 162; Komiteanmietintö 1918 no 7, 7.

²⁵⁸ Komiteanmietintö 1918 no 7, 66.

²⁵⁹ Köyhäinhuitolaki 1922, Komiteanmietintö 1918 no 7, 66.

Esimerkiksi kunnalliskodin johtajan tuli olla koulutettu tehtäväänsä. Kunnalliskodilla tuli komitean mielestä myös olla oma erillinen johtokuntansa, jotta laitoksen hoitoon paneuduttaisiin entistä tarkemmin. Kuntien valvonta oli komitean mielestä tärkeää. Köyhäinhoidon ohjesäännöt tuli komitean esityksen mukaan vahvistuttaa ylimmällä köyhäinhoidon tarkastusviranomaisella, eikä enää maaherralla kuten tähän saakka. Myös uusien kunnalliskotien piirustukset tuli hyväksyttävä viranomaisilla ennen rakentamista.²⁶⁰

Nämä pyrkimykset eivät kirjautuneet uuteen lakiin. Uusien käytäntöjen leviämistä kuntiin edistettiin silti ohjesääntöjen avulla kuten ennenkin. Keino oli tehokas myös ilman lain tuomaa pakotetta. Esimerkiksi Kuusjärven kuntaan otettiin ammattitaitoinen kunnalliskodin johtajatar vuonna 1924. Sen sijaan muut, lakiinkin kirjatut pyrkimykset etenivät kunnassa hitaammin. Köyhäintalo kyllä nimettiin kunnalliskodiksi, mutta rankaiseva ja kontrolloiva henki ei heti väistynyt laitoksesta. Laitos alkoi muuttua vähemmän rankaisevaksi kunnalliskodiksi vasta 1930-luvulla, jolloin laitoksessa asusti lähinnä rauhallisia vanhuksia. Rauhoittumista edisti myös se, että mielisairaille rakennettiin oma osasto. Tuolloin kunta myös hankki osuuden Karjalan työlaitoksesta.²⁶¹

Vuoden 1922 köyhäinhoitolaissa ja sitä valmistelleen komitean mietinnössä näkyvät hyvin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun keskustelu ja mielipiteet köyhäinhoidosta. Vuoden 1879 asetukseen verrattuna uusi laki korosti yksilöllisyyttä ja harkinnan käyttöä kunkin avustustapauksen kohdalla. Tämä johtui varmaankin siitä, että kuntien kykyyn hoitaa köyhiään luotettiin enemmän. Komitea totesi, miten vaivahuutokaupat räikeimmässä muodossaan olivat tyystin hävinneet maasta. Tämä johtui komitean mielestä kahdesta syystä: viranomaisten painostuksesta ja yleisestä sivistyskannan kohoamisesta. Komitean mielestä siis virallinen köyhäinhoitolinja oli omaksuttu hyvin kuntiin. Voidaan sanoa, että köyhäinhoidon modernisaatioprosessi oli edennyt toivotulla tavalla. Viranomaisten säätelämä, lainmukaisia muotoja noudattava ja ammatillinen köyhäinhoito oli syrjäyttänyt perinteisen, yhteisön vastuuseen perustuvan vaivaishoidon. Komitea katsoi kuntien omaksuneen uuden linjan jopa niin hyvin, että niille saattoi uudessa laissa antaa taas jotakin harkintavaltaa, tosin hyvin säännellyissä puitteissa. Vaivaistalot ja laitosten mukanaan tuomat valtion-

²⁶⁰ Komiteanmietintö 1918 no 7, 13, 66, 76, 82, 92.

lainat tiukkoine ehtoineen olivat ajaneet kunnat tiukkaan valtion valvontaan, joten ei ollut pelkoa siitä, että kunnat lipsuisivat yhdenmukaisesta linjasta.²⁶²

Mirja Satkan mukaan köyhäinhoidon modernisaatioprosessi merkitsi sitä, että yhteisön perinteiset, kokemukseen perustuvat köyhäinhoidon muodot korvattiin säänneltyillä ja kirjallisilla menettelyillä. Juuri kirjallisuus on tärkeä osatekijä. Modernin köyhäinhoidon silmissä henkilöllä ja hänen kokemuksellaan ei ollut juurikaan merkitystä. Tärkeintä oli hänestä tuotettu kirjallinen materiaali, jonka varassa punnittiin avuntarvetta ja köyhää itseään. Myös köyhäinhoidon pyrkimykset köyhän yksilöllistämiseen eli käsittelyyn erillään perheestään ja yhteisöstään, standardisoituihin ratkaisuihin ja köyhien normaalistamiseen eli normin vallan alle asettamiseen olivat osa modernisaation projektia.²⁶³

9. Köyhyys paikallisena ilmiönä ja valtakunnallisena aatteena

Kuusjärveläinen köyhyyden kuva ei juuri muuttunut 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuun. Tilaton väki kituutti niukoilla ansioillaan ja sairauden tai kadon sattessa joutui turvautumaan muiden apuun. Sairaat, vanhat ja vammaiset olivat yhtä lailla muiden vastuulla läpi ajanjakson. Kuitenkin käsitykset köyhien oikeasta kohtelusta muuttuivat kunnassa. Tämä ei johtunut paikallisista mullistuksista, vaan ylhäältäpäin tuodusta valistuksesta ja ohjeista.

Perinteinen tapa hoitaa köyhiä perustui kristilliseen armeliaisuuteen ja yhteisön vastuuseen jäsenistään. Köyhien hoito oli henkilökohtainen – tai maaseudun oloissa pikemminkin talokohtainen - velvollisuus. Ruotuhoidolla vaivaiset kiersivät talosta taloon ja heidän hoitonsa perustui yhteisön omiin käsityksiin siitä, mikä oli köyhille riittävä elanto. Kukaan ei valvonut hoitoa, siitä huolehti yhteisön sisäinen kontrolli. Sama toistui vaivaishuutokaupoissa. Yhteisön sisällä sovittiin vaivaisen hoito ja siitä saatava korvaus, ja samalla voitiin tarkastaa huutokaupattavan saama aiempi kohtelu.

²⁶¹ Köyhäinhoitolaki 1922; Kuusjärven kunnan kunnalliskertomus 1930; Immonen, julkaisematon käsikirjoitus, tekijän hallussa.

²⁶² Köyhäinhoitolaki 1922; Komiteanmietintö 1918 no 7, 98; Pulma 1995, 122.

²⁶³ Satka 1995, 48, 190.

Järjestelmä toimi normaalioloissa riittävän hyvin. Kuitenkin 1860-luvun nälkävuosina havaittiin, miten pelkkä paikallisyhteisöjen antama apu ei riitä ratkaisemaan laajamittaista kriisiä. Valtion rooli vaivaishoidossa alkoi kasvaa. Etenkin katovuosina valtio avusti kuntia. Avun myötä kuntiin haluttiin ulottaa valtion kontrolli. Valtio halusi tietää, mihin sen rahat käytettiin. Vaivaishoidosta piti tehdä tilastoitavaa, viranomaisten tarkastettavissa olevaa ja ennustettavaa. Modernit hallintoperiaatteet ulotettiin tällekin elämän alueelle.

Vaivaishoitoon alettiin kiinnittää valtiollisella tasolla muutenkin enemmän huomiota 1800-luvun lopulla. Vuoden 1879 vaivaishoitoasetusta edelsi vilkas keskustelu ja ulkomaisiin malleihin tutustuminen. Ulkomailta myös omaksuttiin uusi vaivaishoidon käytäntö, laitoshoido eli vaivaistalot. Kristilliseen armeliaisuuteen perustuva vaivaishoito nähtiin tehottomana ja tuhlaavaisena. Eihän siinä vaadittu vaivaiselta mitään muuta kuin kiitollisuutta. Ihanteeksi otettiin kasvattava vaivaishoito, jossa avun lisäksi pyrittiin uudistamaan vaivaisen elämänasenne. Köyhyys ja avuntarve nähtiin henkilökohtaisista keunoista ominaisuuksista, laiskuudesta tai juoppoudesta johtuvana ja täten korjattavana tilanteena. Yhteiskunnallista rakennetta tai maanomistusoloja ei kyseenalaistettu.

Uusia ajatuksia propagoitiin kuntiin voimakkaasti. Vaivaishoidosta vastaamaan palkattiin uusi viranomais, vaivaishoidon ylitarkastaja ja hän kiersi kuntia, kirjoitti oppaita ja malliohjesääntöjä. Pitkäaikaisen ylitarkastajan Gustaf Adolf Helsingiuksen lempilapsi oli vaivaistalo, jota hän esitti kunnissa ratkaisuksi vaivaishoidon kaikkiin ongelmiin. Kasvatustavoitteiden lisäksi hän painotti laitoksen kunnille tuomia säästöjä. Sen oli tarkoitus pelottaa turhaan apua anovat tiehensä.

Tuhlaavaisuus ei ollut kunnissa vallalla. Kunnissa valtaa pitivät vauraat maata omistavat talonpojat, jotka eivät suinkaan hemmotelleet vaivaisiaan. Laitoksen rakentaminen nähtiin vain lisäkuluna, ei säästönä. Helsingiuksen taistelu kunnanisien päiden kääntämiseksi olikin pitkä. Kuusjärvellä uusi malli vaivaistaloineen hyväksyttiin vasta vuonna 1905, siis pari vuosikymmentä ensimmäisten laitosten perustamisen jälkeen. Syyt perustamiseen olivat pääosin taloudelliset. Muunlaista apua kuin vaivaishoitolainaa ei valtiolta ollut saatavissa.

Muutoksen hitaus näkyy Kuusjärvellä muissakin asioissa. Köyhäinhoidon ammatillistuminen, joka oli myös valtiiovallan tavoitteena, alkoi kunnassa toteutua vasta 1920-luvulla. Vuoden 1879 asetuksen mukaisen ohjesäännön omaksuminen kesti vuosia. Vaivaishuutokaupat säilyivät kielloista huolimatta kunnassa 1900-luvun alkuun saakka²⁶⁴, ja ruotuhoidosta luovuttiin nihkeästi vasta valtiiovallan painostuksen jälkeen. Köyhäinhoito muuttui kuitenkin, vaikkakin hitaasti. Uusia ajatuksia ei omaksuttu kerralla, mutta vähitellen ne alkoivat vaikuttaa kunnan päättäjiin. Esimerkiksi vaivaistalokysymyksessä näkyy hyvin kaupunkien ja maaseudun muutoksen ero. Silloin, kun Kuusjärvellä vihdoin taivuttiin vaivaistalon perustamiseen, alettiin virkamiesten parissa jo keskustella laitoksien täydellisestä uudistamisesta. Muutos oli eriaikaista eri puolilla Suomea.

Köyhäinhoidon muutoksissa näkyivät muuttuneet asenteet köyhiä kohtaan. Aiemmin köyhät oli hyväksytty maailmanjärjestykseen luontaisesti kuuluvana osana. 1800-luvun lopulla köyhyys alettiin nähdä ongelmana, johon piti löytää ratkaisu. Lainsäätäjät keskustelivat tilattoman väestön aiheuttamasta ”liikaväestöongelmasta”. Tilattoman väen kasvava määrä koettiin jopa uhkaksi, kun vakaa yhteiskunta samaistettiin maanomistukseen. Tilattoman väestön maansaantia alettiin kuitenkin edistää vasta 1800-luvun viime vuosina. Sitä ennen tarjottiin monenlaisia ratkaisuja tilattomien aseman kohottamiseksi. Pääasiallinen keino oli kasvatus. Kasvattamalla uskottiin saatavan ihmiset irti köyhyyden kierteestä.

Asenteiden kovenemista köyhiä kohtaan perusteltiin vaivaishoitoa saavien määrän kasvulla. Pahana pidettiin etenkin työkykyisten ihmisten avustamista. Vielä nykytutkimuksessakin, Pulman ja Jaakkolan artikkeleissa 1800-luvun vaivaishoidosta, esitetään käsitys siitä, miten vuosisadan lopulla vaivaishoidon suurin ongelma olivat juuri työkykyiset köyhät.²⁶⁵ Kasvaneen ”liikaväestön” uskottiin elävän vaivaishoidon varoilla. Tätä ongelmaa ratkomaan kehitettiin sitten uusi toimintamalli, vaivaistalot. Todellisuudessa vaivaishoitoa saivat aivan muut ryhmät kuin työkykyiset. Sairaat, työkyvyttömät ja alaikäiset olivat ainakin maaseudulla eniten avun tarpeessa. Kuten Häkkinen on todennut, vaivaishoidon saajien määrän nousu johtui ennen kaikkea

²⁶⁴ Kuusjärveläinen Erkki Saari muisteli, miten hänen sukulaismiehensä olisi lapsena kaupattu ”tynnyrin päältä” vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1914. Erkki Saaren suullinen tiedonanto 6.9.1999.

²⁶⁵ Jaakkola 1994, 110; Pulma 1994, 55-68.

ikärakenteen muutoksesta. Väestön ikääntyminen aiheutti kasvaneet menot.²⁶⁶ Kuten myöhemmin jouduttiin toteamaan, vaivaistalo oli väärä ratkaisu kuntien ongelmiin.

Kuusjärvellä suhtautuminen vaivaisiin oli pitkään perinteistä. Vaivaiset koettiin raitteeksi, mutta tilannetta ei uskottu voitavan sen kummemmin korjata. Vanhuus ja sairaus koettiin pysyväisluontoisina olotiloina. Kerjuutakin siedettiin jonkin verran, sillä ymmärrettiin se kehno tilanne, joka kerjuulle ajoi. Vasta viranomaisten painostuksen myötä alettiin nähdä kerjäläisen avustaminen jotenkin pahana asiana. Viranomaiset halusivat tehdä köyhäinhoidosta byrokraattisen mekanismin, jossa noudatettiin säädettyjä muotoja ja jossa prosessin tulos oli ennakoitavissa. Kuusjärveläiset taas kannattivat henkilökohtaista osallistumista. Sekä auttaja että autettu olivat henkilökohtaisesti mukana. Avunanto oli valvonnan ulottumattomissa, mikä ei tietysti viranomaisia miellyttänyt. Apua annettiin yleensä koko perheelle. Maalla köyhien ongelmat nähtiin perheongelmina, eikä niitä uskottu voitavan ratkoa yksilöä auttamalla tai kasvattamalla, kuten viranomaiset edellyttivät.

Köyhät kuuluivat kyläkuvaan. Vähitellen asia alkoi kuitenkin muuttua. Suurin muutos oli vaivaistalon perustaminen. Se ”siivosi” kylän apuapyytäväistä. Avun anto tai saaminen piilotettiin julkisuudesta. Ruotilaiset eivät enää kiertäneet talosta taloon eikä satunnaisia kerjäläisiä enää tavattu. Avun anto muuttui veroluonteiseksi maksamiseksi, eikä sen kohde tullut enää tutuksi. Toisaalta avun saaminen muuttui häpeällisemmäksi. Apua saadakseen tuli alistua laitoksen käskyvaltaan ja komentoon. Ero apua saavien ja antavien välillä kasvoi. Vähitellen köyhistä tuli marginaalinen ryhmä, joka poikkesi muusta yhteisöstä sekä elämäntavaltaan että ulkoasultaan.

Voi pohtia, olisiko tällainen kehitys tapahtunut ilman vaivaistaloa. Ruotuhoidon aloittaminen oli jo ensimmäinen askel persoonattomampaan vaivaishoittoon. Vaivaihoidon maksut muuttuivat veroluonteisiksi ja niiden maksaminen muuttui pakolliseksi. Voi olla, että jyrkempi asenne vaivaisia kohtaan olisi voinut syntyä kunnissa ilman valtion asiaan puuttumistakin. Vaivaistalon perustaminen kuitenkin jyrkensi köyhien erottumista omaksi ryhmäkseen. Kun marginaalijäsenet piilotettiin laitokseen eikä heitä joutunut enää kohtaamaan arkipäivässä, oli helpompi omaksua syytelevä linja. Laitoksessa he olivat myös paremmin kontrolloitavissa. Vaivaistalo ei ihanteistaan huolimatta eronnut juurikaan ajan muista rangaistus- tai hoitolaitoksista.

²⁶⁶ Häkkinen 1990, 109-111.

Käytännössä vaivaistaloissa jouduttiin hoitamaan ihmisiä, jotka olisivat pikemminkin kuuluneet mielisairaaloihin tai vammaisten kouluihin. Eri ryhmiä ei voitu tavoitteiden mukaisesti erotella ja kasvatuksen sijasta hoito vaivaistalossa perustui useimmiten säilyttämiseen.

Vaivaistaloideologia hylättiin virallisesti vuoden 1922 köyhäinhoitolain myötä. Viranomaisetkin myönsivät, että apua tarvitsevat olivat useimmiten heikkokuntoisia vanhuksia tai sairaita eikä heidän kasvattamisestaan kurin ja rangaistusten avulla ollut mitään hyötyä. Valtaosa apua tarvitsevista ei ollut laiskoja tai juoppoja, kuten aiemmin oli haluttu uskoa. Vaivaiset jätettiin rauhaan, mutta uudessa laissa keksittiin jo uusi rangaistava ryhmä, elatusvelvollisuutensa laiminlyöneet. Heihin kohdistettiin nyt aiemmin kaikkiin köyhiin ulotetut kasvatukselliset toimenpiteet. Vaivaistaloajatelu ei kuitenkaan noin vain kadonnut kunnista, kun se kerran oli sinne omaksuttu. Kuusjärvelläkin kunnalliskodin asukit pidettiin tiukassa komennossa vielä pitkään. Vanhan mallin mukaan koulutetut johtajattaret eivät halunneet lepsuilla. Toisaalta kunnan päättäjätkin halusivat nyt tiukan asenteen köyhien kohtelussa.

Valtaapitävien käsitykset köyhistä laiskoina, juoppoina tai degeneroituneina perustuivat pitkälti oletamuksille. Kunnissa tällaiset asenteet olivat vieraita, sillä siellä nähtiin köyhyys lähempää. Kuntien päättäjät omaksuivat kuitenkin mieluusti tilatonta väkeä syyllistäviä ajatuksia. Nihkeys jakaa varallisuuttaan heikompiensaisten kanssa oli vanhaa perua, ja sitä vahvistavat ajatukset koettiin helposti oikeiksi. Kun esimerkiksi palvelusväen ongelmat nähtiin tuhlavaisuudesta johtuviksi, oli helpompi ummistaa silmät todellisilta ongelmilta.

1800-luvun maalaisyhteisöä on tutkittu melko vähän ottaen huomioon, että valtaosa väestöstä asui vielä tuolloin maaseudulla. Köyhyys on yksi näkökulma maaseudun yhteisön muutoksen tarkasteluun. Köyhäinhoidon käytännöissä näkyvät yhteisön asenteet ja arvostukset. Sen muutoksia tutkimalla saadaan tietoa perinteisten tapojen murtumisesta ja modernin, säädellyn köyhäinhoidon mallin omaksumisesta. Asenteet köyhiä kohtaan kertovat paljon yhteisön luonteesta ja rakenteesta. Ristiriidat valtakunnallisten ihanteiden ja paikallisten tapojen välillä ovat hedelmällisiä, sillä niissä näkyvät kaupungin ja maaseudun modernisoitumisen eriaikaisuus. Perinteiseen, kollektiivista vastuuta painottavaan Kuusjärven kuntaan ei ollut helppoa juurruttaa yksilöllistä ja rankaisevaa köyhäinhoitopolitiikkaa. Kaikesta propagandasta ja

sääntelystä huolimatta uusia käytäntöjä ei toteutettu ennen kuin ne saivat tukea yhteisön sisältä. Vaivaistaloihanne hyväksyttiin Kuusjärvellä vasta, kun siihen liitettiin lupaus taloudellisista säästöistä.

Yksi kiinnostava jatkotutkimuksen aihe olisi selvittää, miksi päättävät tahot ja etenkin vaivaishoidon tarkastelija Helsingius pitivät niin pitkään kiinni paljon rahaa nielleestä ja periaatteeltaan toimimattomaksi osoittautuneesta vaivaistalomallista. Kiinnostavaa olisi myös tutkia, miten vaivaistaloideologia muuntui ja jatkoi olemassaoloaan työlaitosten ja kunnalliskotien säännöissä ja kirjoittamattomissa käytännöissä. Miksi laitoshoido muotoutui Suomessa ainoaksi oikeaksi köyhien, vanhojen ja sairaiden hoitotavaksi?

LÄHTEET

1. Arkistolähteet

Joensuun maakunta-arkisto (JoMa):

Kuusjärven kunnan arkisto:

Kuntakokousten pöytäkirjat 1871-1918

Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1886-1893, 1899-1914

Omaa kuntaa koskevat kunnalliskertomukset 1913-1944

Lautakuntien ja toimikuntien vuosikertomukset 1915-1945

Kunnanvaltuusto, kunnanhallitus

Ohjesäännöt 1879-1945

Kunnalliskotia koskevat asiakirjat 1911-1945

Kuntain yhteisiä huoltolaitoksia koskevat asiakirjat 1914-1945

Lastenkotia koskevat asiakirjat 1920-1945

Huoltolautakunta, kirjatut asiakirjat 1899-1945

Köyhäinhoitolautakunnan pöytäkirja 1923-1926

Muut terveyden- ja sairaanhoitoa koskevat asiakirjat 1888-1945

Outokummun kaupunginarkisto (OKA):

Kuusjärven kunnan arkisto:

Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1890-1899, 1915-1922

Kunnanvaltuuston pöytäkirja 1917-1925

Köyhäinhoidon tarkastuspäiväkirja 1894-1965

Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo 1924

Kuusjärven kunnalliskodin johtokunnan pöytäkirja 1924-1950

Outokumpu Oy:n keskusarkisto (OKKA):

OKA4 LXXXV Vanhojen haastattelut 1.3.1979, Ilmari Kohtala, Reino Smolander, Einari Laitinen, Veikko Tarnanen, Yrjö Tanskanen ja Martti Happonen.

Outokummun seurakunnan kirkonarkisto:

Kertomukset synodaali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1903-1927

Piispantarkastusten pöytäkirjat 1887-1987

2. Virallisjulkaisut

Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokous 1879 no 10, Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus yleisestä vaivaishoidosta. (1879 vaivaishoitoasetus)

Suomen asetuskokoelma 1922 no 145, Köyhäinhuitolaki.

Komiteanmietintö 1907 no 9, Köyhäinhuitoasetuksen tarkastus.

Komiteanmietintö 1918 no 7, Köyhäinhuitoakomitealta.

Tilattoman väestön alakomitea. Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa vuonna 1901.

I Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano. Kirj. Hannes Gebhard. 1901:12c.

II Asunto-olot. Kirj. Hannes Gebhard. 1901:12d.

III Viljellyn maan ala ja sen jakautuminen. Kirj. Hannes Gebhard. 1910:12e.

Suomen virallinen tilasto XXI A. Köyhäinhuitoilasto 1881-1919.

Suomen virallinen tilasto XXI B. Vaivaishuoltoilasto 1893-1903.

3. Kirjallisuus

Alapuro 1994, Alapuro, Risto, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933. Porvoo.

Dean 1997, Dean, Mitchell, Köyhyyden hallinnon genealogia. Teoksessa Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta, toim. Sakari Hänninen ja Jouko Karjalainen. Tampere.

Foucault 1980, Foucault, Michel, Tarkkailla ja rangaista. Keuruu.

Goffman 1961, Goffman, Erving, Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. Harmondsworth, Middlesex, England.

Goffman 1997, Goffman, Erving, Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista. (Näköispainos 1969 painoksesta). Lohja.

Haapala 1990, Haapala, Pertti, Työväenluokan synty. Teoksessa Talous, valta ja valtio, toim. Pertti Haapala. Helsinki.

Haapala 1995, Haapala, Pertti, Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914-1920. Helsinki.

Haatanen 1968, Haatanen, Pekka, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Helsinki.

Harjula 1996, Harjula, Minna, Hyvät, pahat ja kelvolliset. Vammaisuus suomalaisessa yhteiskunnassa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Teoksessa Kuokkavieraisten pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan, toim. Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola. Tampere.

Heikkinen 1990, Heikkinen, Sakari, Aineen voitot – 1800-luvun elintaso. Teoksessa Talous, valta ja valtio, toim. Pertti Haapala. Helsinki.

Helsingius 1901, Helsingius, Gustaf Ad., Irtain väestö ja kotiteollisuus. Helsinki.

Helsingius 1912, Helsingius, Gustaf Ad., Köyhäin elätteelle anto. Köyhäinhoitolehti, näytenumero no 0, 25.11.1912. Vastaava toimittaja Bruno Sarlin.

Helsingius 1917, Helsingius, Gustaf Ad., Köyhäinhoidon käsikirja. II painos. Helsinki.

Huttunen ja Sivonen 1974, Huttunen Veikko ja Sivonen Tuovi, Kuusjärven-Outokummun historia. Joensuu.

Häkkinen 1990, Häkkinen, Antti, Nälkä, valta ja kylä. Teoksessa Talous, valta ja valtio, toim. Pertti Haapala. Helsinki.

Häkkinen 1994, Häkkinen, Antti, Vaikuttivatko väärät hätäaputoimet vuosien 1867-1868 suureen kuolleisuuteen? Teoksessa ”Pane leipään puolet petäjäistä” – nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa, toim. Petri Karonen. Jyväskylä.

Jaakkola 1994, Jaakkola, Jouko, Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia, toim. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen. Helsinki.

Jousimaa 1987, Jousimaa, Kaarina, Näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan. Köyhäinhoitolehti – Huoltaja – Sosiaaliturva 75-vuotias. Jyväskylä.

Klinge 1992, Klinge, Matti, Kaksi Suomea. Keuruu.

Knuuttila 1990, Knuuttila, Seppo, Yhdeksääkymmentäyhdeksää lajia. Teoksessa Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen, toim. Pekka Laaksonen, Ulla Piela, Pirkko Lahti. Jyväskylä.

Knuuttila 1994, Knuuttila, Seppo, Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. Vaasa.

Kuusterä 1990, Kuusterä, Antti, Kansantapa ja uudenaikainen rationaalisuus. Säästöpankkitoiminnan yhdenmukaistaminen 1800-luvun lopulla. Teoksessa Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta, toim. Matti Peltonen. Jyväskylä.

Liikanen 1994, Liikanen, Ilkka, Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Historiallisia tutkimuksia 191. Helsinki.

Markkola 1996, Markkola, Pirjo, Marginaali historian keskipisteessä. Teoksessa Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan, toim. Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola. Tampere.

Mattila 1999, Mattila, Markku, Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti. Jyväskylä.

Nygård 1985, Nygård, Toivo, Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. Studia Historica Jyväskyläänsia 31. Jyväskylä.

Nygård 1990, Nygård, Toivo, Erialaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä.

Nygård 1994, Nygård, Toivo, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. Studia Historica Jyväskyläänsia 50. Jyväskylä.

Orrman 1980, Orrman, Eljas, Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. Genos 51. Helsinki.

Paloposki 1991, Paloposki Jyrki, Vaivaistalot ja vanhuksat Kannaksella. Teoksessa Kunnanvaivaisesta harmaaksi pantteriksi. Tutkielmia suomalaisen vanhuuden historiasta, toim. Riitta Oittinen ja Kari Pitkänen. Helsinki.

Peltonen 1988, Peltonen, Matti, Viinapäästä kolerakauhuun. Helsinki.

Peltonen 1992a, Peltonen, Matti, Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. SHS Historiallisia Tutkimuksia 164. Helsinki.

Peltonen 1992b, Peltonen, Matti, Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere.

Piirainen 1958, Piirainen, Veikko, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan vaivaishoitotoiminta vaivaishoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Historiallisia tutkimuksia XLIX. Helsinki.

Pitkänen 1991, Pitkänen, Kari, Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen. Teoksessa Kun halla nälän tuskan toi, toim. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. Darmstadt.

Pitkänen 1998, Pitkänen, Kari, Historialliset väestörekisterit ja väestötietokannat. Teoksessa Rekisteriaineistot yhteiskunta- ja terveystutkimuksessa, toim. Tapani Valkonen, Seppo Koskinen, Tuija Martelin. Helsinki.

Pulma 1987, Pulma, Panu, Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa. Teoksessa Suomen lastensuojelun historia. Kouvola.

Pulma 1990, Pulma, Panu, Köyhästäkö kansalainen? Köyhyys 1800-luvun poliittisena ongelmana. Teoksessa Talous, valta ja valtio, toim. Pertti Haapala. Helsinki.

Pulma 1994, Pulma, Panu, Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia, toim. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen. Helsinki.

Pulma 1995, Pulma, Panu, Valtio, vaivaiset ja kuntien itsehallinto. Teoksessa Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkielmia, toim. Seppo Tiihonen. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 16. Helsinki.

Rantanen 1997, Rantanen, Päivi, Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen. Jyväskylä.

Roiko-Jokela 1999, Roiko-Jokela, Heikki, Holhoukseen julistamisen perusteista. Teoksessa Vanhuus, vaivat, erilaiset, toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä.

Ruotiukkoja ja huutolaisia 1971, Ruotiukkoja ja huutolaisia. Muistelmia entisajan vaivaishoidosta, toim. Jukka Eenilä. Helsinki.

Sarlin 1912, Sarlin, Bruno, Köyhäinhoitolehden lukijalle. Köyhäinhoitolehti, näytteennumero no 0, 25.11.1912. Vastaava toimittaja Bruno Sarlin.

Satka 1994, Satka, Mirja, Huolenpidon uudet jaot hahmottuvat. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia, toim. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen. Helsinki.

Satka 1995, Satka, Mirja, Making Social Citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work. Jyväskylä 1995.

Soikkanen 1991, Soikkanen, Hannu, ”Miekalla, nälällä ja rutolla” – kriisit historiansa. Teoksessa Kun halla nälän tuskan toi, toim. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. Darmstadt.

Stenius 1977, Stenius, Henrik, Järjestö-Suomen kehityspiirteitä. Teoksessa Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena, toim. Matti Kuusi, Risto Alapuro, Matti Klinge. Keuruu.

Sulkunen 1989, Sulkunen, Irma, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Kansa liikkeessä, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Vaasa.

Sulkunen ja Alapuro 1989, Sulkunen, Irma ja Alapuro, Risto, Raittiusliike ja työväen järjestäytyminen. Teoksessa Kansa liikkeessä, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Vaasa.

Uimonen 1999, Uimonen, Minna, Hermostumisen aikakausi: Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä. Helsinki.

Van Aerschot 1996, Van Aerschot, Paul, Köyhät ja laki. Toimeentulotukilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessin valossa. Helsinki.

Vilkuna 1999, Vilkuna, Kustaa H.J., Ikäihmiset ja vanhuuden tauti. Teoksessa Vanhuus, vaivat, erilaiset, toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä.

Vähätalo 1994, Vähätalo, Kari, Suomalainen huono-osaisuuden tutkimus 1980- ja 1990-luvulla. Teoksessa Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos, toim. Matti Heikkilä ja Kari Vähätalo. Tampere.

Zemon Davis 1996, Zemon Davis, Natalie, Sosiaalhistorian haasteet. Teoksessa Matkoja moderniin, toim. Marjatta Rahikainen, Historiallinen arkisto 107. Helsinki.

Julkaisemattomat käsikirjoitukset

Björn a, Björn, Ismo, Aatteen ja toiminnan kumpu. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

Björn b, Björn, Ismo, Koulu kaivoskaupungissa. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

Björn c, Björn, Ismo, Kaivos kaupungin yllä. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

Björn d, Björn, Ismo, Kaksitahoinen seurakunta. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

Immonen, Immonen, Liisa, Sosiaaliset turvaverkot. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

Pennanen a, Pennanen, Matti, Outokummun kasvat. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

Pennanen b, Pennanen, Matti, Jokapäiväinen leipä – outokumpulaisten elinkeinot. Tekijän hallussa. Julkaistaan syksyllä 2000 osana Outokummun uutta historiateosta.

LIITE 1

Kuusjärven vaivahoito 1881-1913

Vuosi	Avustettujen määrä	Väkiluku	Avustettuja %:ia Väkiluvusta
1881	236	2316	10,19
1883	207	2404	8,61
1885	175	2428	7,21
1887	188	3079	6,11
1893	237	3227	7,34
1894	214	3241	6,60
1895	217	3220	6,74
1896	160	3204	4,99
1897	164	3207	5,11
1898	169	3225	5,24
1899	182	3233	5,63
1900	167	3477	4,80
1901	126	3477	3,62
1902	148	3456	4,28
1903	159	3484	4,56
1904	222	3467	6,40
1905	228	3440	6,63
1906	190	3454	5,50
1907	122	3465	3,52
1908	125	3535	3,54
1909	152	3505	4,34
1910	153	3498	4,37
1911	169	3516	4,81
1912	159	3555	4,47
1913	184	3631	5,07

Lähde: SVT XXI A Köyhäinhuoltotilasto 1881-1913.

LIITE 2**Kuusjärvellä vuonna 1895 avustetut.**

Avuntarpeen syy	Säännöllinen apu	Tilapäinen apu
Turvattomuus, alaikäisyys	46	-
Vanhuus, voimattomuus	30	13
Sairaus, työhön kykenemättömyys	34	30
Työn puute, niukat tulot	-	-
Iso perhe	7	36
Laiskuus, velttous, kuleksiminen	1	3
Miehen poistuminen	-	-
Juoppous	-	-
Aviottomia lapsia	-	-
Sekalaiset syyt	-	-
Yhteensä	118	82

Lähde: SVT XXIB, Vaivaishuoltotilasto 1895, 70-71.

LIITE 3**Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo vuonna 1924**

Hoidontarpeen syy:

Vanhuus 19

Vanhuus ja muu syy (sairaus, halvaus, sokeus) 14

Sairaus tai vamma (sokea, rampa) 13

Mielisairas, mielisairas idiootti tai tylsä 11

Kaatumatauti 2

Lapsi 6 (äitiensä mukana tai orpo)

Miehen kuolema, työvelvollinen (ilmeisesti korvasi saamaansa apua)

Paikattomuus (ilmeisesti tarkoitti työttömyyttä)

Leskivaimo, lastensa tähden

Avioton äiti

Irstas elämä (nainen)

Lähde: OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin hoidokkiluettelo alkaa 1924.

LIITE 4

Kuusjärven kunnalliskodin ruokajärjestys vuodelta 1927

Päivä	Aamiainen	Päivällinen	Illallinen
Sunnuntai	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Perunalaatikko, kaljaa tai piimää, leipää	Suolakalaa, voita, maitoa tai kaljaa tai piimää, leipää
Maanantai	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Velliä, kaljaa, leipää	Suolakalaa, voita, maitoa tai kaljaa tai piimää, leipää
Tiistai	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Lihasoppaa, piimää, leipää	Suolakalaa, leipää, kaljaa
Keskiviikko	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Puuroa, voita, maitoa	Suolakalaa, leipää, kaljaa
Torstai	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Lihasoppaa, piimää, leipää	Suolakalaa, leipää, kaljaa
Perjantai	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Velliä, kaljaa, leipää	Suolakalaa, voita, maitoa tai kaljaa tai piimää, leipää
Lauantai	Perunaa ja kastiketta, kaljaa tai piimää, leipää	Puuroa, voita, maitoa	Suolakalaa, leipää, kaljaa

Lisäksi kahvia kerran päivässä.

Lähde: OKA, Kuusjärven kunta, Kuusjärven kunnalliskodin johtokunnan ptk. 4.11.1927.